

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BOŞANMA SÜRECİNDE OLAN AİLELERDEKİ ÇOCUKLARIN AİLE
ALGILARININ VE SORUNLARININ RESİMLER ARACILIĞI İLE
İNCELENMESİ**

Mehmet SAĞLAM

EV EKONOMİSİ (ÇOCUK GELİŞİMİ VE EĞİTİMİ) ANABİLİM DALI

ANKARA

2011

Her hakkı saklıdır

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi **BOŞANMA SÜRECİNDE OLAN AİLELERDEKİ ÇOCUKLARIN AİLE** **ALGILARININ VE SORUNLARININ RESİMLER ARACILIĞI İLE** **İNCELENMESİ**

Mehmet SAĞLAM

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Ev Ekonomisi (Çocuk Gelişimi ve Eğitimi) Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Neriman ARAL

Bu çalışma, anne-babası boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan ilköğretim düzeyindeki çocukların aile algılarının ve sorunlarının resimler aracılığı ile belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya Ankara 9. Aile Mahkemesinde boşanma/velayet davaları devam edip, halen boşanma sürecinde olan ailelerin 7–14 yaş grubundaki 45 çocuk ile aynı yaşta aileleri ile birlikte yaşayan 45 çocuk olmak üzere toplam 90 çocuk dahil edilmiştir. Araştırmada, boşanma sürecinde olan aileler ve çocukları ile birlikte yaşayan aileler ve çocuklarının bilgilerini belirleyebilmek amacıyla “Çocuk Bilgi Formu(ÇBF)” ve “Aile Bilgi Formu(ABF)” çocukların duygularını ve içinde bulundukları durumu daha iyi anlamak için “Aile Çiz Testi(AÇT)”, “Bir İnsan Çiz Testi(BİÇT)” ve “Bir İnsan Çiz Testi Soruları(BİÇTS)” kullanılmıştır. Veriler betimleyici tanımlamalar ve X^2 Testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışma sonucunda ailesi boşanma sürecinde olan çocuklar ile ailesiyle birlikte yaşayan çocuklar arasında; resim öğelerinin çizimi, çizilen resmin cinsiyeti, çizilen resimde burnun, ağzın, çenenin durumları ve çizilen resimdeki elbiselerin düğmeleri, resimdeki kişi ne yapıyor?, resimdeki kişi kiminle yaşıyor?, resimdeki kişinin aklında ne var?, resimdeki kişinin en iyi özelliği, resimdeki kişinin en kötü özelliği, resimdeki kişinin en çok istediği şey, resimdeki kişinin anne-baba ilişkisi nasıl?, resimdeki kişiye benzemek ister misin? soruları ve kendine en yakın çizdiği kişi, çizilmeyen kişi ve çizilen resimdeki belirgin renk açısından elde edilen farkın istatistiksel olarak anlamlı($p<0.05$) olduğu saptanmıştır.

Ocak 2011, 124 sayfa

Anahtar Kelimeler: Boşanma, çocuk, resim, aile, aile algıları, aile içi sorunlar

ABSTRACT

Master Thesis

THE STUDY EXAMINING FAMILY PERCEPTIONS AND PROBLEMS OF CHILDREN WHO BELONGS TO FAMILIES IN PROCESS OF DIVORCE WITH INTERVENTION OF PICTURES

Mehmet SAĞLAM

Ankara University

Graduate School of Natural and Applied Sciences

Department of Home Economics (Child Development and Education)

Supervisor: Prof. Dr. Neriman ARAL

This study aims to determine children's family perceptions and problems of divorcing couples and live with their family. The sample of the study have been drawn from 90 children whose process have been continuing divorce/custody cases at ninth family courts in Ankara, 45 children between the ages of 7-14 whose family are in divorce process and 45 same age children who live with their family. It has been used to determine information of the families who are in process of divorcing and live with their children "Children Information Form", "Family Information Form" and also to better understand of children emotions and their situation had been used "Draw Family Test", "Drawn A human Test" and "The Questions of Draw A human Test" in the study. Data have been analyzed with descriptive statistics and X^2 test.

According to the results of the study, between the families who are in process of divorcing and live with their children have a significant affect ($p < 0.05$) on drawing pictures elements, gender of the pictures, nose, mouth and jaw's position of the pictures and button of clothes, what is the person of the Picture doing?, who the person of the Picture lives with?, what is the person of Picture mind?, the best feature of the person in the Picture, the worst feature of the person in the Picture, how is the person's relationship with the parents in the Picture?, do you want to look like the person in the Picture? And also the nearest person drawn to herself/himself, the person who has not been drawn and prominent colour of the Picture.

January 2011, 124 pages

Key Words: Divorce, child, drawing, family, family perceptions, family internal problems

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her anında beni destekleyen ve sabır gösteren, birikimi ve çalışma disiplini ile beni sürekli daha iyiye yönlendiren değerli tez danışmanım Prof. Dr. Sayın Neriman ARAL'a (Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü Başkanı) teşekkürlerimi borç bilirim.

Veri toplama aşamasında benden desteklerini eksik etmeyen değerli arkadaşlarım Psikolog Sibel TEMİREL'e, Sosyal Hizmet Uzmanı Özgür ALTINDAĞ'a, Pedagog Muharrem GÜRKAN'a, yine çalışmam süresince bana destek olan Uzman Psikolojik Danışman Aynur YILMAZ'a ve araştırma görevlisi Halil KAYADUMAN'a ayrı ayrı teşekkür ederim.

Yaşamımın her anında bana varlıkları ile destek olan ve bu çalışmam boyunca bana büyük sabır gösteren kıymetli eşim Sümeyye SAĞLAM ve biricik kızım Şevval SAĞLAM'a sonsuz teşekkür ederim.

Mehmet SAĞLAM

Ankara, Ocak 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
SİMGELER DİZİNİ	viii
ÇİZELGELER DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ	1
2. KURAMSAL TEMELLER VE KAYNAK ÖZETLERİ.....	4
2.1. Ailenin Tanımı ve Önemi.....	4
2.2. Aile Türleri	9
2.3. Ailede Yaşanan Sorunlar	10
2.4. Boşanmanın Tanımı ve Önemi	11
2.4.1. Boşanmanın nedenleri.....	12
2.4.2. Boşanmanın eşlere etkileri	14
2.4.3. Boşanmanın çocuklara etkileri	16
2.5. Çocuk Resimlerinin Önemi.....	24
2.5.1. Çocuk resimleri ile ilgili yaklaşımlar	25
2.5.2. Çocuk resimlerinin çizgisel gelişim evreleri	29
2.6. Çocuk Resimlerinin Tanılama Aracı Olarak Kullanılması	34
2.7. Kaynak Özetleri	38
3. MATERYAL VE YÖNTEM	49
3.1. Araştırmanın Modeli.....	49
3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi	49

3.3. Veri Toplama Araçları.....	53
3.3.1. Aile bilgi formu.....	53
3.3.2. Çocuk bilgi formu	54
3.3.3. Aile çiz testi.....	54
3.3.4. Bir insan çiz testi	55
3.3.5. Bir insan çiz testi soruları	63
3.4. Veri Toplama Yöntemi	66
3.5. Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi	67
4. BULGULAR VE TARTIŞMA.....	70
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	101
6. KAYNAKÇA.....	105
Ek 1: Aile Bilgi Formu	115
Ek 2a: Çocuk Bilgi Formu(ABSC).....	117
Ek 2b: Çocuk Bilgi Formu(ABYÇ)	120
Ek 3: Resim Kontrol Formu	122
ÖZGEÇMİŞ	124

SİMGELER DİZİNİ

ABSC	Ailesi Boşanma Sürecinde Olan Çocuklar
ABYÇ	Ailesi İle Birlikte Yaşayan Çocuklar

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 3.1 Araştırmaya dâhil edilen çocukların demografik özelliklerine ait dağılımlar	50
Çizelge 3.2 Araştırmaya dahil edilen ailelerin demografik özelliklerine ait dağılımlar	52
Çizelge 4.1 Ailesi boşanma sürecinde olan çocukların boşanma olayını nasıl öğrendiği, boşanmayı öğrendiğinde ne yaptığı, anne ve babası ile görüşme durumuna ait dağılımlar	72
Çizelge 4.2 Ailesi boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan çocukların mutlu olduğunda yaptığı davranışlara ait dağılımlar	74
Çizelge 4.3 Ailesi boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan çocukların mutsuz olduğunda yaptığı davranışlara ait dağılımlar	76
Çizelge 4.4 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmini çizme şekline, resmin sayfadaki yerine, çizgilerin durumuna, resimdeki insanın yaşına ve cinsiyetine ait dağılımlar	78
Çizelge 4.5 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki eksik bırakılan organlara, resimde çizilen gövdeye, resmin hareket durumuna, kol ve bacakların durumuna ait dağılımlar	80
Çizelge 4.6 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki baş ve baştaki organlara ait dağılımlar	82
Çizelge 4.7 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki el, ayak ve parmakların durumuna ait dağılımlar	84
Çizelge 4.8 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki elbise ve düğmelerin durumu ile resimdeki ayrıntılara ait dağılımlar	86
Çizelge 4.9 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resminin işinin ne olduğu, kaç yaşında olduğu, kiminle yaşadığı, en çok kimle birlikte olmaktan	

hoşlandığı, kardeşinin olup olmadığı ve anne-baba ilişkisinin nasıl olduğu ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlara ait dağılım	87
Çizelge 4.10 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insanın istekleri, sağlığı, en güzel ve en çirkin yerinin ne olduğu, çizilen insana benzeyip benzemediği, en çok ne istediği ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar ...	90
Çizelge 4.11 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insanın neye kızdığı, aklında ne olduğu ve nelerden korktuğu ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar	92
Çizelge 4.12 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insanın en iyi ve en kötü özelliğinin ne olduğu ve başka insanların onun hakkında ne düşündüğü ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar	94
Çizelge 4.13 Aile çiz testinde çizilen bireylerin dizilişi, yakın ve uzak çizilen kişiler, ilk ve son çizilen kişiler, mırıldanmalar, kişilerin nasıl çizildiği, çizilmeyen kişi ve resimdeki belirgin olarak kullanılan renklere ait dağılımlar	97

1. GİRİŞ

Birey doğumundan ölümüne kadar olan süre içinde sürekli bir gelişim içindedir. Gelişimi etkileyen türlü etkenler vardır. Bu etkenler kalıtsal veya çevresel olmak üzere genel olarak iki grupta incelenir. Kalıtsal etkenler çocuğa anne-babadan geçen genetik unsurlarla ilgilidir. Çevresel etkenler ise çocuğun yakın çevresi olan aile, toplum ve içinde bulunduğu doğal ortamdır. Her etken çocuğun gelişiminde ayrı ayrı rol oynamakla birlikte, hepsi bir bütün oluşturmaktadır(Bilir ve Dabanlı 1990).

Toplumun en küçük birimi olarak kabul edilen ailenin insan yaşamında vazgeçilmez bir önemi vardır. İnsanın ihtiyaçlarını karşılayabileceği doğal yer kendi ailesidir. Bireyin yaşamından doyum sağlaması, bireysel fonksiyonlarını etkili bir şekilde yerine getirmesi ve yaşadığı topluma uygun bir kişi olarak yetişmesi önce aile çevresinde yaşanmaktadır. İlk sosyalleşme sürecinin ortaya çıkmasında aile önemli yer tutmaktadır(Nazlı 2000). Bununla birlikte aile çocuğun toplumun değer yargılarına ve niteliklerine uygun bir birey olarak yetiştirilmesinde önemli görevler üstlenmektedir.

Aile çocuğun beslenme, bakılma, korunma sevilme ve eğitilme gereksinimlerini karşılamakta, anne ve baba severek, özenli bakım vererek, çocuğa bir güven ortamı yaratmakta ve o çocuğun sağlıklı büyümesini güvence altına almaktadır. Çocukların yeteneklerinin gelişmesine yardımcı olan aile çocuğa özgürce oynayacağı, denemelere gireceği ve öğreneceği bir çevre sağlamaktadır. Aile çocuklarına yol göstererek, kuralları öğretmekle davranışına yön vermekte, gerektiğinde, denetleyerek, sınır çizerek kurallara uymasını sağlamaktadır. Anne ve baba, kız ve erkek çocuklarına, kendi davranışlarıyla örnek olarak, onların hem kişilik geliştirmelerine hem de kendi cinsel kimliklerini kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Ancak, bütünlük içinde bu unsurların gerçekleştirilmesi için anne ve babanın uyum içinde olmaları gerekir. Yaşamının ilk devresini anne ve babasının gerektiği gibi anlaşmaları ile değerlendirilen bir yuvada yaşayamayan, çok erken anne ve babasından uzak, onların korumalarından ve denetimlerinden yoksun kalan çocuğun duygusal yaşantısının etkileneceği bir gerçektir(Bilir ve Dabanlı 1990).

Bireylerin olumlu davranış özelliklerini kazandığı ve geliştirdiği bir ortam olarak değerlendirilen aile ortamı, zaman zaman olumsuz bazı yaşantıların örseleyici

sonuçlarının da ortaya çıktığı bir ortama dönüşebilir. Aile içinde ortaya çıkan öfke ve saldırganlık yaşantıları aile bireylerine zarar vermekte ve bu olumsuz davranışlardan en fazla çocuklar etkilenmektedir (Özmen 2004).

Çocuk için varlığı son derece önemli olan aile, bu öfke ve saldırganlık durumlarının ortaya çıkması ile sıkıntı dolu bir sürece dönüşebilir. Bu durum çoğu kez bireylerin evlilik birliklerini sonlandırmaları anlamına gelen boşanma sürecinde kendini göstermekte ve ebeveynlerinin çatışmalarına, fiziksel ve duygusal şiddetlerine tanık olan ve zaman zaman buna maruz kalan çocuğun gelişimi olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Aile içinde yaşanan sorunları birçok anne baba deneme yanılma yoluyla yeni bir ebeveyn anlaşmasına vararak çözebilirler. Buna karşılık bazı aileler ise aile içinde yaşanan sorunları çözmede tutarlı bir davranış göstermede başarısız olabilirler. Çocuk için önemi tartışılmaz olan aile bazen çocuğun hayatındaki en büyük sorun haline gelebilir. Bunun en belirgin örneklerinden biri boşanma sürecinde yaşanmaktadır. Bu bağlamda; boşanma sürecindeki ailelerde yaşayan çocuklar, anne babalarının birbirinden ayrıldıklarına, uzak yerlere taşındıklarına, yeni işlere ve ilişkilere başladıklarına, kısacası ailenin altüst olmasına tanıklık ederler. Çocuklar bu yeni oluşan aile ortamları arasında gidip gelmeye başlarken, yeni kuralları da öğrenmeye çalışırlar (Thayer ve Zimerman 2003).

Çocukların yaşamak zorunda kaldıkları bu zor süreçte meydana gelebilecek olumsuz etkileri azaltmak, ancak çocukları doğru anlamakla sağlanabilir. Onların gerçekte ne hissettiği, ne kadar etkilendiklerinin anlaşılması bu süreçte önem kazanmakta ve çoğu kez sözel iletişim yetersiz kaldığı için de alternatif yollar aranmaktadır. Bu bağlamda çocuk çizimleri önem kazanmaktadır. Bu yönü ile çocukların çizimleri herhangi bir şeyin resmedilmesinden daha fazla anlam taşımaktadır.

Çocuk çizimlerinin onların gelişimini temsil eden bir ayna olduğu düşünülmektedir (Cherney vd. 2006). Çizme, boyama ve inşa etme gibi faaliyetler, karmaşık süreçlerden oluşmakta çocuk bu çabaları sırasında, çeşitli öğeleri birleştirerek anlamlı bütünler oluşturabilmektedir. Seçme, yorumlama ve yenileme, bu faaliyetlerde dikkati çeken diğer işlemler arasında yer almaktadır. Bu resimleri ilginç kılan; çocuğun

bütün yaşantısını tanımaya yönelik çalışmalarda, dışarıya çıkan somut veriler olarak, çizgilerin içerde olup biten hakkında bazı ipuçları vermesi ve sanatsal gelişmeye ışık tutucu bazı davranışları kapsamasıdır. Bu nedenle ocuk resimleri, sanatçı, eēitimci, psikolog, terapist gibi birçok uzmanın ve araştırmacının ilgi odaēı olmuştur (Kırıřoēlu 2002).

Çocukların bilgi ve deneyim düzeylerini anlamak için onlarla iletişimde resim önemli fırsatlar sunmakta (Kendrick ve McKay 2004), ocuk çizimleri kiřiliēin ve duygusal bozuklukların deēerlendirilmesinde uzun yıllardan beri yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle iletişim kurmakta zorluk çekilen ya da kendini ifade etmekte zorlanan çocuklarda uygun yöntemlerle kullanıldıēında ocuk çizimleri önemli çıkarımların elde edilmesinde etkili olabilmektedir.

Boşanma gibi zor bir süreç içinde yer alan ve oēu zaman ebeveynleri tarafından ihmal ve istismar edilen bu çocuklara gerekli desteēin saēlanabilmesi ancak onların durumunun doēru tespit edilmesi ile mümkün olabilir. Bu durum tespitinin yapılmasında ise çocukların bazen sözel olarak ifade edemedikleri/etmedikleri duygularının bir yansıması olan resimler alternatif ve özel bir iletişim aracı olarak kullanılabilir. ocuk resimlerinin bu zelliēinden yararlanarak araştırmada, boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan ilkēretim düzeyindeki çocukların duygularının anlaşılması ve sorunlarının farkına varılabilmesi için çocukların yaptıkları resimler aracılıēı ile aile algılarının ve sorunlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

2. KURAMSAL TEMELLER VE KAYNAK ÖZETLERİ

Bu bölümde; aile, çocuk için ailenin önemi, boşanma ve etkileri, çocuk çizimleri ve çocuk çizimlerinin onları anlamadaki önemi ile ilgili bilgiler verilerek, konu ile ilgili kaynak özetleri sunulacaktır.

2.1. Ailenin Tanımı ve Önemi

Aile kavramı konusunda bütün insan toplulukları için geçerli bir tanım ortaya koymak oldukça güçtür. Toplumlar kendi yapılarına bağlı olarak aile kavramına farklı anlamlar yüklerler. Ailenin, toplumsal örgütlenmenin temel yapılarından biri hatta toplumun temel yapısı olduğu tüm toplumlar tarafından kabul edilir (Metintaş vd. 2007).

Toplum bilimlerinde “en küçük toplum birimi” olarak tanımlanan aile, bu temel özelliğini çağlar boyunca yitirmemiş, insanlık tarihi boyunca boyutları ve kapsamı bir takım değişmelere uğramış, fakat kimi zaman egemen bir öge, kimi zaman da tartışma konusu olarak varlığını sürdürmüştür (Richter 1997).

Aile her toplumda yer alan, toplumun en temel kurumlarından birisidir. Her toplumun varlığı ve sürekliliği için aile sistemine gereksinim vardır. Aile ile ilgili çeşitli tanımlar geliştirilmiştir. Yapılan tanımların ortak noktası ailenin toplumdaki en temel sosyal kurumlardan biri olmasıdır. Bu tanımlardan bazıları ailenin yapısı üzerinde odaklanırken, bazıları da ailenin işlevleri üzerinde odaklanmıştır.

Aile, bir üyesi olmaktan mutluluk duyulan, bireyin kendisini her açıdan güvende hissettiği, yaşamı ve başkaları ile bir arada yaşamayı öğrendiği sosyal yapıdır. Yaşamın getirdiği temel ihtiyaçlar ailede karşılanır. İlk ve en uzun süreli etkileşim aile içinde yaşanır. Kişiliği oluşturan temel davranışlar ve yaşama dair alışkanlıklar bu etkileşim yoluyla kazanılır (Kayhan ve Yazıcıoğlu 2007).

Özgüven’e göre aile; karşıt cinsten iki kişinin iletişimi, eş seçme ve evlenmeleri ile gerçekleşen ve aynı çatı altında yaşayan, gelirlerini paylaşan, evlilik ve kan bağı ile birbirine bağlı, çeşitli rollerle birbirini etkileyen bireylerin oluşturduğu, yasal, toplumsal ve ekonomik bir kurumdur (Özgüven 2000).

Sosyal bir kişi olarak çocuğun gelişiminde, duyguları ile baş edebilmede, en ilginç ve en önemli alanlardan olan ve çocuk açısından büyük önem taşıyan öğrenmenin ilk başladığı yer ailedir (Meadows 2010). Bütün toplumlarda hemen her birey, bir aile grubunun içinde doğar ve orda yetişir. Her toplumda değişik örgütleniş biçimi gösterse de, bir aile sistemi vardır. Aile tanımlanması en zor olan kurumlardan biridir. En genel anlamı ile aile, bir birine kan bağı ile bağlı bireylerin oluşturdukları bir gruptur (Demiray 1993).

Devlet Planlama Teşkilatı'nın Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu aileyi, "kan bağı, evlilik ve diğer yasal yollardan aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan bireylerden oluşan, bireylerin cinsel, psikolojik, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı, topluma uyum ve katılıkların sağlandığı ve düzenlendiğı temel bir toplumsal birim" olarak tanımlamıştır (Çavuşoğlu 2007).

Toplum ve kişi arasındaki bağı sağlama görevini yerine getiren "aile" kavram olarak tek başına kullanıldığı zaman farklı anlamlara sahip olabilmektedir. Genellikle aile denildiğinde anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile akla gelmektedir. Bell; ailenin dört ayrı tanımı üzerinde durmakta ve ilk tanımda aile üyelerinden birinin fikrine dayanarak, onun duyguları ve fantezileri aracılığıyla aileyi tanımlamaktadır. İkinci tanım, aileyi nükleer ve geniş yönüyle bir kurum olarak ele alan kültürel yaklaşımı içermektedir. Bu tanımda özel bir aileden söz edilmemekte, bu tanım genellikle sosyal psikoloji tarafından kullanılmaktadır. Üçüncü tanıma göre aile sosyal birim olarak ele alınmakta, çeşitli parçaların oluşturduğu bir sistemden söz edilmekte ve küçük bir grup olarak ele alınarak, aile küçük grupların davranışları açısından incelenmektedir. Dördüncü tanımda ise aile toplumun değerleri ile sınırlı bir grup olarak kabul edilmektedir (Öngider 2006).

Aile, kadın ve erkeğin çocuklarla birlikte yaşadığı, düzenlenmiş toplumsal bir sistem olarak tanımlanabileceğı gibi; biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne kadar toplumda oluşmuş zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal ve hukuksal yönleri bulunan toplumsal bir birim olarak da tanımlanabilir.

Aile içinde bulunduğu toplumun bir birimi olarak o toplumun özelliklerini, beğenilerini, inançlarını, ön yargılarını, kısacası kültürünü yansıtır. Bunun yanı sıra özel bir içyapısı ve kendine özgü işleyişi bulunmaktadır (Bulut 1990).

Aile; nüfusta yenilenmeyi sağlayan, milli kültürün taşındığı, çocukların sosyalleştirildiği, kişilerin ekonomik, biyolojik ve psikolojik gereksinmelerinin karşılandığı toplumsal bir kurumdur (Erkal 1995).

Aile; üyelerinin psikolojik ve fiziksel sağlığı için gerekli sevgi, şefkat, yakın ilgi ve bakımı bulabilecekleri en doğal ortamdır. Bireyin mutlu olabilmesinde ailenin çok önemli bir yeri vardır. Bu bakış açısı ile toplumun sağlıklı olabilmesinin mutlu bireylerden kurulu aileler ile olacağını söylemek mümkündür. Aile, toplum ve birey arasındaki dengeyi sağlamaktadır (Arıkan 1996).

Yapılan bütün tanımlar birleştirildiğinde aile; en az iki kişinin oluşturduğu fakat bazen çocuklar ve kök ailelerinde dahil olabildiği, içinde bulundukları toplumun bir parçası olan, belirli kuralları olan, bireylerin her türlü ihtiyacını bir ölçüde karşılayan, psikolojik, sosyal, cinsel, ekonomik, hukuksal ve ahlaki yönleri olan, toplumun en küçük birimi olarak tanımlanabilir.

Aile tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Dinsel, siyasal, ekonomik ve ahlaki birçok etken farklı zaman ve yerlerde, farklı aile biçimlerinin doğmasına, yaşamasına ve biçim değiştirmesine yol açmıştır. Bir toplumun içinde bir tek aile tipi olmadığı gibi varolan aile tipide zamana bağlı olarak biçim değiştirmiş ve değiştirmektedir (Metintaş vd. 2007).

Aile, bireyin toplumsal çevresinin ilk ve en önemli boyutunu oluşturur. Çocuğun, toplumun beklentilerine uygun olarak yetiştirilmesi aile içinde gerçekleştirilir. Bireylerin mutlu ve huzurlu olması aile yaşantılarına bağlıdır. Toplumsal bir kurum olan aile, toplumun vazgeçilmez bir parçası, temel yapıtaşıdır. Sağlıklı ve güçlü bir toplum, sağlıklı ve güçlü ailelerden oluşur (Kayhan ve Yazıcıoğlu 2007). Sağlıklı ve güçlü aile ortamları ebeveyn ve çocukların birlikte oynadığı, birlikte konuştuğu ya da yan yana çalıştığı alanları içerir. Bu alanlar her türlü sosyal ve bilişsel becerinin öğrenilmesi için ebeveyn yapılarının kullanıldığı verimli alanlardır (Meadows 2010).

Sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde bakıldığında aile, etkileşim kalıplarının gösterimi ve çocuğun yetişkin kimlik kazanmasında rol-model olarak ebeveynlerin açık ve kalıcı etkileri bulunmaktadır (Lewis 2005).

Çocukların en fazla anne-baba arasındaki ilişki modelini örnek aldıkları düşünüldüğünde ailedeki bireylerin iletişim örüntüsünün bir anlamda çocukların gösterdikleri duygu, tutum ve davranışların genel bir çerçevesini oluşturduğu söylenebilir (Goleman 1996).

Toplum için ailenin şu görevleri yerine getireceği varsayılır:

- Neslin devamını sağlamak,
- Bireylerin sevgi ve şefkat gereksinimlerini giderecek ortam sağlamak,
- Bireylere düzenli bir yaşam sağlamak,
- Bireylerin toplumla sağlıklı ilişki kurmasında köprü olmak (Metintaş vd. 2007).

Çocuklar, aile üyeleri arasındaki psikolojik etkileşimlerin oluşturduğu dinamik bir sistem içinde ve o sistemin bir parçası olarak büyümekte ve gelişmektedir. Ailelerin çocuk yetiştirmeleri ulusal kültürden, toplumun sosyoekonomik durumundan, gelenek, dini inanç ve değerlerden, aile bireylerinin kendi yetiştirilme biçimlerinden etkilenmektedir. Ebeveynlerin fiziksel özellikleri, ruh sağlıkları ve birbirleri ile etkileşimleri ne kadar sağlıklı ise çocukların yetişmesi de o kadar sağlıklı olabilmektedir (Sadıkoğlu vd. 2007).

Bireye bulunduğu topluma daha sağlıklı, güçlü ve yararlı bir uyum yapmasını sağlayan sağlıklı bir kişilik yapısının gelişiminde, çocuğun yetiştiği aile ortamı önemli bir yer tutmaktadır (Özyürek 2004). Çocukluk döneminde ebeveynlerin anne-babalık davranışlarının çocukların ihtiyaçlarına göre düzenlenmesinin çocuk üzerinde olumlu sonuçlar alınabilmesin de önemli bir belirleyicidir (Martha 2002).

Doğumdan itibaren çocuk, etrafını saran fiziksel ve sosyal çevreye uyum savaşını verirken, bu çabasında en büyük desteği anne ve babasından almakta, çocuk kendini

ifade edebilmeyi, kendi kendini yöneten bir birey olabilmeyi ailesinden öğrenmektedir (Aydoğmuş vd. 2004)

Aile, toplumun en küçük sosyal örgütü ve aynı zamanda eğitim kurumudur. Çocuk, ilk duygu, davranış, düşünce ve eğitimi ailesinde kazanmaktadır. Anne ve babanın aynı zamanda çocuğun ilk eğitimcisi olduğu bilinmektedir. Çocuklar ilk olarak anne babalarının yardımı ile dış dünyayı ve kendilerini tanırlar. Çocuğun yaşamının ilk yıllarında kazandığı değerler, davranışlar ve alışkanlıklar sonraki yıllarda da etkisini sürdürmektedir. Çocuk anne babasından aldığı kalıtsal özelliklerle dünyaya gelmektedir. Çocuğun kalıtım yolu ile getirdiği özelliklerin ne kadar ve nasıl gelişeceği ise; ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel durumu, aile bireylerinin birbirleri ile olan ilişkileri, çocuk yetiştirme tutumları, çocuk gelişimi, eğitimi, beslenmesi, sağlığı gibi konulardaki bilgileri ve çocuklarına sağladıkları uyarıcı ortamlar ile ilgili olduğu belirtilmektedir. Çocukların birçok davranışının temelinde anne ve babasının etkileri görülmektedir (Kurtulmuş ve Temel 2003). Çocukların yetiştikleri aile tipi hem kişilik yapılarını hem de toplumsal davranışlarını etkiler (Yavuzer 1993).

Ailenin toplumsal işlevlerini yerine getirebilmesi için yapısının sağlıklı olması ve üyelerinin sosyal, zihinsel, psikolojik ve fiziksel gelişimini besleyecek bir ortam sağlanması gerekmektedir. Aile içi ilişkiler ağı, doğumun ilk anlarından başlayarak kişinin varoluşunu etkilemekte, bireyin kişiliğinden okul başarısına, diğer yetişkinlerle ilişkilerinden kendi çocuklarını yetiştirme tarzına kadar yaşamının her alanında etkisini göstermektedir (Turan vd. 2008).

Çocukla onun kültürü arasında ilk kurgu olarak önemli bir yerde bulunması nedeniyle araştırmalarda ailenin yapısı, toplumsal sınıf konumu ve yakınlık ilişkileri üzerinde özellikle durulmuştur (Yavuzer 1993). Çocuk, toplumsal hayata başlamadan önce kişiler arası iletişimi, ilişkiyi aile içinde yaşar ve bu ilk izlenimlerden oldukça yoğun biçimde etkilenir (Miral 2001).

Anne-baba arasındaki uyumlu ilişkiler, çocuklarına karşı tutarlı, kabul edici ve sevecen bir tutum geliştirmelerini sağlar. Aile içindeki sevgi, şefkat ve ilgi, güven verici, destekleyici, demokratik bir havanın oluşmasında önemli rol oynar. Anne-babanın

çocuklarına karşı demokratik yaklaşımları ise anne-baba ve çocuk arasında sağlıklı ve etkili bir iletişim kurulmasını sağlar (Oktay 2002).

Anne-babaların kendileriyle, birbirleriyle ve başkaları ile ilişkilerini çocuklar sürekli bir şekilde gözlerler. Çocuklar insan ilişkilerinde önemli rol oynayan işbirliği ve sosyal ilişkilere ilişkin davranışları, anne-babalarıyla etkileşimleri ve gözlemleri sonucunda kazanırlar. Anne-babası ile sağlıklı bir etkileşim içinde olan çocuklar, karşılaştıkları sorunlar karşısında duygularını, düşüncelerini sürtüşmeye girmeden daha rahat ifade ederler (Özdal 2003).

Erkek çocuğun baba ile kız çocuğun anne ile özdeşlik kurabilmesi gerekir. Bu yoğun süreçte çocuğun gereksinim duyacağı önemli şeyler olacaktır. Bunlardan biri sevgi diğeri ise güvendir. Bu iki temel duygu çocuğun ömür boyu sürecek yaşamsal değerlerini ve kişilik özelliklerini belirleyecektir (Cüceloğlu 1996).

2.2. Aile Türleri

Farklı şekillerde tanımlanan ailenin türlerinde de çeşitlilik görülmektedir. Aile türleri çekirdek ve geniş aile olmak üzere iki grupta incelenmektedir.

Çekirdek aile: Çekirdek aile, karı, koca ve evlenmemiş çocuklarından oluşan ailedir. Ancak çekirdek ailenin karı ya da kocanın ana-baba ailesi ve diğer akrabalarıyla ilişkilerinin olmadığı toplum görülmemektedir. Bu aile biçiminin hem norm hem davranış olarak çok yaygın olduğu Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde bile çekirdek ailenin tek başına olmadığı, karı-kocanın ana-baba ailesi ve akrabalarıyla sıkı ilişkiler içinde olduğu görülmüştür.

Geniş aile: Aynı aile birimi içinde birkaç kuşağın yatay, dikey ya da hem yatay hem dikey olarak genişlemesi ve birden fazla evli çiftin bulunduğu geniş aile tanımı içinde başlıca üç ayrı aile biçimi görülmektedir.

Bileşik aile; kuşakların hem yatay hem dikey genişlemesine olanak veren bileşik aile, tüm erkek kardeşler ve eşlerini, bunların evli erkek çocuklarını ve torunlarını kapsar. Bu ailenin klasik örneği Hint ailesidir. Bileşik aileyi sürdüren kardeşlik bağıdır.

Ataerkil geniş aile; kuşakların dikey genişlemesi ve sınırlı bir şekilde yatay genişlemesiyle oluşan bu aile biçiminde, baba, evli oğulları, gelinleri ve torunlarını aynı evde oturmaktadır. Dikey genişleme tüm evli oğul ve torunları kapsamaktaysa da babanın kardeş çizgisi üzerinde yatay genişleme görülmez.

Kök aile; aile içinde kuşakların yalnız dikey gelişmesiyle oluşur. Kök aileyi sürdüren, “baba yerini alacak oğul” bağıdır. Bu 19. yüzyıl batı Avrupa ülkelerinde ve Japonya’da görülen aile biçimidir (Timur 1972).

2.3. Ailede Yaşanan Sorunlar

Aile, evlilik süreci, bu süreçteki uyumsuzluklar ve boşanma birçok araştırmaya çeşitli açılardan konu olmuştur. Bilindiği gibi aile, içinde bulunduğu toplumun özelliklerini yansıtan en küçük birim olarak tanımlanmakta aynı zamanda toplumun sağlığı ve devamı açısından da büyük önem taşımaktadır. Kuşkusuz ki evlilikte uyum evliliğin yapılanmasında beklenen ve arzu edilen bir durum olmakla birlikte çeşitli sorunlar ve zorluklar bazen bu uyumu bozmakta ve ortaya sorunlar çıkmaktadır (Özdemir vd. 2006a).

Evlilik sürecinde karşılaşılan ve sonuçta aileleri boşanma aşamasına getiren sorunlar şu şekilde sınıflandırılabilir:

Maddi sorunlar; aile birliğinin karşılaştığı sorunlardan en önemlilerindendir. Maddi sıkıntıların sorun boyutuna yükselmesi ile aile birliğinin sürdürülebilirliğinin tehlikeye girdiği çokça görülen bir durumdur.

İletişim sorunları; iletişim temel bir insan ihtiyacıdır. İnsanlarla iletişim kurmayı başaramayan kişi sağlıklı bir birey olarak da görülebilmektedir. İnsanlar arasında yaşanan sorunların çocuğunun iletişimsizlikten ya da bozuk iletişimden kaynaklandığı kabul edilmektedir. İletişim sorunları eşler arasında yaşanabileceği gibi ebeveynler ile çocuklar ya da evli çiftlerle ebeveynler arasında da yaşanabilir.

Çevresel sorunlar; aile üyelerinin iş hayatı ve komşuluk ilişkileri gibi faktörlerde aile içinde bazı sorunların doğmasına neden olabilmektedir (Çiftçi ve Biçici 2005).

2.4. Boşanmanın Tanımı ve Önemi

Evlilik iki insanın kurduğu bir bağ olarak öncelikle “ölüm ayırıcaya kadar birliktelik” amacını taşır. Ancak karşısındaki tüm kamusal baskı, gelenek ve göreneklere rağmen, evlilik birliğinin bozulması kimi durumlarda kaçınılmaz olabilmektedir (Özgüven 2000). Kırılgan ailelerin artması aileye büyük ilgi duyan sosyal bilimcileri kaygılandırmakta, araştırmalarda istikrarlı ve güçlü evliliklerin yetişkin ve çocuklar üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu göstermektedir (Lamb 2010).

Boşanma, bir arada yaşama isteğini kaybeden çiftlerin verdikleri karar sonucu ayrılmaları ve en temelde ailenin parçalanması anlamını taşımaktadır (Walczak ve Burns 2004). Boşanma; ailenin bölünmesine, dağılmasına yol açan, ailedeki diğer bireyleri de derinden sarsan yıpratıcı bir olaydır (Çelikoğlu 1997). Boşanma, hukuki kurallar çerçevesinde yapılmış bir evliliğin, tarafların karı-koca olarak hukuki bağı kalmaksızın, varsa çocukların hakları saklı kalmak üzere hakim kararıyla sona erdirilmesine ve tarafların başkalarıyla yeniden evlenmelerine olanak veren hukuki bir işlemdir (Arıkan 1996).

Boşanma, evlilikleri iyi giden insanlar için bir kriz, evliliklerini kötü olarak değerlendirenler için yeni yaşam düzeni kurma fırsatıdır (Kalmijn ve Monden 2006). Boşanma sonucunda aile parçalanma sürecine girmekte, aile içindeki yetişkinler ve varsa çocuklar sosyal destek sistemlerinden yeterince destek görememeleri durumunda psikolojik, duygusal ve mental boyutta çeşitli sorunlar ile karşı karşıya kalabilmektedirler (Nazlı 2000).

Evlilikte uyum istenilen ve beklenen bir durum olmasına rağmen toplumsal yaşamda ortaya çıkan zorluklar bu uyumu bozmakta ve ortaya sorunlar çıkmaktadır. Sorunlar aile yapısını kökünden sarsacak bir nitelik kazandığında boşanma, kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Boşanma; genelde “ evliliğin sona ermesi” olarak tanımlanmaktadır. Boşanma tanımlarında görece bir benzerlik olmakla birlikte boşanma, toplumlarda farklı biçimlerde ortaya çıkmakta ve ele alınmaktadır. Boşanmanın son yıllarda özellikle sanayileşmiş ülkelerde giderek arttığı, Türkiye’de de boşanma oranında artış olduğu gözlenmektedir (Özdemir vd. 2006a).

Boşanma, kadın ve erkek arasında yasal, duygusal ve cinsel evlilik bağlarının bitirilmesi kararını içermektedir. Evliliğin yasal bağı mahkemede çözülmekte, duygusal bağın çözülmesi ise uzun zaman almaktadır. İster toplumsal baskılar isterse bireysel uyumsuzluk nedeniyle olsun her boşanma bireyde ani ortaya çıkan zamanla sınırlı, yoğun bir strese yol açmaktadır. Boşanma sadece karıkoca olma akdinin sonlanmasını ifade etmemekte, beraberinde birçok psiko-sosyal sorunun yaşanmasına neden olmaktadır.

Boşanma kuşkusuz bireylerde bir farklılık yaratmaktadır. Bu farklılıklar literatürde boşanmanın sonuçları kavramı ile ifade edilmektedir. Boşanmanın sonuçları kavramı, açılan boşanma davasının, yapılan yargılama sonucunda hâkimin boşanmaya karar vermesi halinde ortaya çıkan psikolojik, sosyal, ekonomik ve hukuksal sonuçları ifade etmektedir. Boşanma kadın ve erkeği evli olmayan bireysel statülerini kaldırarak onları “boşanmış” olarak adlandırılan yeni bir statüye sokmaktadır. Bu tamamlanmış, bitirilmiş, sonlanmış, evlilikten olan çocuk içinde artık yeni kavram “boşanmış aile çocuğu olarak” tanımlanmaktadır (Özdemir vd. 2006b).

2.4.1. Boşanmanın nedenleri

Birden fazla bireyi içinde barındıran aile sisteminde çatışmaların olması, sorunların yaşanması kaçınılmazdır. Evlilik hayatında bireyler çeşitli sorunlarla karşılaşabilirler. Bu sorunlar bazen çözüme kavuşurken bazen de sonu boşanma ile biten süreci hazırlamaktadır.

Boşanma, kesin olarak belirlenen ve evlilik anlaşmasının sona erdiğini gösteren bir olgudur. Ruhsal açıdan boşanma ise, ailenin bölünmesine ya da tümünden dağılmasına yol açan ve bütün aile bireylerini sarsan karmaşık bir olaydır (Göktürk 2000).

Karşılaşılan sorunlar yaşa, evlilik sürecine, kırsal veya kentsel kökenli oluşa, gelir, eğitim ve mesleki statü düzeylerine, çocuk sayısına, boşanmaya kimin karar verdiğine, sosyal destek sistemlerine, uyum sağlama ve sorun çözme kapasitesine, hukuki hizmetlerden yararlanabilme olanaklarına bağlı olarak farklı yoğunluklar kazanmaktadır. Bu sorunlar hem kadınlarda hem erkeklerde görülmekle birlikte,

literatürde kadınların erkeklere göre daha yoksunluk çektikleri ve örselendikleri görüşü ağır basmaktadır (Özdemir vd. 2006b)

Günümüzde pek çok çiftin boşanma nedenlerinin temelinde aralarında sevgi bağı olmasına rağmen, kişilik uyuşmazlığı yaşayarak, sağlıklı eş ilişkisi oluşturmamaları yatmaktadır (Collange 1996).

Son yıllarda daha yaygın olmakla birlikte, boşanma evlilik kadar eskidir. Eski çağlardan beri bütün toplumlar da boşanmaya rastlanmakla birlikte bazı toplumlar da çeşitli dinsel ve kültürel nedenlerle boşanmaya izin verilmediği de bilinmektedir. Boşanmanın nedenleri hukuki ve genel nedenler olarak iki grupta ele alınarak incelenmektedir.

Boşanmanın hukuki nedenleri Türk Medeni Kanunu'nun 161, 162, 163, 164, 165 ve 166. maddelerinde düzenlenmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Zina
- Hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı muamele
- Suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme
- Terk
- Akıl hastalığı
- Evlilik birliğinin sarsılması (Yalvaç 2004).

Boşanmanın genel nedenleri de şu şekilde belirtilebilir;

- Ekonomik sorunlar
- Eşlerin sosyo-kültürel yapı farklılıkları
- Sağlıkla ilgili sorunlar
- Aile içi şiddet

- Eşlerin sadakatsizliği
- Kişilik farklılıkları
- Kök ailelerin müdahaleleri
- Sosyo-kültürel farklılıklar
- Çocuk sahibi olamama
- Erken evlilikler
- Aile baskısı ile evlenmeler
- Uyuşturucu, alkol ve kumar gibi bağımlılıklardır (Hortaçsu 1991).

2.4.2. Boşanmanın eşlere etkileri

Aile kurumunun dağılması ya da parçalanması aile üyelerinin tümü için sarsıcı bir olaydır (Turan vd. 2007). Boşanma birden bire değil, süreç içerisinde etkenlerin birikimi sonucunda ortaya çıkmakta, boşanmayı göze almak eşler için de kolay olmamaktadır. Her boşanma için geçerli olmasa da çoğunlukla her eş boşanmadan zarar görmekte, boşanmadan önceki son bir yılda sorunların en ağır yaşandığı belirtilmektedir. Özellikle eşlerin psikolojik olarak boşanmaya hazır olmaması durumunda boşanma, eşlerde şok etkisi yaratabilmektedir. Eşlerden biri bile boşanmaya hazır değilse boşanmadan sonra depresyon, öfke, şaşkınlık ve duygusal kararsızlık görülebilmektedir.

Bireyler tıpkı ölüm gibi yas sürecine girebilmektedirler. İlk aşamada hislerin donması ve şok hali ardından kaybedilen kişiyi arama ve özlem çekme, üçüncü aşamada kişisel organizasyonun sarsıntıya uğraması, kendini organize edememe görülmekte, dördüncü aşamada umutsuzluk, beşinci aşamada ise bir dereceye kadar yeniden organize olma başlamaktadır. Yas sürecine eşlik eden depresyonun çocuklu ebeveynde belirgin bir ruhsal çöküntü yaratması çevresindekilere, doğal olarak da çocuklarına ilgi ve duyarlılığın azalmasına yol açmakta, bu durum aynı zamanda boşanmış anne-babaların

çocuklarına karşı bir belirsizlik yaşamalarına da neden olabilmekte ve çocuklarıyla istenilen düzeyde ilgilenmelerini engelleyebilmektedir (Fiyakalı 2008).

Boşanma, mevcut aile yapısını değiştiren en önemli etkenlerden bir tanesidir. Bu durum, normal bir yaşıntının tam tersi veya değişik bir durumu olduğu için, aile içerisindeki bireylerin hepsini önemli ölçüde etkilemesi de kaçınılmazdır. Bu etkilenmede karşılıklı etkileşim içerisinde, çocuk- anne, çocuk-baba, anne-baba, çocuklar kendi aralarında ayrı ayrı etkilenmesi ve bunların ikiyeşerli olarak birbirini etkileyip, yeni oluşuma ayak uydurmaya çalışması durumu söz konusudur (Türkaslan 2007).

Boşanma, eşler için mutsuz bir evlilikten çıkış veya kurtuluş gibi görünse de, gerçekte büyük umut ve beklentilerle kurulmuş olan evliliğin ve aile sisteminin yıkımı demektir. Ayrılmanın kaçınılmaz ve gerekli olduğu durumlarda dahi boşanmayla sorunlar eşler açısından tam olarak bitmeyebilir. Boşanma eşleri ekonomik yönden sarsabilir, ruhsal yönden örseleyebilir veya toplumsal statülerini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenlerden dolayı genel olarak boşanma, evlilik öncesi özgürlüğe tam bir dönüş veya kurtuluş, yani yeni bir bekârlık dönemi olarak değerlendirilmemelidir (Yörükoğlu 2003).

Genelde boşanmadan önceki durum ile boşanma sonrası durumun her açıdan değerlendirilip, sonuçları hesap edildikten sonra bu durumun daha ileri aşamaya götürülmesinde fayda vardır. Hemen hemen bütün boşanmalarda, kadın da erkek de duygusal bir çöküntü yaşarlar. Boşanmaya karar verene kadar uzanan süreçte, çoğu kez kadın ve erkek birbirlerini karşılıklı olarak incitirler. Bu süreçte, her iki taraf da birbirlerini istenilmeyen taraf olarak algırlar. Bu nedenle, kadın için de, erkek için de, boşanma olayı kişisel özgüvene ve saygıya indirilmiş bir darbedir. Evlilik, ne kadar kötü olursa olsun, boşanma gerçekleşikten sonra yaşanan boşluk üstesinden gelinmesi gereken önemli bir sorundur. Bunların yanı sıra, ortada bir de çocuklar varsa, bu kez, çocuk ya da çocukları kapsayan yeni bir düzen kurma zorunluluğu acil olarak ortaya çıkmaktadır (Türkaslan 2007).

2.4.3. Boşanmanın çocuklara etkileri

Boşanma hiç kuşkusuz, çocukların başına gelebilecek en sarsıcı olaylardan birisi olup, onların gelişmelerini ciddi bir biçimde etkileyecek bir dizi değişikliği de beraberinde getirmektedir.

Ailedeki bireylerinin birbirini dışlaması ya da örselemesi diğer üyelerin duygularına zarar verici etkiler oluşturabilir (Meadows 2010).

Boşanmış bir ailenin bireyi olarak yaşamak çocuklara zarar veren bir durum değildir. Önemli olan anne ve babanın evliliklerinin sona ermesini nasıl karşıladıkları, boşanmadan sonra hayatlarını ve ilişkilerini nasıl sürdükleri ve çocukları ile ilgilenmeye devam etmeleridir. Boşanmaya karar vermeden önce bu konunun çok ciddi düşünülmesi gerekmektedir. Bu durum, mevcut ve ilerleyen dönemdeki etkilerinden dolayı son derece önemli bir olay ve karardır (Türkaslan 2007).

Boşanma, eşlerin içinde bulunmaktan hoşnut olmadıkları bir ortamdan kurtulmalarını sağlamaktadır; ancak, çoğu durumda eşler boşanmanın getirdiği pek çok olumsuz olay ve olumsuz durumla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Mücadele etmeleri gereken durumlardan bir tanesi de eşlerin hem kendi hem de çocuklarının psikolojik sağlığı ve güvende olma duygusunu karşılamak zorunda olmalarıdır (Turan vd. 2007).

Eşlerin boşanma olayından sonra gösterdikleri tepkilere benzer tepkiler çocuklarda da görülmektedir. Çocuklarda görülen bu tepkilerin aşamalarını şu şekilde sıralanmaktadır.

1. Boşanmayı kabul etmeyip inkâr etme
2. Boşanmayı yaratan nedenlere öfke duyma
3. Ebeveynleri birleştirme çabası içine girme
4. Depresyon ve çöküntü yaşama
5. Boşanma durumunu kabul etme.

Çocuklar bu aşamalardan geçerken karmaşık ve yoğun birçok duyguyu aynı anda iç içe yaşayabilirler. Üzüntü, kaygı, öfke, gücenme, korku ve suçluluk bunlar arasında

sayılabilir. Ayrıca çocukların boşanmadan sonra stresli bir döneme girdikleri; bunun sonucunda da gelişimsel, duygusal ve davranışsal gerilik gösterdikleri gözlemlenmiştir. Boşanma sonucunda çocuğun ailesinde ve çoğunlukla çocuğun yaşam koşullarında bir düzen değişikliği meydana gelmekte ancak, boşanma ve ayrılığın çocuk üzerindeki stres boyutları tam olarak anlaşılamamaktadır (Fiyakalı 2008).

Boşanmanın etkilerine çocuk yönünden bakıldığında; üç temel sorun ortaya çıkmaktadır:

Bunlardan birincisi, boşanmanın çocuğun günlük yaşamına getirdiği etkilerdir. Çocuğun çevresinin zenginliği ve anne-babasıyla ilişkisinin niteliği çocuğun yetiştirme tarzını etkilemektedir. Çocuğun aile ortamı, boşanma sonucunda önemli değişikliklerle karşı karşıya kalabilmekte, çocuğun ebeveynleri ile olan ilişkileri bozulabilmektedir. Çocuk iç dünyasında aile sorunlarına odaklandığı için konsantrasyon bozukluğu yaşayabilmekte, bu durum ise okul başarısında gerilemeye sebep olabilmektedir. Çocuk ile ilgili değerlendirmeler yapılırken bu değişikliklerin etkilerine bakılmalıdır.

İkinci sorun; çocuğun boşanma sürecinde kaç yaşında olduğudur. Okul öncesi dönemde ve ergenlik çağında ortaya çıkan boşanma sürecinin olumsuz etkileri diğer yaş gruplarına göre daha fazla olabilmektedir. Çünkü gelişimsel süreç içerisinde okul öncesi ve ergenlik dönemleri benmerkezciliğin en yüksek olduğu dönemlerdir. Bu dönemlerde yaşanan gelişimsel özelliklerden dolayı çocuk boşanmanın nedenini kendisinde arayabilir ve ebeveynlerinin boşanmasından daha fazla etkilenebilir.

Üçüncü sorun ise; boşanma durumunda çocuğun kimin yanında kalacağı olup, velayet ile ilgili verilecek karar boşanmanın çocuk üzerindeki etkilerini doğrudan biçimlendirecektir (Cüceloğlu 1998).

Çocukların, anne ya da babasından ayrı kalması nedeniyle pek çok duygusal, kimi zaman ruhsal sorun yaşadıkları görülmektedir. Huysuzluk, kendini yalnız hissetme, uyumsuzluk, hırçınlık, bir yere ait olamama, saldırganlık, sosyal gelişimlerinde gecikme bunlardan bazılarıdır. Ancak, bu anne ya da babasından ayrı olan her çocuğun bu noktalarda sorunları vardır anlamına gelmemektedir. Öte yandan boşanma ve ayrı yaşama nedeniyle bu tür olumsuzluklar söz konusu iken ailenin parçalanmadığı

durumlarda her an mutsuzluk tablosuna şahit olan çocukların durumu da son derece zordur. Diğer bir deyişle, mutsuz bir ortamda çocukların yetiştirilmeye çalışıldığı durumda da çocuklar pek çok duygusal ve ruhsal sorun yaşamaktadırlar. Boşanma kaçınılmaz ise anne-baba, boşanmayı gerçekleştirmeden önce boşanma ve sonuçlarına alıştırmalı ve onları duygusal yönden desteklemeli ve hatalı davranışlardan uzak durmalıdırlar (Turan vd. 2007).

Amato ve arkadaşları (1995), yaptıkları 12 yıllık boylamsal bir çalışmada mutsuz bir evliliğin boşanma ile sonuçlanmasının çocuklar üzerinde daha olumlu etkileri olduğunu gözlemlemişlerdir. Aynı şekilde Amato ve Keith(1991); 12 ayrı araştırmayı değerlendirdikleri bir meta-analiz sonucunda da, çok fazla çatışmanın yaşandığı ailelerin çocuklarının benlik saygıları ve psikolojik uyumlarının, hem anne-babası boşanmamış ve çatışmasız aile çocukları hem de boşanmış çiftlerin çocuklarına göre daha düşük düzeyde olduğu sonucuna varmışlardır.

Çocukların boşanmadan etkilenme dereceleri çocuktan çocuğa ya da çocukların içinde yaşadığı ortama göre farklılık gösterebilmektedir. Çocukların yaşı, cinsiyeti, anne ve babanın eğitim durumu, ebeveynlerin boşanmadan etkilenme dereceleri, çocuğun sosyal çevresinin boşanmaya bakışı gibi birçok faktör çocuğun bu süreçteki etkilenme derecesini belirlemektedir. Bu süreçte önemli etkenlerden bir tanesi de boşanma sonrası çocuğun velayetinin kime verileceği konusudur. Türkiye’de bazı batı ülkelerinde olduğu gibi, boşanma durumunda müşterek velayet uygulaması bulunmamaktadır. Türkiye’de son yıllarda erkek ebeveynler lehine bir değişim yaşanmakla beraber, velayet konusunda daha çok anneler tercih edilmektedir (Baktır 2003).

Ailenin parçalanması ile biten süreçte çocukların en fazla şahit oldukları şey tartışmalar, öfke ve şiddet gibi durumlardır. Çocuğun yanında kavga yapılması ve bunun yinelenmesi sakıncalı olup, bu tür davranışlar sonucunda çocuk endişelenmekte ve benliğinin ne olacağını yoğun bir şekilde düşünmesine neden olmaktadır (Çakmaklı 1991).

Boşanma, çocuklar açısından zor kabullenilen, çoğu zaman okul öncesi dönemde çocuklara utanç veren bir süreç olarak görülmektedir. Çocuklar bu süreçte değişik duygular yaşamakta, çocuk öncelikle boşanma gerçeğini reddetme eğilimi göstererek,

boşanma hiç gerçekleşmemiş gibi davranabilmektedir. Daha sonra boşanmayı oluşturan nedenleri belirleyerek bu nedenlere karşı öfke ve kızgınlık geliştirebilmekte, ardından çocuk, boşanan eşler arasında uzlaştırmacı rolü oynayarak eski bir aradaki günlere dönme isteğini ortaya koyama girişimlerini sergileyebilmektedir. Bu isteğin karşılanmaması nedeniyle çocuk depresyon yaşayabilmektedir. Bu sürecin son aşması ise artık çocuğun boşanma gerçeğini ve sonuçlarını kabullenmesidir. Bu aşamada çocuk duygusal olarak rahatlamakta, anne-babası ile daha rahat bir etkileşim ve iletişim süreci içine girmektedir. Boşanmanın ardından her çocuk bu evreleri aynı sıra ile geçerek son evre olan kabul aşamasına gelemeyebilir. Bu aşamaların birinde kalabilirler. Bazen de bu aşamalarda geriye dönüşler yaşayabilir. Bunların tümünün olağan durumlar olduğu unutulmamalıdır. Ya da her çocuk her evreyi yaşayamayabilir. Bilindiği gibi her çocuk özgündür ve bu özellikleri nedeniyle yaşadıkları birbirinden farklıdır (Turan vd. 2007).

Boşanmanın çocuklar üzerindeki olumsuz etkisinin kesin olduğu ve çocuğun yaşamının hiçbir zaman iyi olmayacağı üzerinde görüş birliği bulunmaktadır (Wolf 2000). Boşanma ile ilgili düşündürücü gerçeklerin ve anne babası boşanmış çocukların, gelişimsel ve psikolojik sorunlar yaşaması açısından, diğer çocuklardan daha fazla risk altında olduğu kabul edilmektedir. Bundan dolayı daha fazla çift, aileyi dağıtmanın doğru olup olmayacağını sorgulamaktadır (Türkaslan 2007).

Boşanmış aileden gelen çocuklar üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda ise çocukların anne- babalarından bu süreçte daha fazla etkilendikleri ve hayatlarının bundan sonraki dönemlerinde de anne – babalarından daha fazla bu sürecin etkilerini yaşadıkları belirtilmektedir. Buna neden olarak boşanmanın, çocuğun gelişmesinde en önemli etken olan tam aileye son veren bir olay olması gösterilmektedir (Özdemir vd. 2006b).

Bu zor süreçte ilk adım, çocuklara boşanmayı anlatmaktır. Bazı anne ve babalar çocuklara, boşanma niyetlerini haber vermeyi gereksiz bulurlar. Çocukların yaşının küçük olması bu davranışı pekiştirmektedir. Oysa hiçbir kimse, sevsin ya da sevmesin, bir sabah uyandığında, sanki hiç yaşamamış gibi, ailesinden bir ebeveynin ortadan yok olmasını asla anlayamamaktadır. Hiçbir çocuk böylesine yıkıcı bir davranışla karşı karşıya bırakılmamalıdır. Böylesi düşüncesiz davranışlar, çocuğun reddedilmiş olma

duygularını kuvvetlendirmenin yanı sıra onun olup bitene bir anlam verebilmek için olmadık şeyler uydurmalarına da yol açabilir.

Çocuklara, boşanmadan söz ederken dikkat edilecek en önemli nokta, onlara doğruyu söylemek olmalıdır. Çocuklar gerçeği, bazen düşünülenden daha güçlü karşılarlar. Eğer, bu konuda yalan söylenildiğini sezerlerse, hem olayı daha sağlıksız yaşarlar, hem de anne ve babalarına olan güven duyguları zedelenebilir. Diğer taraftan boşanmaya yol açan gelişmeleri ve yaşanan hoş olmayan ayrıntıları anlatmanın hiçbir yararı bulunmamaktadır (Türkaslan 2007).

Cinsiyete göre çocukların boşanma olayından etkilenmeleri de değişiklik gösterir. Kız çocuklarının en çok etkilendiği yaş beş-altı yaş civarı olarak gösterilmektedir. Bu yaş döneminde, kız çocuğunun babaya aşırı düşkünlük göstermesi ve boşanmadan dolayı babanın evden ayrılması çocuğun birçok psikolojik sorun yaşamasına neden olur. Erkek çocuğun boşanmadan en çok etkilendiği yaş ise ergenlik çağına rastlar. Bu dönem çocuğun, babası ile özdeşleşmesi ve paylaşımlarının çoğalması gereken bir dönem olduğu için, bu dönemde baba ile çocuğun ayrılması erkek çocuğunu olumsuz yönlerden etkiler. Kız ve erkek çocuklar ebeveynlerinin ayrılığına şu tepkileri verebilirler:

- Çocukta uyku bozuklukları,
- Gece korkuları,
- Gece ve gündüz altına kaçırma,
- Aşırı yemek yeme ve iştahsızlık,
- Psikolojik kökenli kekemelik,
- Tırnak yeme,
- Konuşmada tutukluk,
- İçer dönüklük,
- Ayrılığı inkâr,

- Tahripkârlık ve saldırganlık,
- Okula direnç,
- Dikkati toplamada güçlük,
- Ağlama ve öfke nöbetleri,
- Okul başarısında düşüş,
- Yalan söyleme,
- Psiko-somatik rahatsızlıklar(baş ve karın ağrıları, mide bulantıları) (Öz 1997).

Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinde yaş ve cinsiyetin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Boşanmanın yaşa bağlı etkilerinde, içinde bulunulan gelişimsel dönemin özelliklerinin de belirleyici etkileri olabileceği düşünülebilir. Okul öncesi dönemde çocuklar, boşanma olayını tam olarak kavrayamazlar. Boşanmadan kendilerini sorumlu tutabilir ve suçluluk duyabilirler. Özellikle küçük çocuklar, boşanma ile babayı kaybetmeyi bir tutarlar. Babadan ilgi ve sevgi görmeyen çocuklarda güvensizlik, özsaygısını yitirme ve terk edilmişlik duyguları oluşmaktadır.

Sonuç olarak erken yaşta anne-babası boşanan çocuklar gelişimsel açıdan bazı davranış problemleri gösterebilirler. Wallerstein ve Kelly, yaptıkları çalışmalar sonucunda, beş yaşından küçük çocukların boşanmadan hemen sonra gözle görülür şekilde korku, davranışsal gerileme, uyku bozuklukları, saldırganlık ve terk edilme endişesi taşıdıklarını gözlemlemiş, ancak çocukların, üçte birinin beş yıl sonra oldukça başarılı ve mutlu iken üçte birinin başarısız ve mutsuz olduğunu belirtmişlerdir(Moore ve Hotch 1982).

Okul çağında sosyal farkındalık ve kendi özelliklerini fark etme önemli ölçüde artmakta, bu yaş grubundaki çocuklarda, anneleri ile birlikte iseler baba ile birlikte olamadığı için üzüntü duyma, ana-babayı suçlama, söz dinlememe, içe kapanma, altını ıslatma, derslerinde başarısız olma, arkadaşlarını kıskanma gibi sorunlar görülebilmektedir. Aynı zamanda değersizlik duygusu, depresyon, korku, kaygı, ebeveynlere öfke duyma, saldırgan davranışlar, toplumdan kaçınma, güvensizlik, aşırı

hassasiyet, baş ve karın ağrısı, kusma gibi belirtiler görülmektedir. Okulda bir konu üzerinde odaklanmaları güçleşmekte, ailevi durumunu okulda daha fazla ilgi toplamak için kullanabilmektedir. Öfkesini çatışma yaşadığı öğretmenlerine ve arkadaşlarına yöneltebilirler. Boşanmayla ilgili yaşadıkları güçsüzlük duygusuna karşı, çevresiyle güç savaşına girebilirler ve ebeveynlerine karşı suçlayıcı şekilde davranabilirler. Bu yaş grubundaki çocuklar bu olumsuz duygulardan kurtulmak için “reddetme” ve “karşıt tepki verme” savunma mekanizmalarını kullanabilirler. Aynı zamanda bu çocuklar ebeveynlerini tekrar birleştirme çabası içine girebilirler (Rankin ve Maneker 1985).

Cooney ve Kurz (1996), ergenlerin, boşanmadan daha az etkilendiklerini, bu durumda ise ergenlerin yaşananları daha iyi anlamalarının, daha olgun ve bağımsız olmalarının etkili olabileceğini vurgulamaktadır.

Boşanma konusunu tartışma veya kabul etmede zorlanan ergenler, uygunsuz davranışlarda bulunabilirler. Bu durumdaki ergenler okul asma, yasadışı işlere karışan gençlerle arkadaşlık etme ya da intihar etme gibi isyankâr ve tehlikeli davranışlara yönelebilirler (Kasatura 2003). Boşanma ile birlikte ergenler hâlihazırda akademik ve sosyal problemlere (utangaçlık, gelişimsel bozukluklar, dürtülerini kontrol etmede yetersizlik vb) sahiplerse bu durum ergenlerin daha ileri düzeyde psikolojik problemler yaşama riskini arttırabilir. Ergenler ebeveynlerinin boşanmasına öfke ile birlikte utanç ve sıkıntı duyarlar. Gelecekle ilgili kaygılarından dolayı ekonomik durumu düşünürler. Moore ve Hotch (1982), ergenler ile yaptıkları çalışmalarda, ergenlerin ebeveyn boşanmasına iki farklı şekilde tepki gösterdiklerini gözlemlemişlerdir. Birinci grup agresif davranışlar göstermekte ve kendinden daha küçük çocuklarla zaman geçirmektedir. Okul devamı ve başarısındaki düşmeler, zihinlerini bu konuyla aşırı meşgul etmeleriyle ilişkilendirilmektedir. İkinci grup ise anne-babalarından bağımlılık gereksinimlerini karşılayamamakta, hazır olmasalar bile bağımsız olmaya çalışmaktadır. Bunun sonucunda erkeklerde anti- sosyal davranış ve suça yönelik davranışlar gelişirken, kızlarda arkadaşlarına bağımlılık ve cinsel ilişkiye erken başlama gibi davranışlar geliştiği sonucuna ulaşılmaktadır. Boşanmanın cinsiyete bağlı olarak çocuklar üzerinde yarattığı etkilere bakıldığında ise, bu etkilerin genelde kız ve erkekler açısından farklılıklar gösterdiği görülmektedir.

Carson ve arkadaşları (1987), tarafından on üç-on beş yaş arasındaki yirmi dört kız, yirmi dört erkek toplam kırk sekiz ergen üzerinde yapılan çalışmada çocukların yarısı boşanmış aileden diğer yarısı ise birlikte yaşayan aile içinden seçilmiş ve araştırma sonucunda boşanmış aileden gelen ergenlerin; gelecekte evlenme konusunda isteksiz oldukları tereddütler yaşadıkları, çocuklar arasında geleceğe dönük beklentiler ve sorun algılaması açısından belirgin farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Erkek çocuklar daha çok dışa yönelim türü davranış problemleri gösterirken; kız çocukları daha çok içe yönelim türü davranış problemleri göstermektedirler. Boşanmış aile çocukları üzerinde yapılan çalışmada, erkeklerin kızlara oranla daha çok davranış problemleri gösterdiğini bulmuştur. Bu davranış problemleri erkek çocuklarında yaşa bağlı olarak değişiklik göstermektedir. İlköğretim döneminde, erkek çocuklarında davranış problemleri gözlemlenirken, ortaöğretimde ilk başlarda davranış problemi gözlemlenmekle birlikte sonraki yıllarda bu etki azalmaktadır. Ergenler üzerinde yapılan araştırmalarda, boşanmanın içe (kaygı, depresyon gibi) ve dışa (saldırganlık gibi) yönelim türü problem davranışlara neden olduğu, özellikle dışa yönelim türü problem davranışların daha çok erkek ergenlerde görüldüğü göze çarpmaktadır. Konuyla ilgili olarak yapılan iki yıllık bir izleme çalışması sonucunda, boşanma sonrası, kız çocukların sosyal, duygusal ve akademik yönden düzelme gösterdikleri; erkek çocukların ise, bu alanlarda daha da bozulma gösterdikleri belirtilmektedir (Amato 2004).

Erkek çocukları, yaşadıkları olumsuz duyguları doğrudan çevrelerine yansıtırken; kız çocuklarının, öfke duygularını daha örtük biçimde yansıttıkları görülmüştür. Ayrıca, boşanma, genellikle babanın evden ayrılmasıyla sonuçlandığı için, cinsiyete uygun model eksikliği yaratan bu olayın, erkek çocukların uyumunu olumsuz yönde daha fazla etkilediği, depresyon, karşı koyma ve dürtüsel hareket etme gibi belirtileri içine alan olumsuz davranışları daha fazla gösterdikleri belirtilmektedir. Aynı şekilde Webster-Stratton, boşanmış anne-babaların erkek çocuklarında davranış problemlerinin, kız çocuklarına göre daha yoğun olduğunu gözlemlemiştir. Emery, yaptığı çalışmasında boşanmanın, erkek çocuklarda olduğu gibi kızlarda da olumsuz duygulara yol açtığını fakat, kızların duygularını daha çok toplumun beklentilerine uygun olarak

yaşamalarından dolayı daha az davranış problemi gösterdiklerini belirtmiştir (Akt. Fiyakalı 2008).

Yukarıda yer verilen araştırma bulgularında da görüldüğü gibi, boşanmış anne baba çocukları, anne-babası boşanmamış çocuklara oranla daha fazla sosyal, akademik ve davranış problemleri yaşamaktadırlar. Bununla birlikte, bu olumsuz etkilere neden olan faktörlerin sadece boşanma olmadığı; boşanma öncesi ve sonrasındaki yaşantıların da belirleyici etkileri olduğu söylenebilir. Ayrıca farklı gelişim dönemlerinde boşanmanın etkilerinde o döneme özgü gelişimsel özelliklerin ve ihtiyaçların da belirli bir rol oynadığı düşünülebilir. Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri her ne kadar açıklanmaya çalışılsa da boşanmanın etkileri konusunda genellemeler yapmanın mümkün olmadığı görülmektedir. Çünkü her boşanma olayı, kendine özgü, karmaşık ve çok yönlüdür (Mangır ve Alisinanoğlu, 1993).

2.5. Çocuk Resimlerinin Önemi

Çocuk resmi ile ilgilenen bilim adamları “çocuk bildiğini mi? yoksa gördüğünü mü çizer?” konusunda araştırmalar yapmışlardır. Çocukların resimlerinde görülen bazı anlatımlar kimi bilim adamlarını “çocuk bildiğini çizer” görüşüne götürmüştür. Çocukların resimlerinde görülen bir nesnenin görünmeyen yanların gösterilmesi, bir evin ya da bir arabanın içinin de gösterilerek çizilmesi bu görüşü desteklemektedir. Çocuklar resimlerinde bakış açısı nereden olursa olsun “ben bunu biliyorum” dercesine çizdikleri nesnenin bildiği bütün özelliklerini göstermektedirler. Zamanla çocuk olgunlaştıkça, bildiklerine gördüklerini, gördüklerine bildiklerini eklemeye başlar. Karşılaştıklarından çıkardığı anlamlar zamanla zenginleşir ve her geçmiş yaşantının bunda rol oynadığı görülür. Çocuklar bir şeyin ne olduğunu, ne işe yaradığını anlamakta her geçen gün biraz daha ustalaşmakta ve gittikçe daha fazla ön bilgiye ve ipucuna ihtiyaç duymaya başlamaktadır (Buyurgan ve Buyurgan 2007).

Çocuğun sanatsal gelişimi ile ilgili başta sanat eğitimcileri olmak üzere psikologlar, estetikçiler, eğitimciler, sanatçılar ve tarihçiler birlikte çalışarak bu güne kadar konuya ilişkin değişik alternatifler yaratarak uygulama alanlarını geliştirmişlerdir. Çocuk resimleri ile ilgili bilinen en eski çalışmanın, 1885 yılında Ebezer Cooke adlı araştırmacı tarafından yayınlanan makalenin olduğu belirtilmiş ve 1887 yılında Corrado

Ricci'nin İtalyan çocuklarının çizimlerini rapor halinde yayınlanmış olduğu ifade edilmiştir. Ancak çocuk resimlerine gerçek anlamda ilk dikkatlerin çekilmesi 20. yüzyılın başında her türlü olağandışı görüntünün sanata girdiği akademik ölçülerin reddedildiği ve sanatsal yaratmada yeni kaynakların arandığı zamana rastlar. Çocukların karalamalarından ve çizgilerinden ipuçları yakalamaya yönelik araştırmalara ve bu karalamalardan insanın gelişimine ilişkin veriler elde etmeye dönük çalışmalar da yine bu yüzyıllarda başlanmıştır (Dülger 2008).

Boyama ve çizimin başlangıcı çocuğun yaşamında eşsiz bir yere sahiptir (Matthews 2003). Çocuğun resimsel faaliyetleri, hiç kimsenin yardımına ihtiyaç duymadan, özgürce ve içinden geldiğince yaptığı faaliyetlerdir. Bu faaliyetleri sırasında çocuk denemeler yapmakta, ortaya çıkan resmi yeni bir anlatımla kendine göre ifade etmektedir. Onun bu çabalarının temelinde çocuksu bir yaratıcılık yatmaktadır. Yetişkinlerin anlamakta zorluk çektiği bu çizimlerin, çocuk için bir anlamı ve açıklaması vardır. Bu nedenlerden dolayı çocuk resimleri, yetişkinler tarafından dikkatli bir şekilde izlenmektedir (Yolcu 2001).

Çocuk çizimleri öğrenilen düşüncelerin sunulmasına hizmet eder. Çocuklar çizerken öğrendiklerini yeniden düşünür ve gözden geçirir (Chang 2005). Çizme, boyama ve inşa etme gibi faaliyetler, karmaşık süreçlerden oluşmakta, çocuk bu çabaları sırasında, çeşitli öğeleri birleştirerek anlamlı bir bütün oluşturmaktadır Seçme, yorumlama ve yenileme, bu faaliyetlerde dikkati çeken diğer işlemlerdir. Bu resimleri ilginç kılan; çocuğun bütün yaşantısını tanımaya yönelik çalışmalarda, dışarıya çıkan somut veriler olarak, çizgilerin içerde olup biten hakkında bazı ipuçları vermesi ve sanatsal gelişmeye ışık tutucu bazı davranışları kapsamasıdır (Yolcu 2001).

2.5.1 Çocuk resimleri ile ilgili yaklaşımlar

Birçok araştırmacı önceleri çocukların resimlerini onların zihnindeki imajın kopyalanması olarak görmüştür. Bu nedenle çocuk resmi, çocuğun duygu ve düşüncelerinin bir penceresi olarak kabul edilmiştir.. Sonradan çocuk resimleri ile ilgili yapılan çalışmaların sayısının artması ile birlikte resimler çizen kişinin sosyo-kültürel yapısına göre de sınıflandırılmaya başlanmıştır. Zaman içinde yapılan çalışmalar yoğunlaştıkça farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Gelişimsel Yaklaşım: Çocukların neden çizdikleri sorusuna çocuğun çizimi bir çeşit oyun olarak düşündüğü şeklinde yaklaşmaktadır. Gelişimci yaklaşımlar genelde oyunla, özelde çizimle ilişkilendirilen güdü ve işlemlerin incelenebileceğini belirtmekte, çocukların çizimi bir oyun olarak görüldüğünü onların yalnız oldukları zaman oyuncaklarına gösterdikleri ilgiyi çizime de gösterdiklerini ifade etmektedir (Yavuzer 2007).

Oyun, çocuklar için duygularının her boyutu ile anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır (Russ 2004). Çocuklar nasıl oyun oynarken rahatlırsa, resim yaparken de özgür oldukları için rahatlamakta, çocuklar resimlerine renkleri, biçimleri oyun oynarmışçasına yerleştirmekte ve kendine özgü oyun kurallarını belirlemektedir. Belirlenen bu kuralların çocuğun kendi iç dünyasına ait olduğu, düşünerek uyguladığı kurallar olmadığı belirtilmektedir (Tekin 1995).

Gelişimsel yaklaşım çocuğun neden çizdiği sorusuna, oyunu açıklamaya çalışan kuramlar ile cevap vermeye çalışmıştır. Bu kuramlar aşağıda açıklanmıştır:

Fazla Enerji Kuramı: Aktif olmanın insanın doğal yapısında bulunduğunu ve oyunun fazla enerjiyi dışarı atmanın bir yolu olduğu görüşünü öne sürer. Çizim konusunda bize herhangi bir açıklama getirmez. Çünkü çizim oldukça az enerji harcanmasını gerektirir.

Alıştırma Öncesi Kuramı: Oyunun çocuğa ileri ergenlik dönemlerinde faydalı olacak becerileri uygulama fırsatı ile yeteneklerini geliştirme olanağı verdiği savunulur. Alıştırma öncesi kuramının resme uygulanması, sanat çalışmalarının çocukların geleceklerinde çok önemli olacak bazı yeteneklerini kullanmalarını ve geliştirmelerini sağlayan bir faaliyet olduğu söylenebilir (Yavuzer 2007).

Yineleme Kuramı: Bu kuramda oyunun, içgüdüsel etkinliklerin provası olduğu ileri sürülür. Oyun, çağdaş toplumda sorun yaratabilecek ilkel güdülere(örneğin saldırganlık) bir boşalma, dışa vurum sağladığı için önemlidir. Çizme işleminin kendisi içgüdüsel etkinliklerin provası olmasa da, çizimler ilkel içgüdülerin simgesel bir biçimde dışa vurulmasını sağlayabilir. Örneğin askerlerin ve savaşların resimlerini çizen bir çocuğu ilkel saldırganlık dürtülerini tekrar ederek onları yüzeye çıkarttığı söylenebilir. Bu ilginç görüş oyun ve çizimle ilgili psiko-analitik kuramlarda değişik bir kılık için de kendini

gösterebilir (Yavuzer 2007). Bazı araştırmacılar çocukların etkileşim içinde oldukları kavramları benzer şekilde resmettiklerini ve bu anlamda çocukların çevresel etmenlerden etkilendiklerini söylemiştir (Walker vd. 2003). Ancak yineleme kuramı çevresel ve kültürel etkileri ihmal ettiği için eleştirilmektedir. Resim yaparken çocuk eğlenceli ve güzel şeylerin yanında yalnızca yapmış olmanın keyfini veya bunları uygun olmayan yerlerde görmek için şekiller meydana getirmeyi sevmektedir. Bu yüzden çiçeğe, güneşe bir insan yüzü yapmakta, evin bacasını bir haç işareti veya çizgilerle süslemektedir (Tekin 1995).

Sanatsal (Artistik) Yaklaşımlar: Çocuk psikolojisindeki değişimle birlikte plastik sanatlardaki önemli değişimler bütün dikkatleri çocuk resimleri üzerine çekmiş, dışavurumcuların ve gerçeküstücülerin resimleri ile çocuk resimleri arasında bağlar kurulmuş ve çocuk resimleri sanatsal bir yapı kazanmıştır (Yolcu 2004).

Çocuk resminin, yetişkin resimlerinden farklı nitelikte yapıları olan bir oluşum olması nedeniyle yetişkin resminden bağımsız bir sanat ürünü olduğu vurgulanmaktadır (Kırıçoğlu 2002). Bunlar doğrultusunda Klee, sanatın ilk izlerinin etnografya müzeleriyle, anaokullarında bulunduğunu, çocukların dışarıdan herhangi bir yardım almadan ürettikleri resimlerle birer sanat örneği sunduklarını belirtmektedir. Estetik değer ölçüsü yaratıcılığa, ilkele ve gerçek anlatıma yöneldiğinde çocuk resimleri kendilerine özgü estetikleri doğrultusunda değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu değer estetik açıdan sanatın, ilk özgün ve yalın biçimi olarak kabul edilmiş ve çocukların kendi tikel yapıları içinde bir sanatçı oldukları vurgulanmıştır. Çocuk resimlerindeki bu estetik gücün kaynağının yalınlık ve saflık olduğu belirtilmektedir (Akt. Tepecik ve Oğuzoğlu 2002).

Kellog çocuğun resimden aldığı zevki “motor” ve “görsel” zevk olmak üzere ikiye ayırmıştır. Motor zevk çocuğun karalama yaparken aldığı zevk, görsel zevk çizim veya karalamanın sonucunu incelerken aldığı zevktir. Kellog çocuğun gelişimini; anlamsız basit karalamalar dönemi, belirgin şekiller dönemi ve anlamlı şekiller dönemi olmak üzere üç dönemde incelemiştir (Yavuzer 2007).

Sembolik Yaklaşımlar: Çeşitli sanat etkinlikleri arasında resmin çocuğun dünyasında özel bir yeri vardır. Çocukta resim faaliyetine ciddi bir biçimde eğilen Samurçay, bu

konudaki görüşleri şöyle derlemektedir: “Resimdeki içerik, yaşanmış deneyimi yansıtır. Bu yaşanmış deneyimin anısı ya da sembolü resimde açık olarak vardır. Resim yalnızca yapısal tipi, karakteri ya da zekâyı yansıtan bir yapıt değil, aynı zamanda geçmiş ya da şimdiki yaşanmış öğeleri içeren tam bir kişiliğin yansımasıdır. Her resim sembolik bir bilmece olarak öznenin duygusal halini, onun bilinçdışı hareket etme ya da cevap verme biçimini ifade eder. Murette’e göre, resimde rastlantı yoktur, her şey zorunludur. Bir resmi çözümlemek demek, mekânın kullanılış biçiminde, çizilen her objede, görünür içeriğinden başka bir anlam araştırmak, kişiliğin derinliklerini anlatan sembolleri ortaya çıkarmak demektir (Yavuzer 2003). Çocuk resimlerini onların okul kavrayışlarını keşfetmekte kullananlar resimlerin bir yazı formu olduğunu ve dolayısıyla da okunabileceğini söylemişlerdir (Lodge 2007).

Dilin temsil ettiği sembollerin aksine çocukların çizimleri onların duygusal yaşamının tüm alanlarını temsil eder (Kendrick ve McKay 2004).

Bilişsel gelişim ile ilgili çalışmalarda farklı olası yaklaşımlar olsa da çocuğun çizimleri onun temsili dünyasına bir pencere açabilir (Cherney vd. 2006).

Sembolik yaklaşıma göre çocuk bir nesneyi resmederken onun aslını değil sembolünü çizmekte ve o nesneye anlam kazandırmaktadır. Çocuk bazı çizimlerinde nesnenin kendisini değil, sembolik yansımasını resmetmektedir. Örneğin yan yana çizdiği iki daireden biri için “baş” diğeri için “vücut” derken aslında birbirinin eşi olan bu çizgilere çocuk iki ayrı anlam yüklemektedir (Tekin 1995, Yavuzer 2007).

Projektif Yaklaşım: Çocuk resmini kliniksel yansıtmacı yaklaşımlarla açıklayan kuramların temelinde psiko-analitik kuram gelir. Sigmund Freud ve onu izleyen çocuk ve ruh hekimleri oyunun kişilik gelişimine olan katkısına dikkati çekmiş ve çocuğu tanımada değerli bir araç olduğunu savunmuşlardır. Bu önemli gelişme çocuğun ruhsal uyumsuzluklarının tedavisinde en etkili yöntem olan “oyunla tedavi”nin doğmasına neden olmuştur. Oyun çocuğun kişiliğinin ve davranışının aynasıdır. Çocukları oyunu gözlemleyerek onları çok çeşitli yönleri ile tanımanın mümkün olabileceği ileri sürülmüştür (Tekin 1995). Kişilik, bilişsel yapı ve tanısallık değerlendirmelerde özellikle yaşa ve cinsiyete bağlı farklılıklar konusunda güvenilir bir dayanak oluşturmak için çocuk çizimleri sıklıkla kullanılır (Cherney vd. 2006).

Çocuklar çizimlerde figürlerin kendi duygusal karakterlerinde oluşturduğu etkiye göre renk ve büyüklüğü belirler(Burkitt vd. 2005). Projektif yöntemlerle (Rorschach mürekkep lekesi testleri gibi) resimlerin kişilik değerlendirilmesinde kullanılması sezgisel ve öznel izlenimlere dayandığından, resimlerle duyguların dışa vurulmasının değerlendirilmesinde tutarlı bir sistemin ortaya çıkması çok yavaş gelişmiştir. Freud'un kuramında resimler bir yansıtma, bir savunma mekanizmasıdır. Net bir anlamı olmayan uyarıcıyı anlamlandırırken kişi kendini anlatmaktadır. Kişiliğin ölçümü ile yansıtma arasında ilişki kuran Tematik Algı Testini(TAT) geliştiren Murray ilk defa projektif test terimini kullanmıştır. Bu tekniklerin önemini, niteliklerini ve kişiliği bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi gerektiğini vurgulayan Frank, projektif yaklaşımlara, projektif teknikler adını vermiştir (Özgüven 1999).

2.5.2. Çocuk resimlerinin çizgisel gelişim evreleri

Çocuklardaki çizgisel gelişim evrelerini sistemleştirmeye çalışan araştırmacılar çok az farklılıklarla aynı sıralamayı saptamışlardır. Arnheim(1974), çocuk resimlerindeki gelişmeyi bir algısal olgu olarak değerlendirir. “Çocuk bildiğini değil, gördüğünü çizer” diyerek çocuğun çizgisiyle algısı arasında bağlantıyı kurarken, bu işlemin ussal yanı ile birlikte gelişimsel yanını da vurgulamaktadır.

Lowenfeld'in gelişim evrelerine yaklaşımı, doğallık konusunda aynı yöndedir ancak dışarıdan gelen etkilerin bu gelişmenin doğal akışını engellediğine dikkat çeker. Ünlü sanat tarihçi ve estetikçi Herbert Read, çocuk resimlerinin sistematik olarak geliştiğini reddeder. Mandala, güneş, daire gibi biçimlerin hangi kültürde olursa olsun çocukların resimlerinde yer alması bir ortak bilincin varlığını ispatlamaktadır. Bir başka yönden konuya yaklaşan ve yüz binlerce resim üzerinde yaptığı araştırma sonucu çocuk resimlerini sistemleştiren Kellogg, okul öncesi çocuğun çizgisel gelişiminde, bir önceki çizginin sonrakini etkileyerek geliştiğini söyler. Bu gelişmede çocuk, düzen ve uyum arayışı içindedir (Kırıçoğlu 2002).

Çocukların aldıkları eğitim ve buna bağlı olarak nesnelerin onlarda oluşturduğu çağrışımlar çocukların çizimlerinde etkili olabilmektedir (Burkitt vd. 2005). Çocuğun bedensel ve zihinsel gelişimine paralel olarak sanat faaliyetinde de belirgin değişimler meydana gelir. Resim, çocuğun kendini yansıtması ve olaylar hakkındaki duygu ve

düşüncelerinin, iç dünyasının, açıklayış biçiminin, becerilerinin ve zihinsel gelişiminin göstergesi sayılabilir. Belirli bir kas olgunluğuna eriştikten sonra her çocuk kâğıt üzerinde bir takım çizgi ve figür denemelerinde bulunabilmektedir. Çocukların sanatsal gelişimi, onların bedensel, duygusal, sosyal ve düşünsel gelişimiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Üstün zekalı ve zihinsel engelli çocukların dışında, çocukların hemen hemen hepsi gelişimin diğer aşamalarında olduğu gibi resmin gelişimi açısından da aynı yaşlarda aynı özellikleri gösterirler (Dölger 2008).

Araştırmalar çocuk çizimlerinde, iç yapı ve çocuk tasvirlerinde görsel geçerlilik, algısal, bilişsel ve motor işlemleri içeren çizim süreçleri ve çocuk çizimlerinin geçerlilik ve güvenilirliğinin yorumlanması olmak üzere üç ana noktaya yoğunlaşmıştır (Cherney vd. 2006).

Çocukların gelişim özellikleri dikkate alındığında onların sanatsal gelişim evreleri, bulundukları yaşlardaki durumlarına göre altıya ayrılır. Bunlar:

- Karalama evresi (2-4 yaş).
- Şema öncesi evre (4-7 yaş).
- Şematik evre (7-9 yaş).
- Ergenlik öncesi evre (9-11 yaş).
- Mantık çağı (11-13 yaş).
- Ergenlik krizi (13 yaş ve üstü) (Kırıçoğlu 2002).

Karalama Evresi (2-4 yaş): Çocuğun, yaklaşık iki yaşındaki ilk çizgilerinden, yaklaşık dört yaşındaki ilk simgenin ortaya çıktığı zamana kadar süren dönemdir (Kırıçoğlu 2002). Piaget ve Luquet ilk çizimleri oyun ve hareket olarak değerlendirmişlerdir (Yavuzer 2007).

Karalama aşaması sanatsal gelişim sürecindeki ilk basamaktır. Çocuğun ilk karalama aşamasına geçişi, kas gelişimine, zeka, genel sağlık durumu ve resim çizmeye ayrılan

zamana bağılı olarak birkaç hafta veya birkaç ay erken ya da geç olabilir(Can Yaşar ve Aral 2009).

Arnheim, ilk çizgilerin, motor etkilerin sonucunda sunuşlar olduğunu savunmuştur (Buyurgan ve Buyurgan 2007). Genel olarak normal bir gelişim sürecini izleyen her çocuğun içgüdüsel olarak gerçekleştirdiği ilk eylemler geliş güzel, belirsiz, bilinçli olmayan, kontrolsüz karalamalar şeklindedir. Hem Luquet hem de Piaget, bu ilk dönem karalamalarını yalnızca oyun ve alıştırma olarak görmüşlerdir. “Çocuğun ilk çizgileri el ile kolun hareketi sonucunda ortaya çıkan çizgilerdir. Her çıkan şekillere yeni şekiller eklenir (Kırışlıoğlu 2002).

Gesell’in araştırmalarına göre, 3 yaş ve sonrasına rastlayan bu dönemde çocuk bol renkli boya kalem ister, kalemle çizdiğinde cisimlere benzer çizgileri daha belirgindir, fırça ile boyadığında ise fırça darbeleri artık çeşitli ve ritmiktir, bazen bütün bir sayfayı tek bir renkle kaplayabilir ya da değişik renkleri büyük lekeler halinde kullanır. Çocuk resimle uğraşırken kendini yoğun bir biçimde verir, kağıdını başkasıyla paylaşmaktan hoşlanmaz, bitirdiği resmine, arada pek bir benzerlik olmasa da bir ad takabilir, yaptığı işten mutluluk ve gurur duyar. Bu ad takma, çocuğun eseriyle ilgili olarak düşünmeye başladığının ilk belirtisidir. Çocuk eserinin kendi deneyimleriyle ilişkisini kurma gereksiniminin bilincine varmıştır (San 1985).

Şema Öncesi Evre (4-7 yaş): Karalama evresinde çocuğun yapmayı öğrendiği her şekil bu evreye bir hazırlıktır. Çocukta ilk simgenin, büyük ihtimalle ilgilendiği ve doğrudan ilişki kurduğu kişinin resmidir. Conrad çocukların ortaya koyduklarında kullandıkları simgeler, onların gördükleri, işittikleri, tattıkları, bildikleri, dokundukları, düşündükleri ve hakkında konuştukları şeyler için benimsedikleri işaretlerdir” demiştir (Kırışlıoğlu 2002).

Dört yaş civarında, çocuklar oldukça tanınabilecek biçimler çizmeye başlar. Bu dönemde çocuk canlandırmak istediği nesne ya da kavramla ilişki kurma kaygısını yaşamaya başlar. Bu ona büyük bir doyum sağlar. Beş yaşlarında insanlar, evler ya da ağaçlar tanınmaya başlanır. Çocuk altı yaşına geldiğinde de şekiller konulu olmaya başlar. Vücut oranları gerçek dışıdır. Önemli sayılan şey, şeyler oransız bir biçimde büyük ve çizgisel perspektif hiç dikkate alınmaksızın ifade edilmiştir (Özbaş 2007).

Bu yaşıta çocuk hangi rengi seviyorsa, o rengi kullanır (Türkdoğan 1984). Lawler and Lawler'ın dört yaşındaki yuva çocukları üzerinde yaptığı bir çalışmada çocukların; mutlu resim yapmada sarı rengi, çocuğa hüzünlü bir hikâye anlatıldığında kahverengi rengi kullandığı görülmüştür (Yavuzer 2007). Dört beş yaşlarındaki çocuklar genelde renk ayrımı yapmadan resmi boyarlar. Bu yaşlarda ana ve ara renkleri öğrenebilirler. Mutlu resimlerde genelde sarı renk, üzüntülü resimlerde genelde kahverengi renk daha ağırlıktadır. Unutulmamalıdır ki çocuk hangi rengi seviyorsa, resimlerde ağırlık o renge doğrudur (Özbaş 2007).

Şematik Evre (7-9 yaş): Bu evrede, çocuklar semboller geliştirmeye devam ederler, ancak kullandıkları semboller daha gelişmiş düzeydedir. Bazı çocuklar bileşenlerin gerçekçi görünmesine çalışmakta ve belli semboller geliştirmekte, bu sembolleri tutarlı bir şekilde ve özgün bir tarzda çizerek kendilerine özgü çizimler oluşturabilmektedir(Can Yaşar ve Aral 2009). bu dönemde resimlerde görülen şemalar anlaşılır şeylerdir ve giderek daha anlaşılır olmaktadır. Bundan sonra çocuk sürekli gerçeği arayışı içindedir. Ancak, gerçekliği vermek için zorlanmaktadır. Kullandığı renkler nesnenin gerçek yapısına yakın renktir. Çocuk görür, düşünür ve çizmeye çalışır. Önceleri, kendi çizgileri söz konusu olduğunda, kendinden emin olan çocuk ilk yıllardaki coşkusunu bir süre devam ettirir. Ancak, giderek resimlerinde kimi şemalarında değişiklikler görülmektedir (Kırıçoğlu2002). Resimlerde hareketi gösterme çabası, bilinçli olarak yer almıştır (Türkdoğan 1984).

Bu yaşlardaki çocuğun araştırıp elde etmiş olduğu öz ve biçim anlayışının zenginlik ve güzelliği, çocuğun eğitime ve kişiliğine bağlıdır. Her başarı bilinçaltından çıkıp bilince ulaştığı an başarı sayılır. Birçok uğraş ve çaba sonuca ulaşılmadıkça, bunun ne denli gerçek olduğuna inanamayız. Çocukta da insan fikri böyle bir çaba sonucu kendine öz bir “insan şeması” biçiminde oluşmaktadır. Çocuk kişisel bir insan şeması yaratmış, öz vücut ve zihin yapısıyla da sıkı sıkıya bir bağlantı kurmuştur. Bundan dolayı ki, bu sınıflarda kişiliğe dayanan nice değişik insan resimleriyle karşılaşırız. Bu yaşlardaki çocuk boşluktaki tüm varlık ve nesnelerin birbirleriyle bağlantı içinde olduğu sonuca varmıştır. Bu bilinç ve buluş“yer çizgisi” adında bir simgeye dönüşür (Kehnemuyi 1997).

Bu dönemde çocuk renklerle nesneleri ilişkilendirir, aradaki ilişkiyi fark eder. Çocuğa göre resimdeki rengin, resmini yaptığı nesnenin rengi ile aynı olması önemli bir buluştur (Özbaş 2007).

Ergenlik Öncesi Evre (9-11 yaş): Bu dönemde aynı cinsle olan arkadaşlıklar önem kazanır. Bu durum çocuğun resimlerine de yansır. Kız çocukları genellikle kadın yüzleri, giysiler, çiçekler, yavru hayvanlar gibi konuları; erkek çocukları, tekneler, arabalar, uçaklar, savaş, gibi konuları tercih ederler (San 1980).

Bu evrede çocuklar resimlerinde gerçekçiliğe daha çok önem vermeye başlamakta, resimlerinin gerçekmiş gibi veya bir fotoğraf gibi görünmesini istemekte, boyut, oran, konumlandırma, şekil, renk ve perspektif ile ilgilenmektedir(Can Yaşar ve Aral 2009). Fiziksel, zihinsel ve duygusal büyüme sonucu, artık daha önceki yıllarda kullandıkları üslup onları doyurmaz (Özbaş 2007).

Renkler erken yıllardaki gibi serbestçe kullanılmaz, bu yönden de gerçekçi olma kaygısı vardır. Artık sarı ve kırmızı yüz yerine, cilt renginde bir yüz boyama kaygısı oluşmuştur (San 1985).

Mantık Çağı (11-13 yaş): Ergenliğin başına rastlayan bu dönemde çocukların çevrelerindeki olayların farkında oldukları dikkati çekmektedir. Çocuk ya da ergen bu dönemde yakın çevresinde gördüğü objelerin orantılarını, boyutlarını, derinliklerini çizgilerine yansıtmaya çalışmaktadır(Can Yaşar ve Aral 2009). Piaget bu evreyi “Biçimsel İşlemler Evresi” olarak tanımlar. Bu evrede henüz perspektif kuralları öğrenilmemiş, ışık, gölge, renk, açık-koyu, hareket problemi çözülmemiş ve resim düzleminde üçüncü boyutu yansıtmaya yeterince gelişmemiştir. Bunların öğrenilmesi sanat eğitimiyle sağlanır. Psikolojik verilere göre; çocukları bu yaşlarda özgür olma duyguları baskındır. Bazı eğitimcilere göre, çocuğun yaratıcılığı bu dönemde geliştiğini, bazıları ise yaratıcılık açısından güçsüz olduğunu savunur. Bu yaşlarda çocuk nesnelerin orantılarını, boyutlarını, derinliklerini yansıtmaya çalışırken, kendi çizgisini aramaktadır. Kendisine has üslup, çizgiyi bulan kişilere nadir rastlanır ve bu çocuklar okullarda yetenekli çocuklar olarak tanımlanır (Kırıçoğlu 2002). Bu dönemin çocuklarında bilincine tam varılmamış gelişimsiz bir zeka vardır. Çocukların resimlerinde, gerçeğe yanaşma, hareket ve dramatik yöne eğilim, insan resminde

eklemleri görüp resme aktarma, doğanın değişimlerine tanık olma, uzak ve yakın eşyaların boyutlarındaki ayrımları görme saptanabilir (Kehnemuyi 1997).

Ergenlik Krizi (13 yaş ve üstü): İçinde bulunduğu dönemin etkisi ile çocuk, gerek kendi yaptığı gerekse başkaları tarafından yapılan resimlere eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşabilir. Topluma ve toplumsal olaylara ilgisi artar, bu resimlerinde de görülür. Resimsel birçok sorun artık öğrenilerek çözülür ve çözülmelidir. Örneğin; resim sorunu, renklerin birbiriyle ilişkisindeki etkileşim, renk karışımları, rengin duygusal anlatımsal etkileri araştırılarak öğrenilir. Okul çağında ve ilk ergenlik çağında resimde kaybolan bütünlük tekrar kazanılır(Özbaş 2007).

Bireysel ilişkiler, duygusal yaklaşımlar içine giren genç, kendine bazı hedefler saptar. Bu hedeflerine ulaşmaya çalışır. Bu evrede baskın olan davranış bireysel kimliği bulmak ve anlatımlarda öznelliği yakalamaktır. Resme ait birçok soruna çözüm arayışları içindedir. Anlatım çeşitlenmiştir. Renk sorunu; renklerin birbiriyle ilişkisindeki etkileşim, renk karışımları, rengin duygusal ve anlatımsal etkilerini araştırarak öğrenir. Genç, öğrenerek bütünü kavrar ve resminde kaybolan bütünlüğü tekrar kazanır. Renk farklılıklarını dikkate alarak rengi en iyi biçimde kullandıkları görülür(Kırıışoğlu 2002).

2.6. Çocuk Resimlerinin Tanılama Aracı Olarak Kullanılması

Sınırsız bir özgürlük içinde çocuk renkle biçimle konuşur. Çocuk ilk sözcükleri hecelerken genellikle ilk çizgileri de çizer. Önceleri anlamsız gibi görünen bu sembolik çizgiler giderek karakter anlatım özelliği kazanır veya yaşamındaki gerçeğin ifadesi olur. Çocuğun resimleri ile ifade ettiği şey model olan doğanın yeşil ağacı değil, modelin karşısında duyduğu heyecandır. Tıpkı bir sanatçı gibi onlarda doğayı kendi kişisel açılarından görürler. Rengi severler, boyamayı severler. Boyalar onların mutlu araçlarıdır. Saf renklerin armonisini tinsel olarak buluverirler (Demirci 1974)

Çizimler çok farklı şekillerde kullanılabilir (Cooke vd. 2005). Çocuk, çizdiği resimler aracılığıyla iç dünyasını, bilinçdışı isteklerini, duygularını aktarır. Resim, çocuğun kendi duygu ve düşüncelerinin bir ürünü olduğu için okul öncesi dönemde çok önemlidir. Çocuk resmi, çocuğun gelişim evrelerine bağlı olarak onun iç dünyasındaki

gizli duygularını yansıtır, yaşanmış bir deneyimini anlatır. Başka bir deyişle resim yapma çocuğa kendisini ifade etme olanağı sağlar. Bu yüzden de çocuk psikolojisinin vazgeçilmez aracıdır (Saturçay 2006).

Küçük çocukların çizimleri bazen sadece karalama olarak görülmesine rağmen maksatlı ve önemli öğrenmeleri kapsar (Cooke vd. 2005). Çocuk resimleri, katıksız bir duyarlılığın ürünü, duyguların doğrudan doğruya ifadesi, kişiliğin söz konusu olmadığı ortak bir oyun bahçesidir. Resme bakan kişiyi bir tarza, bir duyguya zorlamanın aksine, kendisini seyircinin iradesine sunan ne kadar özellik varsa içinde toplamıştır (Tansuğ 1998).

Çocuklar duygu ve düşüncelerini resimler yoluyla ifade edebilirler (Aslan ve Sayek 2006) Wilson ve Ratekin (1990), çocuklara resim yaptırılmasının ve bu resimlerin değerlendirilmesinin çocukların entelektüel gelişimlerinin, gelişimsel bozukluklarının, motor fonksiyonlarının yerinde olup olmadığının, bireysel algı ve ailesel dinamiklerinin değerlendirilmesi gibi değişik alanlarda kullanılabilir bir yöntem olduğunu ifade etmiştir.

Çizimler çocukların gözlemlerini, deneyimlerini, sorun ya da düşüncelerini yansıtmada bir araçtır (Chang 2005). Resim, psiko-pedagojik açıdan çocuğu tanıtmaya yarayan bir ölçüt olduğu gibi, onun zeka, kişilik, yakın çevre özellikleriyle iç dünyasını yansıtmaya yarayan bir ifade aracı olarak da büyük önem taşır. Çocuklar resimlerinde kendi hayatlarına eksikliğini duyduğu nesne ve olaylara yer verir, bazen de abartırlar (Doğru vd. 2006).

Çocuk, resim yolu ile kendini ifade edebilecek, duygularını iç dünyasını, çatışmalarını anlatacaktır. Resim dili; çocukların sözsöz anlatımından önce başlar. Read(1981) bu konuyu şöyle dile getirmiştir. “Sanıyorum ki, bütün çocuklar hayata fiziksel ve duygu bakımından kendilerini sanatçı yapabilecek kadar donanımlı gelirler”.

Çocukların yaptıkları resimler onların gelişim aşamalarının da bir yansımasıdır. Ancak çocuklar resim yaparken her türlü kaygıdan uzak, yaptığı eylemden zevk almaya çalışır. Böyle olduğu zaman ortaya çıkan ürün de daha fazla anlam kazanır.

Çocukları anlamak için aile resimlerinden faydalanmak 1930’lardan beri kullanılmaktadır. İlk kez 1931 yılında Appel ve daha sonra 1942 yılında da Wolff, aile resimlerinin çocukların kişiliklerini anlamaya yardımcı olduğunu vurgulamışlardır. Hulse 1952 yılında, normal gelişim gösteren çocuklarla duygusal rahatsızlığı olan çocukların yaptığı aile resimleri karşılaştırmışlar, çocukların anne, baba ve kardeşleriyle ilgili duygularını, ailedeki kişiler arası ilişkileri resimlerine yansıttıklarını belirlemişlerdir. Son zamanlarda çocukların ailelerini anlattıkları resimlerindeki semboller ve işaretler daha çok önem kazanmıştır (Malchiodi 1998). Küçük çocuklar için resim yazıdır, yazarlara uygun ortam sağlandığında hatırlamak, düşünmek, fikir edinmek, gözlemlemek ve kaydetmek için resim çizerler (Horn ve Giacobbe 2007). Doğal gelişim bakış açısı ile bakıldığında, çocukların çizimleri onların kişiliğinin önemli yönlerini temsil eden yaşam tecrübelerini, yaşadığı yerleri ve düşüncelerini anlamada araç olarak kullanılan bir yöntemdir (Anning ve Ring 2004).

Resmin duyguları yansıtmada bir araç olduğu kabul edildiği için klinik değerlendirmede kullanılan resim testleri psikolojik testler içinde yer alır ve projektif teknikler olarak adlandırılır. Bu testler projektif bir yönteme dayanır. Projeksiyon dışavurum anlamına gelmektedir. “Bireyin davranışı, kişiliğinin yansımasıdır” varsayımına dayanır. Projektif testler kişinin karşılıklı ilişkilerinin yansıması olan duygularını, düşüncelerini, semboller veya resimler ile aktarmasını sağlar. Çocukların iç dünyalarının bir yansıması olarak kabul edilen çizimler, onların kişilik özelliklerini, kişiler arası ilişkilerini, duygusal problemlerini, kırgınlıklarını, korkularını, beklenti ve endişelerini ortaya çıkararak çocukları anlamaya yardımcı olur (Altınköprü 2003, Saydam Bahçıvan 2004).

Altınköprü’ye (2003) göre; resmi test olarak kullanmak çocuğun duygularının temeline inmenin en doğal ve uygun yoludur. Çocuk ilk resim eylemine karalama yaparak başlar. Yaptığı karalamalar giderek anlam kazanmaya başlar ve çocuğun iç dünyasının anlatım aracı olur. Bu nedenle çocuk psikopatolojisi resimden yararlanma yoluna gitmiştir.

Çocuk resmini değerlendirmede en yaygın olarak kullanılan testler şu şekilde sıralanabilir:

F. Goodenough: Adam Testi

Buck (1948, 1966) : Ev-Ağaç-İnsan Testi

Machover (1949) : Bir İnsan Çiz Testi

Dr. Fay ve Andre Rey: Yağmur Altında Dolaşan Kadın Testi

Karl Koch: Ağaç Testi ve Bir Bahçe Çiz Testi

Burns, Kaufman: Kinetik Aile Çizimi Testi

Maurie Porot: Bir Aile Çiz Testi

2.7. Kaynak Özetleri

Konu ile ilgili yapılmış olan çalışmaların özetleri, tarih ve konu sırasına göre aşağıda sıralanmıştır.

Aile içi ilişkilerle ilgili yapılan çalışmalar tarih sırasına göre aşağıda sunulmuştur.

Amato (1986), Avustralya'nın Victoria bölgesinde genel ve özel okul öğrencilerinden rasgele seçilen sekiz-dokuz yaş arası 132 ve on beş-on altı yaş arası 142 çocuk üzerinde evlilik çatışmaları ve öz saygı seviyeleri arasındaki ilişkileri incelenmiştir. Araştırmada ebeveyn desteğinin fazla olduğu çocuklarda psikolojik uyumun ve okul başarısının arttığı; ebeveynlerin sert cezalandırma uyguladığı durumlarda ise, uyumun ve okul başarısının azaldığı görülmüştür. Aile ilişkilerinde ortaya çıkan çeşitli sorunların veya çatışmaların ise, çocuğun psikolojik uyumunu olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca, evlilik çatışması ile çocukların benlik saygıları arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırmada evlilik çatışmasının, sekiz-dokuz yaş arası ilköğrencisi kız çocuklarında benlik saygısı üzerinde olumsuz etkisi olduğu bulunmuştur.

Aslıhan (1998) parçalanmış ve tam aileye sahip çocukların öz-kavramı, depresyon düzeyleri ve akademik başarılarını yaş ve cinsiyet yönünden karşılaştırdığı araştırmasında; 315 tam aileye sahip, 317 parçalanmış aileye sahip olmak üzere toplam 632 öğrenci ile çalışmıştır. Bu çalışmada öğrencilere Kişisel Bilgi Formu, Piers-Harris Öz-Kavram Ölçeği ve Çocuk Depresyon Ölçeği uygulanmıştır. Aile ve cinsiyetin çocukların öz kavramına etkisinin olmadığı; aile yapısı, yaş ve cinsiyetin depresyon düzeyine etki ettiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca aile yapısı öz kavramı ve depresyon düzeyi ile akademik başarı arasında pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Özen(1998) eşler arası çatışma ve boşanmanın farklı yaş ve cinsiyetteki çocukların davranış ve uyum problemleri ile algıladıkları sosyal destek üzerindeki rolü konulu bir çalışma yapmıştır. Çalışmaya Ankara'nın Çankaya ilçesindeki anaokulu, ilköğretim ve liselerden seçkisiz olarak belirlenen toplam on beş kurumda beş, on, on üç ve on altı yaş çocukların indavam ettiği sınıflar dahil edilmiştir. Bu sınıflardaki çocuklar arasından anne ve babası en az lise mezunu olan ve her iki ebeveyni de çalışan, boşanmanın üzerinden bir yıl geçmiş olan, tek bir ebeveynle yaşayan 421 çocuk çalışmaya dahil

edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen çocukların 196'sının erkek, 225'inin kız olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya dahil edilen beş yaş grubu haricindeki çocuklara, Çocuklar İçin Depresyon Ölçeği yaş grubuna uygun Sürekli Kaygı Ölçeği ve Sosyal Destek Ölçeği bir arada ve grup halinde uygulanmıştır. Bu uygulamaların bitiminde deneklere, içinde Evlilikte Uyum Ölçeği, Çocuk ve Ergenler İçin Davranış Değerlendirme Ölçeği, Ebeveyn Formu ve Demografik Bilgi Formu bulunan kapalı bir zarf verilmiş ve çocuklardan bunları annelerine götürüp doldurduktan sonrada sınıf öğretmenlerine teslim etmeleri istenmiştir. Beş yaş grubundaki deneklere yaşlarının uygun olmaması nedeni ile herhangi bir ölçek uygulanmamış, yalnızca annelerinden veri alınmıştır. Boşanmış annelere gönderilen zarfta eklenen yönergeyle de Evlilik Uyum Ölçeğini yanıtlamamaları istenmiştir. Elde edilen verilerin istatistiksel analizi sonucunda; (1) çatışmalı ve boşanmış anne-babaların çocuklarının psikolojik problem düzeylerinin ve kaygı düzeylerinin, çatışmasızlara oranla daha yüksek olduğu; (2) çatışmasız anne-babaların kız ve erkek çocuklarının diğer çocuklara oranla daha az toplam probleme duruma sahip olduğu; (3) çatışmalı anne-babaların 13 yaşındaki kız çocuklarının depresyon düzeylerinin, çatışmasız anne-babaların 13 yaşındaki çocuklarına oranla daha yüksek olduğu; (4) kız çocuklarının kaygı düzeyinin erkek çocuklara oranla daha yüksek olduğu; (5) çatışmasızların çocuklarının, çatışmalılar ve boşanmışlara oranla ve kız çocuklarının daha fazla sosyal destek aldıkları; (6) çocukların yaşları büyüdükçe daha az sosyal destek algıladıkları, (7) çocukların depresyon ve kaygı ölçeklerine verdikleri tepkilere dayanan kendini değerlendirme ölçümleri ile annelerinin değerlendirmelerine dayanan değerlendirme ölçümleri ile aralarında anlamlı pozitif bir ilişki olduğu; (8) çocukların algıladıkları sosyal destekteki artış ile toplam problem, depresyon ve kaygı düzeylerindeki azalma arasında ilişki olduğu; (9) anne-baba arasındaki evlilik uyumunun azalması ile çocuklardaki uyum problemlerinin artması arasında ilişki olduğu bulunmuştur.

Özdal (2003) ilköğretim dört ve beşinci sınıfa devam eden anne-babası ile yaşayan ve baba yoksunu olan çocukların kaygı düzeylerini incelediği araştırmasında; baba yoksunu olan 150 ve anne-babası ile yaşayan 150 çocuk olmak üzere toplam 300 çocuk ile çalışmış ve çalışmada çocuklara “Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri” uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda; baba yoksunu olan çocukların sosyo-ekonomik düzey, yaş, cinsiyet, kardeş sayısı, doğum sırası ve anne-babanın öğrenim

düzeyi gibi değişkenler açısından durumluk ve sürekli kaygılarının anne-babası ile yaşayan çocuklarınkinden yüksek olduğu ve aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır.

Boşanma ve boşanmanın etkileri ile ilgili yapılan çalışmalar tarih sırasına göre aşağıda sunulmuştur.

Hansell (1989), aile içi sorunlar ve boşanmanın ergenler üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla, boylamsal gözlem metodu ile gerçekleştirdiği çalışmada; aile içinde yaşanan çatışmaların ergenlerde depresif belirtilere yol açtığı ve buna bağlı olarak fiziksel rahatsızlıkların ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte boşanmanın ergenler üzerinde uç rahatsızlıklara sebep olmadığı, boşanmanın olumsuz etkilerinin cinsiyetler arasında fark yaratmadığını belirtmiştir. Sonuçta; boşanmanın ve aile içi çatışmaların uzun dönem etkilerinin yaşa ve cinsiyete göre farklılık göstermediği ancak İspanyol çocuklarda İspanyol olmayanlara göre negatif etkilerinin daha fazla olduğu ve mutlu Asyalı ergenlerin bu etkilere karşı daha dirençli olduğu bulunmuştur.

Bilir ve Dabanlı (1990) çalışmalarında ailelerde boşanma vakaları sonucu, çocukların anne ve baba ayrılığına bağlı olarak geliştirdikleri tepki biçimleri ve bu tepkileri doğuran faktörlerden bazılarını incelemişlerdir. Araştırmada, toplumsal survey yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evreni üç-on yaş grubu boşanmış aile çocukları ile sekiz-on yaş grubu normal aile bağına sahip okul çağı çocuklarıdır. Örneklem, son iki sene içinde boşanmış ailelere ilişkin mahkeme kayıtlarından şans yöntemi yoluyla seçilmiş ve yine aynı yöntemle seçilen eşit sayıdaki normal aile bağını koruyan çocuklarda araştırmaya katılmışlardır. Veriler, 144 çocuk üzerinde uygulanan anket yoluyla toplanmış ve verilerin analizleri için aritmetik ortalama, yüzde, varyans analizi, gerçek önemli fak yöntemi ve t testi kullanılmıştır. Sonuç olarak; boşanmış aile çocuklarının geliştirdikleri tepkilerinin görülme sıklıklarının yaşlara göre değiştiği, en çok beş-altı yaş grubu çocuklarının etkilendiği, tepkilerin görülme sıklığı açısından cinsiyet faktörünün önemli olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, annesinin çalışıp çalışmama durumunun, çocukların geliştirdiği tepkilerin görülme sıklığını etkilediği ve okul çağı boşanmış aile çocukları ile normal aile bağına sahip çocukların akademik davranış biçimleri arasında belirgin bir farkın olduğu görülmüştür. Çocukların geliştirdiği tepki biçimlerinden uyku bozukluğu, gece işemesi, iştahsızlık veya çok yemek yeme davranışı, konuşmada

tutukluk, tırnak yeme ve ayrılığı inkar gibi uyumsuzluk belirtilerinin en çok beş-altı yaş grubunda; kusmalar, baş ve karın ağrıları gibi uyumsuzluk belirtilerinin ise en çok sekiz-on yaş grubunda ortaya çıktığı görülmüştür. Verilerin analiz sonuçlarına göre, boşanma olayından en çok beş-altı yaş grubu çocuklarının en az ise üç-dört yaş gruplarının etkilendiği, beş-altı yaş grubu kız çocuklarının erkek çocuklarına oranla daha fazla, sekiz-on yaş grubu kız çocuklarının ise erkek çocuklarına oranla daha az etkilendikleri belirlenmiştir.

Cherlin vd. (1995) Büyük Britanya’da 1958 yılında bir hafta içinde doğan çocuklar üzerinde uzunlamasına, çoklu metot yöntemi kullanılarak doğumdan sonraki dönemde 7, 11, 16 ve 23 yaşlarında, hem anne ve çocuk görüşmeleri, hem psikolojik, hem de okul ve tıbbi değerlendirmeler yapmışlardır. Çocukluk döneminde ebeveynleri boşanan, genç yetişkinlik döneminde olan kişilerin evlenme ve boşanmaya bakış açılarını ortaya çıkarmak amacıyla çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada kontrol grubu yaşam öykülerinde parçalanmış aile durumu olmayan genç yetişkinlerden oluşturulmuştur. Çalışma sonucunda parçalanmış ailelerden gelen genç yetişkinlerin evlenme ve çocuk sahibi olmaya daha az olumlu baktıkları, bununla birlikte evlilikte sorun yaşanması durumunda boşanmayı daha öncelikli bir çözüm yolu olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Karaoğlu (1997) boşanmaların gencin kişiliğine olan etkisini incelediği araştırmasında; boşanmaların geniş aileye oranla, çekirdek ailelerde daha fazla olduğu; çekirdek ailede yetişen gencin daha olumlu kişilik özellikleri geliştirdiği ve gençlerin % 86,7’sinin yaşadıkları ortamdan mutlu olmadıkları sonucuna varmıştır. Ayrıca, öğrenim, iş ve yaşam durumu iyi olan ailelerde, olmayanlara göre kişilik bozukluklarının daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gençlerin anne-babalarının sağ olmalarının ve gençlerin onlarla birlikte yaşamalarının da kişilik boyutlarına olumlu etkisinin olduğu gözlenmiştir. Boşanmış aileye sahip gençler, babalarını genelde ilgisiz, baskıcı, sinirli ve hırçın bulduklarını belirtirken, annelerini ise daha anlayışlı, ilgili ve demokratik bulduklarını belirtmişlerdir.

Jenkins (2000), dört-sekiz yaş arasındaki çocuklarda anne-baba arasındaki evlilik çatışması ile çocukların kısa süreli duygu ifadeleri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında farklı sosyo-ekonomik düzeydeki 71 çocuğun anneleri ve öğretmenleri

ile görüşmüştür. Çalışmada aile içi çatışmaların çocukların sosyal etkileşim sırasındaki kısa dönemli sinir ifadelerinde ve ilişkilerdeki saldırganlıklarda kendini gösterdiği bulunmuştur. Çocuğun öfke ifade sıklığı ile anne-babanın birbirlerine fiziksel öfke sergilemesi arasında; çocuğun aşırı öfke ifadesi ile annenin sözel öfke ifadesi arasında; ayrıca evlilik çatışması ile çocuğun kısa süreli öfke ifadesi arasında anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur.

Cancian vd. (2001) boşanma sonrasında çocukların velayetinin daha çok hangi ebeveyn grubuna verildiği ve yıllar içerisindeki durumu saptamak amacıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin Wisconsin eyaletinde 1990–1993 ile 1996–1998 yılları arasında gerçekleşmiş ve 2900 boşanma davasının mahkeme kayıtlarını incelemişlerdir. Araştırmada amacı mahkemelerin velayet tercihi ile ilgili eğilimini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda; 1990–1993 yılları arasında velayet tercihinde annelerin oranının % 74.6 olduğu, ancak 1996–1998 yılları arasında bu oranın % 63.72'ye düştüğü; erkek ebeveynlerin velayet konusunda daha fazla tercih edilmeye başladıkları ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca annelerin küçük yaşta çocukları (0–6 yaş) ile kız çocuklarının velayetinde daha çok tercih edildikleri, erkek ebeveynlerin ergenlik dönemindeki erkek çocuklarının velayetini daha fazla üstlendikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Esin(2002) yaptığı çalışmada da boşanmış ebeveynlerin duygusal/sosyal uyumu ve psikolojik sıkıntılarının çocuklarla ilgili konularda algılanan güç/kontrolün boşanma sonrası duygusal/sosyal uyum ve genel psikolojik sıkıntı düzeylerini yordayıcı olup olmadığını incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini Ankara mahkeme kayıtları ve kartopu örnekleme yöntemi aracılığı ile ulaşılmış 135 boşanmış ebeveyn oluşturmuştur. Çalışmanın hipotezlerini test etmek amacı ile çoklu hiyerarşik regrasyon analizleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bilgilere göre; ebeveynlik ve ekonomik konular üzerinde algılanan güç/kontrolün ve algılanan sosyal desteğin yüksekliği, boşanma sonrası duygusal/sosyal uyum düzeyinin yüksekliğini ve psikolojik sıkıntı düzeyinin düşüklüğünü yordadığı bulunmuştur. Ayrıca demografik özelliklerden yaşın ve eğitim düzeyinin yüksekliği, boşanma fikrini ilk ortaya atan kişi olma, profesyonel yardım almıyor olma ve boşanma sonrasında yeni biri ile duygusal ilişki kurmuş olmanın da Türk anne-babalarının boşanmaya yüksek düzeyde duygusal/sosyal uyum

sağlamalarını ve boşanma sonrası psikolojik sıkıntı düzeylerinin düşük olmasını yordayıcı değişkenler oldukları bulunmuştur. Diğer taraftan, cinsiyet, evli kalma süresi, çocuk sayısı, boşanma davasını kimin açtığı ve boşanmanın üzerinden geçen süre duygusal/sosyal uyum ve psikolojik sıkıntı düzeyleri ile ilişkili bulunmamıştır.

Keskin(2007) yaptığı araştırmada boşanmanın sosyolojik-psikolojik nedenleri ve boşanmanın ortaya çıkardığı sonuçları incelemiştir. Araştırma Niğde il merkezinde yapılmış ve araştırmada 11 sorudan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Boşanmış 15 kadın 10 erkek toplam 25 kişi ile yüzyüze yapılan görüşmelere göre boşanma davasını en çok kadınların açtığı bulunmuştur. Bu nedenle araştırma kapsamında 15 kadın ile görüşülmüştür. Araştırmaya aynı tür davalar dâhil edilmemiştir. Araştırma sonucunda; Niğde ilinde boşanmanın nedenlerine bakıldığında ilk sırayı geçimsizlik nedeni ile boşanmanın aldığı, kadınlarda boşanma yaşının 20 ile 30 yaş arası iken, erkeklerde boşanma yaş aralığının 25- 35 arası olduğu bulunmuştur. Niğde ilindeki evlilik yılına göre boşanma sayısına baktığında da boşanmanın en çok evliliğin ilk 5 yılı içinde olduğu görülmüştür. Çocuk sayısının eşlerde boşanmaya engel olmadığı, boşanan çiftlerin genelde üniversite bitirmemiş kişiler olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ailede boşanan kişinin boşanmaya bir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Evlilik türünün yine boşanmada bir etkisi görülmemiştir. Yine Niğde ili ile sınırlı olan bu araştırmada kadınların şiddete ve hakarete maruz kaldığı tespit edilmiştir.

Fiyakalı(2008) anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sürekli öfke düzeyleri ve öfke ifade tarzlarının cinsiyet, sınıf düzeyi, anne-baba öğrenim düzeyi ve algılanan anne-baba tutumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Araştırmaya 2006-2007 eğitim-öğretim yılında Denizli il merkezinde 19 farklı resmi liseye devam eden 454 kız ve 382 erkek olmak üzere toplam 836 öğrenci dahil edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen 836 öğrencinin 383'nün anne-babası boşanmış, 453 öğrencinin ise anne-babası boşanmamıştır. Veri toplamak amacıyla Özer (1994) tarafından Türkçe' ye uyarlanan "Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı Ölçeği" ve araştırmacı tarafından hazırlanan "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin çözümlenmesinde Çok Yönlü Varyans Analizi (MANOVA) kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sürekli öfke düzeyleri ve öfke ifade tarzları arasında cinsiyete, sınıf

düzeyine ve anne-baba öğrenim düzeyine göre anlamlı bir fark olmadığı, ancak anne-baba tutumlarına göre anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Cinsiyet temel etkisinin ise öğrencilerin sürekli öfke düzeyi ve öfke ifade tarzları üzerinde bir fark yaratmadığı gözlenmiştir. Anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sınıf düzeylerine göre sürekli öfke ve öfke ifade tarzları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Anne-babası boşanmış lise öğrencilerinin sürekli öfke düzeyleri ve öfke içte tarzlarının daha yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur. Öğrencilerin sınıf düzeyleri temel etkisine göre sürekli öfke ve öfke ifade tarzlarında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin annelerinin öğrenim düzeylerine göre sürekli öfke ve öfke ifade tarzları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Anne-babası boşanmış öğrencilerin sürekli öfke düzeyi daha yüksek bulunmuştur. Baba öğrenim düzeyi temel etkisinin öfke içte ve öfke kontrol tarzlarının anlamlı bir farka neden olduğu bulunmuştur. Bu farka göre ise, babaları üniversite mezunu olan öğrencilerin daha fazla öfke içte ve öfke dışta tarzı gösterdikleri görülmüştür. Anne tutum düzeyine göre iki öğrenci grubu arasında sürekli öfke düzeyi ve öfke kontrol tarzında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. Anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin algılanan baba tutum düzeyine göre sürekli öfke düzeyi, öfke dışta ve öfke kontrol tarzında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur.

Aydın(2009) boşanma sürecinde velayet ile ilgili anlaşmazlık yaşayan ebeveynlerin çocuklarına ilişkin düşünceleri ile bu düşünceler üzerinde etkili olabilecek etmenlerin belirlenmesi ve ebeveynleri boşanma sürecinde olan dokuz-on iki yaş grubundaki çocukların boşanmaya uyum düzeylerinin saptanması ile çocukların boşanmaya uyum düzeylerinde etkili olabilecek etmenlerin belirlenmesi amacı ile yaptığı araştırmaya; Ankara'daki on bir aile mahkemesinde boşanma davaları devam eden, bu süreçte velayet ile ilgili anlaşmazlık yaşayan doksan üç çift ile bu kişilerin dokuz-on iki yaş grubundaki doksan üç çocuğu dahil edilmiştir. Araştırmada “Ebeveyn Kişisel Bilgi ve Eğilim Formu”, “Çocuk Bilgi Formu” ve “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ)” kullanılmıştır. Veriler “betimleyici istatistikler”, “iki değişken için ki-kare testi”, “Mann Whitney-U testi” ve “Kruskal Wallis testi” kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda; anne ve babaların velayete yönelik tercihlerinde, velayet ile ilgili isteklilik düzeylerinde, velayetle ilgili kararda çocuğun görüşünün alınmasına ilişkin yaklaşımlarında, velayeti alabilmek için belirttikleri nedenlerde, reşit olmayan

çocukların velayetinin ayrılması ile ilgili düşüncelerinde ve boşanmadan en fazla kimin etkilendiğine ilişkin yaklaşımlarında ebeveynin cinsiyetinin anlamlı bir farklılık yarattığı ($p<.05$, $p<.01$) saptanmıştır. Araştırmada çocukların boşanmaya uyum düzeylerinde doğum sırasının anlamlı farklılığa neden olduğu ($p<.01$), diğer yandan cinsiyetin, yaşı, kardeş sayısının, anne-baba ayrılığını öğrendiği kişinin, birlikte yaşadığı ebeveynin, diğer ebeveyn ile görüşme durumunun, anne-babanın yaş grubunun, öğrenim düzeyinin, çalışma durumunun, çocuk için profesyonel yardım alınmasının ve anne-babanın ayrı yaşadığı sürenin anlamlı bir farklılık yaratmadığı ($p>.05$) saptanmıştır.

Çocuk resimleri ile ilgili yapılan çalışmalar tarih sırasına göre aşağıda sunulmuştur.

Burkitt vd.(2005) tarafından yapılan çalışma farklı eğitim altyapılarından gelen çocukların resimlerinde kullandıkları renkleri ve ölçeklendirmeyi araştırmak amacı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada 76 çocuk ile çalışılmış bu çocukların 44'ünün temel batı eğitimi aldığı, 21'inin erkek ve 23'ünün kız olduğu belirlenmiştir. Diğer çocukların(32 çocuk) ise Steiner okullarından eğitim aldıkları bu çocukların 15'inin erkek ve 17'sinin kız olduğu saptanmıştır. Bu çocuklar 38'er kişilik iki yaş grubuna ayrılmıştır. İlk yaş grubunun ortalama yaşı 4,7 ve diğer grubun yaş ortalaması 6,8'dir. Araştırmada yer alan tüm çocuklar duygusal açıdan -Doğal/Mutlu/Üzgün- olarak tanımlanan üç çizimi tamamlamışlardır. Araştırma sonucunda temel batı eğitimi veren okullardaki çocukların daha büyük figürler çizdikleri, ancak eğitimsel altyapı, ölçeklendirme değişikliklerinin oluşturulmasında figürlerin özel duygusal tanımları ile ilişkili olmadığı belirlenmiştir. Araştırmaya dahil olan iki eğitimsel grup (temel batı eğitimi veren okullar ve Steiner okulları) arasında duygusal olarak negatif olarak tanımlanmış figürlerin çiziminde kullanılan renklerin farklılık gösterdiği görülmüştür.

İnan(2006) anasınıflı çocuklarının duygu ve düşüncelerini ifade etmede çocuk resimlerinin önemini ortaya koymak amacı ile yaptığı çalışmada, Ankara il merkezinde random yoluyla seçilen bir anaokuluna devam eden 48 çocuğun 283 resmini değerlendirmiştir. Çocuklardan altı hafta herhangi bir zaman kısıtlaması olmadan serbest, insan, ağaç, bahçe, aile ve korku ile ilgili resimler çizmeleri istenmiştir. Araştırma sonucunda çocukların duygularının aktarılmasında resmin çok önemli bir unsur olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır. Çocuklara yaptırılan altı farklı resim türünün

yinede tek başına çocukları anlamada eksik olduğu bunun içinde çocukla yapılacak görüşme, ailesi ve yakın çevresinden alınacak bilgi ve gözlemlerin birlikte değerlendirilmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır.

Dülger(2008) yaptığı araştırmada, altı-on bir yaş öğrencilerin ailesel özelliklerinin ve bireysel özelliklerinin resimlerine yansıyor yansımadığını incelemiştir. Bu çalışmada sağlıklı aile ortamında bulunan çocuklarla, iletişimsiz, huzursuz, parçalanmış aileden gelen çocukların ve bireysel özellikleri bakımından farklı çocukların resim çalışmaları arasında fark olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmada 2006-2007 eğitim-öğretim yılında anasınıfı ve ilköğretim birinci kademedeki okuyan öğrencilere aile ve bir insan konulu resimler yaptırılmıştır. Daha sonra sınıf öğretmenleri ve rehber öğretmenleriyle yapılan görüşmeler sonucunda tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 50 öğrencinin resimleri, rehberlik ve sınıf öğretmenlerinin çocuk ve ailesi hakkında verdiği bilgiler doğrultusunda; araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, sağlıklı aile ortamında bulunan çocukların resimlerinde genel olarak; güneşe yer verdikleri, ağaç, çiçek gibi figürlerin resimlerinde yer aldığı, canlı ve temiz renkler kullandığı, figürler el ele tutuşmuş bir biçimde ya da yan yana bir birine yakın olacak şekilde ifade edildiği, mutlu yüz ifadeleri kullandıkları saptanmıştır. Sağlıklı aile ortamında bulunan çocuklar, genellikle mutlu aile yaşamlarını yansıtan hoş ve yaratıcı resimler yaptığı tespit edilmiştir. Aileleriyle sağlıklı ilişkiler içinde olan çocukların yaptıkları resimlerde yer alan figürleri düz veya iki sırada sıralamış olarak ya da el-ele tutuşmuş olarak gösterdikleri bulunmuştur. Aile içindeki iletişimi sağlıklı olmayan, huzursuz aile ortamı içinde yaşayan ve parçalanmış aileden gelen çocuklar resimlerinde genel olarak; aile bireylerini farklı yerlerde farklı işlerle uğraşırken çizdikleri, bazılarının aile bireyleri arasına, ev, ağaç, ırmak, masa örtüsü gibi objeler yerleştirdiği, bazılarının aile bireylerini çizgiler yardımı ile birbirinden ayrı çizdiği, çatışma içinde oldukları ya da onlar için önem teşkil etmeyen bireyleri, diğer bireylere göre daha küçük çizdikleri ya da resimlerinde onlara yer vermedikleri, bazı çocukların çatışma içinde oldukları aile bireylerinin gövdelerine düğmeler çizdikleri, aile içinde şiddete maruz kalan çocukların resimlerinde mor renge ağırlık verdikleri, aile bireylerinden her hangi birini kaybetmiş olan çocukların bazılarının o bireyi uçur bir biçimde gösterdiği ya da göz bebeklerini çizmediği, bazılarının ise kaybettiği kişiye resimde yer vermediği görülmüştür.

Kanıcioğlu(2009) yaptığı çalışmada on yaşındaki çocukların yaptıkları resimlerde cinsiyetten kaynaklanan farklılıkları ortaya koymak amaçlamıştır. Çalışma Ankara ilinde random (rastgele) yöntemiyle seçilen bir ilköğretim okuluna devam eden aynı yaş grubu 20 çocuk ile yapılmıştır. Bu çalışmada 10 kız, 10 erkek olmak üzere 20 çocuğa toplam 40 adet resim yaptırılmıştır. Geliştirilen veri toplama aracındaki maddelere üç alan uzmanı tarafından puanlar verilmiştir. Hakemlerin verdikleri puanlar arasındaki tutarlılığı hesaplamak için “Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Tekniği”nden yararlanılmıştır. Cinsiyet değişkenine göre resimler arasında fark olup olmadığı “Mann-Whitney U-Testi” ile test edilmiştir. Çocukların çizgisel gelişimlerini tespit etmek amacıyla; genel istatistikî dağılımlara bakıldığında, öğrencilerin en fazla anlatımsallık boyutunda ($x=3,99$), en az ise uzam boyutunda ($x=2,70$) puan aldıkları tespit edilmiştir. Resimlerde en çok kullanılan renklere ilişkin dağılım incelendiğinde, kız öğrenciler pembe’yi yoğun olarak kullanmayı tercih ederlerken, erkek öğrencilerin bu rengi çalışmalarında yoğun olarak kullanmayı tercih etmedikleri bulunmuştur. Öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre resim çalışmalarına ilişkin aldıkları puanlar arasındaki farklılığı saptamak için yapılan istatistik sonuçlarına bakıldığında; “Sema ve “Anlatımsallık” boyutuna ilişkin bulgularda, cinsiyet değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülmüştür.

Yılmaz(2009) cinsel istismara uğramış ve uğramamış 6-12 yaş grubundaki çocukların aile resmi çizimleri, davranış sorunları ve ailelerin işlevsel özelliklerini incelemiştir. Gazi Üniversitesi Çocuk Koruma Merkezi’ne ve Hacettepe Üniversitesi Hastanesi Çocuk Ruh Sağlığı Bölümü’ne 2007-2009 tarihleri arasında başvurup kesin cinsel istismar tanısı almış 13 kız, 7 erkek çocuk ile Gazi Üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Genel Polikliniği’ne herhangi bir fiziksel sorun ile başvurmuş olup, cinsel istismara uğramadığı öğrenilen 13 kız, 7 erkek çocuk üzerinde yürütülmüştür. Çocukların aile resmi çizimlerinin incelenmesi için Burns ve Kaufman (1972) tarafından geliştirilen Kinetik Aile Çizim Testi; aile işlevselliğinin değerlendirilmesi için Bulut (1990) tarafından Türk çocuklarına uyarlaması yapılan Aile Değerlendirme Ölçeği; çocukların davranış sorunlarının ölçülmesi için Erol ve Şimşek (1997) tarafından geçerlik ve güvenirliği yapılan 6-18 Yaş Çocuk ve Gençler İçin Davranış Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Çocuk ve aileye ilişkin demografik bilgilerin elde edilmesi için Aile Bilgi Formu oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda, cinsel istismara

uğramış çocukların, uğramamış çocuklara göre Kinetik Aile Çizimlerinde en fazla “ders çalışmak”, “TV izlemek”, “oturmak”, “yemek yemek” hareketlerini kullandığı; daha fazla stil kullanımı olduğu; en sık kullanılan stilin kapsülleme; sembolün “su”, “merdiven” “elektrik/elektrikli alet” olduğu; baba figürünü çizmeme eğiliminin bulunduğu; kendilerini, annelerini, babalarını ve kardeşlerini daha küçük çizdikleri bulunmuştur. Cinsel istismara uğramış çocukların davranış sorunlarının daha fazla olduğu, ailelerinin ise iletişim alanında sağlıksızlık eğilim gösterdiği bulunmuştur. Cinsel istismara uğramış ve uğramamış çocuklar arasında yaş ve cinsiyete göre farklılıklar olduğu, Kinetik Aile Çizim Testi ile aile işlevselliği ve davranış sorunları arasında ilişki olduğu, cinsel istismara uğramış çocukların ailelerinde baba figürü ile ilgili sorunların olduğu bulunmuştur.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma, anne-babası boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan ilköğretim düzeyindeki çocukların aile algılarının ve sorunlarının resimler aracılığı ile belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Anne-babası boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan ilköğretim düzeyindeki çocukların aile algılarının ve sorunlarının resimler aracılığı ile belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışma belirli bir zaman aralığında yedi-on dört yaş arasında ailesi ile birlikte yaşayan ve ailesi boşanma sürecinde olan çocuklardan elde edilen verilerin karşılaştırılması ile yapılan karşılaştırmalı kesitsel modelde bir çalışmadır (Büyüköztürk vd. 2009).

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırmaya Ankara 9. Aile Mahkemesinde boşanma/velayet davaları devam edip, halen boşanma sürecinde olan ailelerin yedi-on dört yaş grubundaki çocukları ile aynı sayıda ve aynı yaşta aileleri ile birlikte yaşayan çocuklar dahil edilmiştir. Araştırma Ankara Adalet Sarayı'nda bulunan 9. Aile Mahkemesi'nde 01.03.2010-01.07.2010 tarihleri arasında boşanma davaları devam eden, dosyaları mahkeme kararıyla incelenmek ve bilimsel kanaat belirtmek üzere mahkemelerde görev yapan Sosyal Hizmet Uzmanı, Psikolog ve Pedagog'dan oluşan uzman heyetine gönderilen ailelerin yedi-on dört yaş grubundaki çocukları ile aynı yaş ve sayıda ailesi ile birlikte yaşayan çocuklar üzerinde yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemi oluşturulurken, anne-babası boşanma sürecinde olan çocuklar ile aileleri ile birlikte yaşayan çocukların gönüllü katılımı esas alınmış, ailelerin bu yaş grubunda birden fazla çocuğu varsa, her bir çocuk ayrı ayrı araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırmanın örneklemi; 01.03.2010-01.07.2010 tarihleri arasında Ankara 9. Aile Mahkemesi'nde boşanma davaları devam eden, araştırma verilerine katkı yapmayı

isteyen ailelerin yedi-on dört yaş grubundaki 45 çocuğu ile aileleri ile birlikte yaşayan ve çalışmaya katılmayı kabul eden 45 çocuk olmak üzere toplam 90 çocuktan oluşmuştur.

Örnekleme oluşturan çocuklara ait demografik özelliklerine ait dağılım Çizelge 3.1’de ve anne babalara ait demografik özelliklere ait dağılımlar Çizelge 3.2’de verilmiştir.

Çizelge 3.1. Araştırmaya dâhil edilen çocukların demografik özelliklerine ait dağılımlar

Çocuğa Ait Demografi k Bilgiler	ABSC (n=45)		ABYÇ (n=45)	
	SAYI	%	SAYI	%
Cinsiyet				
Kız	26	57,8	26	57,8
Erkek	19	42,2	19	42,2
Yaş				
7-8	9	20,0	7	15,6
9-10	23	51,1	24	53,3
11-12	9	20,0	9	20,0
13-14	4	8,9	5	11,1
Kardeş sayısı				
Tek çocuk	18	40,0	6	13,3
2-3 kardeş	22	48,9	35	77,8
4 ve üstü	5	11,1	4	8,9

Kaçıncı çocuk				
İlk	29	64,4	24	53,3
Ortanca	6	13,3	3	6,7
Son	10	22,2	18	40,0
Bakımı ile kimin ilgilendiği				
Anne				
Baba	28	62,2	45	100
Başka(bakıcı, yakın akraba)	7	15,6	0	0
	10	22,2	0	0

Çizelge 3.1 incelendiğinde ailesi boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan çocukların % 57,8'inin kız, % 42,2'sinin erkek olduğu belirlenmiştir. Çocukların yaş dağılımı incelendiğinde çoğunluğunun(ABSC'ın % 51,1; ABYÇ'ın % 53,3) dokuz-on yaşlarında olduğu saptanmıştır. Kardeş sayısına bakıldığında ABSC da iki-üç kardeş oranının %41,9 iken ABYÇ da bu oranın çok daha yüksek (%77,8) olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan çocukların yaş ortalaması 9.9 olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan çocukların çoğunluğunun (ABSC: % 64,4; ABYÇ: % 53,3) ilk

çocuk olduğu saptanmıştır. ABSÇ'nin % 62,2'sinin bakımı ile annesinin ilgilendiği bu oranın ABYÇ da % 100 olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 3.2 Araştırmaya dahil edilen anne babaların demografik özelliklerine ait dağılımlar

Anne Babaya Ait Demografik Bilgiler	ABSÇ (n=45)		ABYÇ (n=45)	
	SAYI	%	SAYI	%
Anne yaşı 35 ve altı	30	66,7	25	55,6

36-39	7	15,6	6	13,3
40-44	5	11,1	8	17,8
45 ve üstü	3	6,7	8	13,3
Baba yaşı 35 ve altı	10	22,2	10	37,8
	21	46,7	17	6,7
36-39	7	15,6	11	24,4
40-44	7	15,6	7	31,1
45 ve üstü				
Anne öğrenim düzeyi				
	13	28,9	17	37,8
İlkokul	6	13,3	3	6,7
Ortaokul	14	31,1	11	24,4
Lise	12	26,7	14	31,1
Üniversite				
Baba öğrenim düzeyi				
	11	24,4	8	17,8
İlkokul	9	20,0	8	17,8
Ortaokul	15	33,3	8	17,8
Lise	10	22,2	21	46,7
Üniversite				
Annenin en uzun yaşadığı yer Köy	4	8,9	9	20,0
İlçe	0	0	9	20,0
İl	41	91,1	27	60,0
Babanın en uzun yaşadığı yer Köy				

İlçe	3	6,7	11	24,4
İl	3	6,7	5	11,1
	39	86,7	29	64,4
Evlilik süresi 0-10	13	28,9	14	31,1
11-15	18	40,0	22	48,9
16-20	14	31,1	9	20,0
Evlenme şekli				
Görücü usulü	24	53,3	20	44,4
Tanışıp anlaşılarak	14	31,1	23	51,1
Kaçarak	7	15,6	2	4,4
Akrabalık Var	6	13,3	7	15,6
Yok	39	86,7	38	84,4
Anne Çalışıyor	25	55,6	15	33,3
Çalışmıyor	20	44,4	30	66,7
Aile gelir düzeyi				
1000TL ve altı	17	37,7	6	13,3
1001-1500	12	26,7	7	15,6
1501-2000	4	8,9	13	28,9
2001-3000	5	11,1	10	22,2
3001 ve üzeri	7	15,6	9	20,0

Çizelge 3.2’de araştırmaya katılan çocukların ailelerine ait demografik bilgiler incelendiğinde ABSÇ’ların annelerinin % 66,7’sinin, ABYÇ’ın annelerinin % 55,6’sının 35 yaş ve altı ABSÇ’ların babalarının % 46,7’sinin otuz altı ve otuz dokuz yaş arasında olduğu, ABYÇ’ların babalarının ise % 37,8’sinin otuz beş yaş ve altı

olduğu saptanmıştır. ABSÇ'ların % 28,9'unun annesinin, ABYÇ'ların annelerinin ise % 37,8'inin ilkokul mezunu olduğu, ABSÇ'ların babalarının % 33,3'ünün lise mezunu ABYÇ'ların babalarının ise % 46,7'sinin üniversite mezunu olduğu bulunmuştur. Araştırmaya katılan ABSÇ'ların annelerinin % 91,1'inin, ABYÇ'ın annelerinin % 60,0'ının il merkezinde ABSÇ'ın babalarının % 86,7'sinin, ABYÇ'ın babalarının ise % 64,4'ünün il merkezinde en uzun yaşadıkları saptanmıştır. ABSÇ'ların ailelerinin % 40,0'ının, ABYÇ'ların ailelerinin ise % 48,9'unun on bir ile on beş yıllık evlilik süreci olduğu, ABSÇ'ların ebeveynlerinin % 53,3'ünün görücü usulü ile, ABYÇ'ların ise % 51,1'inin tanışıp anlaşarak evlendikleri saptanmıştır. Akrabalık ilişkileri incelendiğinde ise iki grup arasında benzerlik tespit edilmiş ve ABSÇ'ların ailelerinde % 86,7 ve ABYÇ'ların ailelerinde % 84,4 akrabalık olmadığı saptanmıştır. ABSÇ'ların annelerinin % 55,6'sının çalıştığı, ABYÇ'ların annelerinin ise % 66,7 sinin çalışmadığı saptanmıştır. ABSÇ'ların ailelerinin % 37,7'sinin gelir düzeyinin 1000 TL ve altında olduğu ABYÇ'ların ailelerinin ise % 28,9'unun aile gelir düzeyinin 1500 ile 2000 TL arasında olduğu belirlenmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, boşanma sürecinde olan aileler ve onların çocukları ile birlikte yaşayan aileler ve onların çocuklarına ait demografik bilgileri, çocukların mutlu ve mutsuz olaylara verdikleri tepkileri ve boşanma olayına ilişkin bazı görüşlerini belirleyebilmek için “Çocuk Bilgi Formu(ÇBF)” ve “Aile Bilgi Formu(ABF)” kullanılmıştır. Çocukların duygularını ve içinde bulundukları durumu anlamak için “Aile Çiz Testi(AÇT)”, “Bir İnsan Çiz Testi(BİÇT)” ve “Bir İnsan Çiz Testi Soruları(BİÇTS)” kullanılmıştır.

3.3.1. Aile bilgi formu

Araştırmada, ebeveynleri tanımaya dönük olarak hazırlanan on bir ayrı soru bulunmaktadır. Aile bilgi formunda; anne-baba yaşı, öğrenim durumu, yaşadıkları yer, evlilik süresi, kaçınıcı evlilikleri olduğu, nasıl evlendikleri, akraba olup olmadıkları, iş durumları ve ailenin gelir düzeyini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır.

3.3.2. Çocuk bilgi formu

Araştırmada, ebeveynleri boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan yedi-on dört yaş grubundaki çocuklara uygulanan Çocuk Bilgi Formu; çocuğun cinsiyeti, yaşı, kardeş sayısı, kaçınıcı çocuk olduğu, çocuğun bakımı ile kimin ilgilendiği, kendisini neyin mutlu veya mutsuz yaptığı, mutlu ve mutsuz anlarda nasıl davrandığı ile ilgili soruları içermektedir. Ayrıca ABSÇ'lara bu sorulara ek olarak boşanma olayını nasıl öğrendikleri, boşanma durumunu öğrenince nasıl bir tepki verdikleri ve boşanma sürecinde anne-babaları ile ne düzeyde görüşebildiklerine ilişkin sorular bulunmaktadır.

3.3.3. Aile çiz testi

Bu test, Maurice Porot'un geliştirdiği ve psikanalitik verilere dayanan projektif bir resim testidir. Çocuğun ailesiyle olan ilişkilerini, çatışmalarını açığa çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır. Testin materyalleri; kâğıt, kalem, silgi ve boya kalemlerinden oluşmaktadır. Zaman kısıtlanması olmaksızın, çocuklara özgür çalışma ortamı sağlanır. Ancak tüm test süresince çocuk dikkatli bir şekilde gözlenir. Aileyi oluşturan bireylerin kâğıda çiziliş sırası, resim yaparken resimdeki kişilere ilişkin söylediği sözler, mırıldanmalar, anlamlı davranışlar, kâğıda fark ettirilmeden not edilir. Çizimin bitiminde, resimdeki kişilerin adlandırılması istenir. Testin yorumlanması basit olmasına rağmen tüm projektif testlerde olduğu gibi, testi yorumlayan kişinin objektif görüş sahibi olması gerekir. Elde edilen sonuçlar tekrar tekrar gözden geçirilir, genel bir değerlendirmeden sonra kesin yargılara varılabilir (Altınköprü 2003). Aile çiz testi; aile resminde çizilen kişilerin yeri ve sırası, boy oranları ve çocuğun aile içinde çatıştığı bireylerin yansıtılması şeklinde değerlendirilir.

Aile resminde çizilen kişilerin yeri ve sırası: Aile resimlerinde yer alan bireyler, ya bir ya da iki yatay dizi içinde sıralanırlar. Ön sırada çizilen kişiler; çocuğun aile içinde en çok değer verdiği kişilerdir. Arka planda çizilen kişiler, ikinci derecede önem taşıyanlar kişilerdir. Çok kalabalık aileye sahip çocukların resimlerinde bazen bir üçüncü sıra oluşturulur. Kişilerin kâğıda çiziliş sırası da, bireylerin çocuk için taşıdığı önemi belirleyen bir değer taşır. Sayfanın en soluna çizilen kişiler, çoğunlukla çocuğun aile içinde kendine örnek aldığı, özdeşleştirdiği kişilerdir. Bu aynı zamanda bir onur basamağı olarak düşünülebilir. Sayfanın en sağına çizilen kişiler çoğu kez çocuk için en az değer taşıyan aile bireyidir, kalabalık ailelerde genellikle en son olarak çizilen kişidir. Bazı durumlarda sayfaya yerleştirme işi karışık bir sıra izleyebilir. Böyle durumlarda

resimlerin yapılış sırasını belirlemek önem taşır. Çocuğun aile içinde kendine ayırdığı yer de anlamlıdır. Kişiler, çocuğa olan uzaklık veya yakınlıklarıyla da önem kazanırlar (Altınköprü 2003).

Aile resminde çizilen kişilerin boy oranları: Boy sıralamasında kişilerin gerçekte sahip oldukları boy orantılarıyla doğru orantılı şekilde resimde yer alması beklenir. Boy sıralamasında olduğundan daha büyük çizilenler, aile içinde çocuğun önemli gördüğü kişilerdir. Olduklarından küçük çizilenler ise, aile içindeki değerleri oranında küçültülmüşlerdir (Altınköprü 2003).

Çocuğun aile içinde çatıştığı bireylerin yansıtılması: Çocuk, aile içinde çatıştığı kişileri değişik şekillerde dışa vurur. Bu kişiler bazen aile içi boy orantısına uymayacak şekilde küçülterek, sayfanın en arkasında çizer. Bazen de bazı öğelerini, kollarını, bacaklarını ya eksik çizer ya da çirkin çizer. Çatışma eğer çok büyükse aile tablosunda o kişiye hiç yer vermeyebilir. Çocuğun kendisinin resimde bulunmaması, her zaman ailesiyle çatıştığı anlamına gelmez. Çatışmayı güçlendirecek başka bir bulgu yoksa, bu bir ressamın yaptığı resme kendini katmayarak oluşturduğu objektif bir yaklaşım olarak düşünülmelidir. Yargıya varabilmek için konu üzerinde derinlemesine araştırma yapılmalıdır. Resimde özenle çizilen kişi, deneğin en çok değer verdiği kişi olarak kabul edilir. Çocuk gözünde daha az önem ve değere sahip kişiler, çirkin, özensiz ve hatta bazı organları eksik şekilde çizilirler (Altınköprü 2003).

3.3.4. Bir insan çiz testi

Karen Machover'ın insan bedeninin çeşitli bölümlerinin sembolizminden esinlenerek ortaya koyduğu bu test, psikanalitik temele dayalı, çok geniş sonuçlar veren bir çalışmadır. Tek tek ve grup halinde uygulanabilen grafik anlatımla gerçekleştirilen, projektif bir testtir. Anlamlı resim çizebilecek herkeste kullanılabilir, yaş sınırı yoktur. Test çocuğun ailesiyle olan ilişkilerini, çatışmalarını açığa çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır. Test uygulanacak kişiye bir kağıt, bir kurşun kalem ve bir silgi verilir. Yapacağı resmin konusu hakkında kısaca: 'Bir insan resmi çiz!' yönergesi verilerek; çocuğa kendiyi aynı cinsten veya karşı cinse ait bir resim çizebilme özgürlüğü tanınmıştır. Çocuğu bu seçimi, kimi kere çok önemli bazı bulguların ipucunu oluşturur (Altınköprü 2003).

Test uygulanan kişi çocuk yaptığı resmini tamamladığında, “Yaptığınız resimdeki insanın karşı cinsinde bir insan çiziniz!” diyerek çocuğa ikinci bir yönerge verilir. Ancak küçük yaştaki çocuklar, karşı cinsin anlamını kavrayamayabilirler. Bu nedenle, küçük yaşlardaki çocuğa, yaptığı resmin ne resmi olduğu sorulur. Verdiği cevap bunun bir kız çocuk olduğu ile ilgili ise ona, bu kez bir kız çocuğu olmamak koşuluyla başka bir insan resmi çizmesi söylenir. Eğer çocuk, bir yetişkin resmi yaparsa ve örneğin yapılan resim bir adam resmiyse, yönergenin, “Bir adam resmi olmamak koşuluyla başka bir insan resmi çiz.” şeklinde olması gerekir. Resmini tamamlayan çocuğa, yaptığı resimler ile ilgili sorular sorulur. Bu sorular, çocuğun yaptığı resimdeki kişilerin kimliklerini, niteliklerini açıklayacak sorulardır. Soruların uygulanması, resmi yapan kişinin yaşına ve verdiği cevapların iğeriklerine göre yapılmalıdır (Altınköprü 2003).

Bir insan çiz testi aşağıda açıklanan basamaklarda değerlendirilmektedir.

Resimdeki öğerlerin çiziliş sırası: Normal gelişim gösteren bir çocuk resimdeki öğerlerin çiziliş sırası, yukarıdan aşağıya doğru sıralar. İlk olarak baş, sonra boyun, gövde, kollar, bacaklar ve ayakları çizer. Ancak bu sıralama çocuktan çocuğa değerşebilmektedir (Altınköprü 2003). Çocuğun resme ayaklardan başlaması ve resmi yukarıya doğru geliştirmesi veya gövdeden önce kolların çizilmesi; sosyal uyumsuzluğa işaret eder. Zorunlu fikirlerin var olabileceği kuşkusunu düşündürür.

Yapılan resmin cinsiyeti: Çocuktan çoğunlukla kendi cinsinde bir resim yapması beklenir. Çocuğun ilk olarak kendi cinsi yerine karşı cinse ait bir resim çizmesi; özellikle sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda resmin anne ya da babaya ait olduğunun belirlenmesi anne ya da babaya karşı bir saplantının olabileceğine işaret edebilir. Karşı cinse ait aynı yaşta bir çocuğun resmini çizmek; bazen cinsel ilgiyi, karşı cinse benzeme isteğini ya da karşı cinsten biriyle özdeşleşmeyi gösterebilir. Bu nokta, sorulan sorulara verilen cevaplar önemlidir (Altınköprü 2003).

Resmin sayfa içindeki yeri: Çocuğun yaptığı resmi sayfa içine yerleştirdiği yer de önemli anlamlar taşır. Resmin, sayfanın sağ tarafına sıkıştırılarak sol yanın olduğu gibi boş bırakılması; onun dış dünyaya yönelmeye karşı büyük bir eğerilim duyduğuna işaret eder. Resim, sayfanın solunda toplanmışsa; çocuğun dış dünyaya kapalı, iğedönük bir kişilik yapısında olduğu anlaşılabilir. Resmin sayfanın üst tarafında yapılması ise,

çocuğun aşırı kendine güven ve iyimserliğin içinde bulunduğu anlamını taşır (Altınköprü 2003).

Çizgilerin yorumlanması: Yapılan resimde çizgilerin yorumu, bunların kalın veya ince oluşuna; titreşim, çok hafif veya kuvvetle bastırılmış, kalınlaştırılmış oluşuna göre yapılır. Çok ince çizgiler; güvensizlik ve çekingenlik belirtisidir. Bu bazen saldırganlık belirtisi olabilir. Bazen de çocuğun saldırganlığı güvensizliğinden kaynaklanabilir. Yüz hatlarının bastırılarak veya üzerinden geçilerek kalınlaştırılmış olmasına karşın, bedeni belirleyen çizgilerin ince bırakılması; sosyalleşme arzusu olarak kabul edilmekte ve topluma katılmakta zorluk çeken kişilerde bu tür resimler görülmektedir. Çok kalın çizgiler; anormal yapıdakiler, çok ince ve silik çizgiler şizofrenler için belirgindir (Altınköprü 2003).

Resimdeki kişinin yaşının yorumlanması: Çocuklar ve yetişkinler, çoğunlukla yaptıkları resimlerde kendi yaşlarına yakın görünen resimler çizerler. Bir çocuğun yetişkin resmi yapması kadar, bir yetişkinin de çocuk resmi yapması resim sahibinde dikkat edilmesi gereken bazı kişilik özellikleri bulunabileceğini gösterebilir. Çocuğun bir yetişkin resmi yapması; eğer bu yetişkin anne veya babayı belirtiyorsa, çocukla anne veya baba arasında bir çatışmanın veya bir saplantının olabileceğini ortaya koyar. Bir yetişkinin çocuk resmi yapması; duygusal bir gerilik, çocuk olma istemi, sorumluluktan kaçma, çocuğu hakkında endişe duyma gibi durumları işaret edebilir (Altınköprü 2003).

Resmin yandan veya önden görünür biçimde yapılmasının yorumu: Resimlerini yan olarak yapan kişilerde; başkalarıyla doğrudan ilişki kuramama, görüşmek istedikleri kişilerle karşı karşıya konuşamama, çekingenlik, sosyal cesaretsizlik gibi sorunlar görülebilir. Önden görünür biçimde yapılan resimlerse; doğrudan doğruya sosyal ilişki kurma yeteneğinin, açık kalpliliğin ve dürüstlüğün belirtisidir (Altınköprü 2003).

Resimde hareketin yorumu: Çocuk resimlerinde hareket nadiren görülür. Çoğunlukla kişiler durdukları yerde, hareketsiz olarak çizilir. Genel olarak çocukların, yürüyen, hareket eden kişiler çizmesi; bazı kişilik bozuklukları olabileceğini düşündürür. Resimlerdeki aşırı hareket hali; saldırganlık belirtisidir. Resmi yapan kişinin çizdiği kişiler, birine bir eşya verir, birini çağırır veya birini tutabilmek için belirli bir

davranışta bulunur biçimindeyse; bu tür resimler kişinin, güvensizlik duygusu yaşadığına, başkasının desteğine ihtiyaç duyduğuna işaret edebilir (Altınköprü 2003).

Resimdeki anlamlı eksikliklerin ve anlamlı kuvvetlendirmelerin yorumu: Çocuk, yaptığı resimlerde, bedenin herhangi bir yerini, veya bir ögesini yaptıktan sonra silmişse veya hiç belirtmemişse; o bölgeyle ilgili bir çatışmanın varlığı üzerinde düşünülmelidir. Özellikle ağız, eller ve ayaklar bu konuda önemlidir. Unutulma ve silintilerin yanı sıra çok belirgin gölgelendirmelerle yapılan karartmalar ve kuvvetlendirmeler de o kişinin saldırganlığın bir dışa vurumu olarak kabul edilebilir (Altınköprü 2003).

Başın yorumu: Normalden küçük bir baş; resmi yapan eğer küçük bir çocuk değilse, çoğunlukla insanlarla ilişki kurmada zorluklar yaşayan, şizofren yapıda bir kişiliği simgeler. Bu kişiler, içe kapanmaya eğilimlidir, birtakım çatışmaları olabilir. Küçük çocuk, insan bedeninin boyutları hakkında bir orantı kurmuş değildir, çocukta bu normal olarak karşılanabilir. Son derece büyük başlara sahip insan resmi çizenlerin zekâ ve yetenek açısından kendini başkalarından aşağı gören kişiler olabileceği kabul edilir. Bu durum bazen kendini başkalarından daha üstün ve zeki gören kişilerde de görülür. Zeki kişilerde büyük baş, öğrenme tutkusuna simgeler. Başın gövdeye uygun büyüklükte yapılması; bir normallik belirtisine işaret edebilir (Altınköprü 2003).

Gözlerin yorumu: İnsanın dışa açılan pencereleri olarak düşünülen gözler, dış dünyayla kurulan ilişkilerde büyük öneme sahiptir. Belirgin, iri, ayrıntılarıyla çizilmiş gözler; aşırı gözlemci kişiliğin göstergesidir. Dış dünyaya karşı gösterilen bu dikkat ve ilgi, bazen aşırı bir ilişki kurma istemine, bazen de canlı ilişkilerin varlığına işaret edebilir. Gözlerin resimde hiç önemsizmeden geçiştirilmesi, birer noktayla gösterilmesi veya içi boş birer çukurluk halinde bırakılması; toplumla, diğer insanlarla, tüm bir dış çevreyle kurulan bağın yetersizliğinin, dış dünyaya karşı ilgisizliğin ve içe dönüklüğün birer göstergesi olabilir (Altınköprü 2003).

Kulakların yorumu: Kız çocukları ve kadınları simgeleyen resimlerde kulaklar, çoğunlukla saçların altında kaldıkları için çizilmemesi doğaldır. Ancak çok kısa kesilmiş veya kulakların gözükmesini gerektirecek topuz, atkuyruğu gibi saç biçimlerinde, uygun oranda yapılmış kulakların resimde bulunması gerekir. Erkeği simgeleyen resimlerde de kulakların normal boyutlarda ve dikkati çekecek farklı bir

özellik taşımaksızın çizilmesi; sosyal ilişkilerde normallik işaretidir. Kadın resimlerinde saçlara rağmen çizilmiş kulaklar, abartılarak yapılan kulaklar, silinip yeniden çizilen kulaklar, kuvvetlendirilerek yapılan kulaklar, anlamlı olarak unutulmuş, yani görünmesi gerekirken yapılmayan kulaklar; kişinin sosyal ilişkilerinde güçlük çektiğini, sosyal ilişki kurmayı istediğini belirtebilir (Altınköprü 2003).

Burun yorumu: Burun, tüm yorumcular tarafından cinsel sembol olarak kabul edilmektedir. Büyük, sivri, uzun, penisi anımsatır biçimli, dik açılı olarak çizilmiş her burun; bir cinsellik belirtisidir. Özellikle bu nitelikler erkek burnunda ise, bu anlamı destekleyecek başka bulgular da varsa, bu sonuca varılabilir (Altınköprü 2003).

Ağzın yorumu: Resmin yorumlanmasında ağız, önemli bulgular veren öğelerdendir. İyi belirtilmiş, açık, konuşmuş gibi duran bir ağız; insanlarla konuşma arzu ve eğilimini gösterir. Kapalı, dar, sıkı bir ağız ise; insanlarla iletişim kurmaktan çekinmeyi gösterir. Ağız, aşırı bir biçimde belirginleştirilmişse; ağza ilişkin hazlar, o kişide büyük bir önem taşımaktadır. Çoğunlukla süttten kesilme devresini bunalımlı geçiren kişilerde görülen aşırı yeme istemi, oburluk gibi belirtiler, bu görüntüyle dışa yansıyabilir. Abartılarak çizilmiş ağızlar, ergin erkekte seksüel anlam taşıyabilmektedir. Her ne yaşta olursa olsun, kişilerde bulunan gerilimleri yansıtmada ağzın önemli bir görev yüklendiği gözlenmektedir. Bu nedenle ağzın taşıdığı biçim, ağzın açıklığı-kapalılığı, dudakların belirtiliş biçimi, büyüklüğü, küçüklüğü; göz ve kulakların taşıdığı özellikler de göz önüne alınarak değerlendirilmelidir (Altınköprü 2003).

Çenenin yorumu: Yüze oranla büyük olarak çizilen çene; başkalarına dayanma, başkalarından destek bekleme, başkalarına güvenme eğiliminin belirtisidir. Köşeli çizilen çeneler; güçlü olma isteğinin bir belirtisi sayılabilir. Dışarıya çıkık bir çene; sorumluluktan kaçma anlamını taşıyabilir (Altınköprü 2003).

Boynun yorumu: Dört-beş yaşlarındaki çocukların resimlerinde boyun görülmemesi, yaşları ve çizgisel gelişimi dikkate alındığında normaldir. İleri yaşlardaki kişilerin resimlerinde boyunun çizilmemesi, duygusal geriliğin bir belirtisi olabilir. Bir yetişkinin, boynu gövdeden belirgin bir biçimde ayrı çizmesi; şizofren, içe kapalı, insanlarla iletişim kurmaktan kaçma anlamı taşıyabilir. Boyun abartılmış belirgin bir şekilde çizilmişse, buna ek olarak bir de dik yakalarla desteklenmişse, bu durum o

kişideki psişik etkinliklerdeki denetim eksikliğini, tedirginlik duygusunu, endişeyi gösterebilir (Altınköprü 2003).

Gövdenin yorumu: Kişinin çizdiği resimlerde gövdenin birbirine paralel iki çizgiden oluşması, resmi çizen kişide bir gerileme, bir çözülme, bir duraklama veya daha ilkel davranışa dönüş olarak kabul edilebilir. Ancak, dört, beş ve altı yaşlarındaki çocuklarda bu durum normal olarak kabul edilebilir. Daha ileri yaşlarda denegin çizdiği resimlerde gövde birbirine paralel iki çizgiden oluşur ise; bu resim kişinin herhangi bir temel gereksiniminin doyumunda engellerle karşılaştığı, eksiklik için daha ilkel bir doyuma sığınma anlamına işaret edebilir. Bu durum çocukta, bir çağdan diğerine geçememe, bulunduğu devrede; duraklama veya daha önceki yaşama biçimine dönme tarzında görülebilir. Bu durum yetişkinlerde de ortaya çıkabilir. Köşeli çizilen gövde resimleri; saldırgan dürtülerin varlığını belirtir. Yuvarlak çizgilere sahip gövdeler ise; yumuşak, insancıl, kadınca niteliklerin bulunduğunu belirtir. Eğer resmi yapan, gövdeyi bedenın aşağı bölümünden bir çizgiyle ayırmış ve vücudu alt ve üst olarak iki ayrı bölüme ayırmış ise burada bir cinsel kaygıdan söz edilebilir (Altınköprü 2003).

Kolların yorumu: İki yana açılan kollar; çoğunlukla insanlarla yakın ilişki kuran, sevecen ve dost insanların resimlerinde görülür. Bu bazen de insanlarla ilişki kurma, insanlara açılma isteğini düşündürebilir. Kolların gövdelere bitişik olarak çizilmesi; çoğunlukla insan ilişkilerinde sıkıntı çekenlerde görülür. Bu kişiler, insanlarla ilişki kurmak için büyük istek duyarlar. Kolların çizilmemesi; çevreleriyle ilişkisi kopuk, tümüyle içe dönük kişilerde görülebilir. Bu genellikle psikolojik bunalımda olan kişilerle, şizofren hastalarında görülmektedir. Çok uzun yapılmış kollar; aşırı istek ve hırslın bir belirtisidir. Kısa kollar; belirgin arzu ve isteklerin olmaması olarak düşünülmektedir. Kalın ve güçlü olarak çizilen, geniş omuzlara birleştirilen kollar; erkeklik ve güçlü olma arzusunu belirleyen özelliklerdir.

Bacakların yorumu: Bacak çizmede güçlük çekilmesi; yaşama sevincini yitirmiş kişilerin resimlerinde görülür. Bacaklar genel olarak kişinin içine düştüğü güçlükleri ve çatışmaları dışarıya yansıtır. Bunlar genellikle oturan insan resmi çizerler. Erkek resminde eğer pantolon bacadan kısa yapılmışsa ve bacağın bir bölümü dışarıda kalmış ise cinsel alanda sıkıntı olabilir. Eşcinsellik düşünülebilir. Küçük çocuk resimlerinde,

yaş olgunluğunun çizime olan etkileri, çizim deneyiminin eksikliği dikkate alınmalıdır (Altınköprü 2003).

Ellerin yorumu: Ellerin, zengin bir psikolojik içeriği vardır. Ellerin cepte, gövdenin arkasında, bir eşyanın siperinde gizlenmesi; sosyal ilişkilerin azlığının bulgusudur. Suçluluk duygusu altında bulunan çocukların resimlerinde de bu özellikler görülebilir. Resmi yapan çocuk, tırnak yeme, masturbasyon, hırsızlık gibi davranış problemleri ile ilgili rahatsızlık duyuyorsa, yaptığı resme bu durumu ellerini saklayarak veya hiç çizilmeyerek yansıtabilir. Aşırı büyük yapılmış eller; deneğin duyduğu bir eksikliğin ve güçsüzlüğün telafisi anlamını, simgeleyebilir. Sıkılmış, yumruk halini almış eller; saldırganlığın belirtisidir. Genç suçlular elleri, genellikle sıkılmış ve yanlara uzatılmış olarak çizerler (Altınköprü 2003).

Parmakların yorumu: Resimde parmaklar ayrıntıdır ve çoğunlukla yalnızca sayısal olarak belirtilirler. Parmakların en ince ayrıntılarının çizilmesi, parmak boğumlarının ve tırnakların tek tek gösterilmesi; resmi yapanda saldırganlığın, bir saplantının olduğu, bunu göstermemek için kendi üzerinde etkili bir özdenetim uyguladığını gösterir. Eğer resim yapan kişide bu özellik görülmüşse, hemen resim çiziminde öğelerin yapılış sırasına dikkat etmek gereklidir. İki yorum arasında paralellik varsa, bu konu araştırılmalıdır. Normal büyüklükte ve elle orantılı olarak çizilmiş parmaklar; normal kişiler tarafından çizilirler. Resimde elde beşten fazla parmak görülüyorsa, ihtiras ve isteklerde aşırılığın; beşten az sayıda parmak görülüyorsa belirgin istek ve arzulardan yoksunluğun bulunduğu düşünülebilir (Altınköprü 2003).

Ayakların yorumu: Ayaklar da çatışmaların dışa yansımalarıdır. Özellikle cinsel anlam taşırlar. Çatışma; kişi tarafından istenen, arzu edilen bir amacın aynı güçte bir engelle karşılaştığında meydana gelir. Birey bu iki güç arasında kararsız kalır, ayaklar, bu çatışmayı resimde yansıtan öğelerden biridir. Burnu yukarı kalkık ve sivri uçlu ayakkabılar, birkaç kez silinip yapılan ayakkabılar, normalden büyük ölçüde yapılan ayakkabılar, ihmal edilmiş, hiç yapılmamış ayakkabılar; cinsel konularda bazı sorunların varlığını gösteren belirtiler olabilir. Bu durum, bazen aşırı bir seksüel ilgi, tedirginlik ve endişeyi yansıtabilir (Altınköprü 2003).

Elbiselerin yorumu: Resmi yapan kişiye yapacağı resim hakkında çıplak veya giysili yapması konusunda herhangi bir talimat verilmemiş ve özgür bırakılmıştır. Resim yapanın, çizdiği resme elbise yapıp yapamayacağını sorması; beden imajı konusunda bazı kuşkuların olduğunu gösterebilir. Elbiselerin en ince ayrıntılarının yapılması; elbiseyle ilgili bir özentî, kendini beğenmişlik, giyime, dış görünüme aşırı önem vermenin belirtisi olabilir. Bu aynı zamanda bir dışadönüklük bulgusu da sayılabilir. Elbiseler üzerinde pek fazla durulmamışsa, çizilen resim kendini daha çok bir insan bedeni resmi olarak ortaya koyuyorsa; resmi yapanın bedensel niteliklere aşırı değer verdiği ve kendine hayran olduğu düşünülebilir (Altınköprü 2003).

Düğmelerin yorumu: Özellikle gövdenin tam ortasında ve yukarıdan aşağıya çizilen düğmeler; daha çok erkeklerde görülmektedir. Bağımlılık, çocuksu davranışlar ve sosyal uyumsuzluğa işaret edebilir. Eğer gövdenin tam göbek noktasına tek bir düğme çizilmişse; bu durum anneye karşı kuvvetli bir saplantının olduğuna işaret olabilir. Bazen göğüs yöresine konulan düğmeler; memelerin simgeliyor olabilir. Bu bir seksüel ilgi işaretidir. Düğmelerin iliklenmemiş, açık bırakılmış olarak çizilmesi; resim sahibinde teşhircilik eğilimin olabileceğini gösterir. Buna karşın resimde elbiselerin sıkı sıkı iliklenmesi; resmi yapanın bir şey gizlemeye meyilli olduğunu belirtebilir (Altınköprü 2003).

Kravatın yorumu: Özellikle erkek resimlerinde kravat, bir seksüel sembol olarak kabul edilmektedir. Geniş, uzun, abartılmış ve dalgalanan kravatlar; kadınca tavırlara sahip, eşcinsel erkekler tarafından çizilirler. Böyle resimler kimi kez cinsel güçten yoksun bulunuşun ifadesidir (Altınköprü 2003).

Şapkanın yorumu: Eğer erkek resminde şapka varsa ve bu şapka özellikle yuvarlak biçimli, uzun ve yüksek bir şapka ise, (bu bir kapüşon, bir külah, bir aşçı şapkası veya silindir şapka olabilir), resimdeki kişinin şapkası çok uzun ve dik açılı bir buruna sahipse; bütün bu belirtiler cinsel bir sorunun varlığını düşündürmektedir (Altınköprü 2003).

Ayrıntıların yorumu: Resmi yapan kişi, bazen çizmiş olduğu insan resminin öğelerine ekmiş gibi görünen ikinci derecede öğeler ekler. Çizilen resmin elinde veya kolunda görülen bir baston, bir şemsiye, beline asılı bir kılıç, bir bıçak, elde tutulan bir tabanca,

bir kalem, bir gazete, bir çanta, cepten sarkan bir saat kösteği, bir anahtarlık gibi eşyalar özel anlam taşırlar. Bu gibi durumlarda, sanki ayrıntıymış, bu önem taşıymıyormuş gibi görünen öğeleri çok dikkatli değerlendirmek, bunlarla resimdeki diğer anlamlı belirtiler arasında bir bağlantı kurmak gerekebilir. Resimdeki kişinin elinde veya üzerinde görülen sivri, uzun yaralayıcı özellik taşıyan şeyler, çoğunlukla birer cinsel simge olarak değerlendirilir. Bazen seksüel endişeyi, bazen de seksüel ilgiyi vurgular. Çizilen insan resminin çevresine yerleştirilen ev, ağaç, herhangi bir eşya gibi öğeler, resmi yapanın kendini öne sürme, kendini ortaya koyma eğilimini gösterebilir (Altınköprü 2003).

3.3.5 Bir insan çiz testi soruları

Bir İnsan Çiz Testi Soruları çocuk insan resmini çizdikten sonra çizdiği resimle ilgili sorulan toplam on sekiz sorudan oluşmaktadır. Bu sorular çizilen resmin yaşından, sağlığına, düşündüklerinden kiminle yaşadığına kadar birçok farklı alanlardan oluşmakta ve aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

Resimdeki insan ne yapıyor?

Kaç yaşında?

Kiminle yaşıyor?

En çok bağlı olduğu kişi kim?

Erkek ya da kız kardeşi var mı?

Ne iş yapıyor?

Ne gibi istekleri var?

Sağlıklı mı?

En güzel yeri neresi?

En çirkin yeri neresi?

Aklında ne var? Ne düşünüyor?

Bazı şeylerden korkar mı?

Nelere kızar?

Resimdeki kişinin en iyi ve en kötü özelliği nedir?

En çok istediği şey nedir?

Başka insanlar onun hakkında ne düşünüyor?

Annesi ve babasının ilişkisi nasıl?

Ona benzemek ister misin?(Altinköprü 2003)

Araştırmaya katılan çocukların bu sorulara verdiği her bir cevap ayrı ayrı not edilmiş ve veri toplama işlemi sona erdikten sonra çocukların verdikleri cevaplardan yola çıkarak, her bir sorunun cevapları gruplandırılmıştır.

“Resimdeki insan ne yapıyor?” sorusuna verilen cevaplar; bir şey yapmıyor, oyun oynuyor, gülüyor ve diğer(birini bekliyor, hayal kuruyor, çiçek topluyor) şeklinde gruplanmıştır.

“Resimdeki insan kaç yaşında?” sorusuna verilen cevaplar, kendisi ile aynı yaşta çocuk, kendisinden farklı yaşta çocuk ve yetişkin şeklinde gruplara ayrılmıştır.

“Resimdeki insan kiminle yaşıyor?” sorusuna verilen cevaplar, ailesiyle, annesiyle, babasıyla ve diğer akrabalarıyla ve yalnız yaşıyor biçiminde gruplanmıştır.

“Resimdeki insanın en çok bağlı olduğu kişi kim?” sorusuna verilen cevaplar, annesi, babası, kardeşi, çocuğu ve diğer (akraba ve arkadaşı) olarak gruplanmıştır.

“Resimdeki insanın erkek ya da kız kardeşi var mı?” sorusuna verilen cevaplar var ve yok şeklinde gruplanmıştır.

“Resimdeki insan ne iş yapıyor?” sorusuna verilen cevaplar, öğrenci ve diğer (öğretmen, polis, doktor ve işsiz) şeklinde düzenlenmiştir.

“Resimdeki insanın ne gibi istekleri var?” sorusuna verilen cevaplar, isteği yok, oyuncak istiyor, okul başarısı istiyor, aile mutluluğu istiyor ve diğer (tatile ve parka gitmek istiyor) şeklinde düzenlenmiştir.

“Resimdeki insan sağlıklı mı?” sorusuna verilen cevaplar, evet ve hayır şeklinde düzenlenmiştir.

“Resimdeki insanın en güzel yeri?” sorusuna verilen cevaplar, gözleri, saçları ve diğer eller, baş, ayaklar ve ağız şeklinde düzenlenmiştir.

“Resimdeki insanın en çirkin yeri?” sorusuna verilen cevaplar, saçları, eli ve diğer gözleri, ayakları, başı, elbisesi, evi ve çirkin yeri yok şeklinde gruplanmıştır.

“Resimdeki insanın aklında ne var? Ne düşünüyor?” sorusuna verilen cevaplar, bilmiyorum, eğitimiyle ilgili şeyler, ailesi, bir amacı gerçekleştirmek, oyun ile ilgili şeyler ve diğer (tatil ve arkadaşları) şeklinde düzenlenerek gruplanmıştır.

“Resimdeki insan bazı şeylerden korkar mı?” sorusuna verilen cevaplar, korkmaz, hayvanlardan korkar, ailesi ile ilgili şeylerden ve diğer (arkadaşları ve maddi konulardan) şeklinde düzenlenmiştir.

“Resimdeki insan nelere kızar?” sorusuna verilen cevaplar, eşyalarının izinsiz alınmasına, kendisi ile alay edilmesine, yalan söylenmesine ve diğer küfür etmek, eve geç gelmek ve ders yapmamak şeklinde gruplanmıştır.

“Resimdeki insanın en iyi özelliği nedir?” sorusuna verilen cevaplar, eğitim ile ilgili, dürüstlük, saygılı olma, bazı yetenekleri ve diğer (eşyalarını iyi kullanmak ve yemek yemek), **“Resimdeki insanın en kötü özelliği?”** sorusuna verilen cevaplar, saygısız olma, bazı yeteneksizlikleri ve diğer (eşyalarını iyi kullanamama, yalan, yemek yememe ve kötü özelliği yok) şeklinde düzenlenmiştir.

“Resimdeki insanın en çok istediği şey nedir?” sorusuna verilen cevaplar oyuncak, aile birliği, bir meslek sahibi olmak, okul başarısı ve diğer (maddi konular ile ilgili, sağlıkla ilgili) şeklinde gruplandırılmıştır.

“Resimdeki insan hakkında başka insanlar ne düşünüyor?” sorusuna verilen cevaplar, iyi biri olduğunu, güzel/yakışıklı olduğunu, bilmiyorum, saygılı olduğunu ve diğer akıllı, yaramaz ve çalışkan şeklinde gruplanmıştır.

“Resimdeki insanın anne-baba ilişkisi nasıl?” sorusuna verilen cevaplar, iyi ve kötü şeklinde düzenlenmiştir.

“Resimdeki insana benzemek ister misin?” sorusuna verilen cevaplar, evet, hayır ve zaten benim şeklinde gruplanmıştır.

Bir insan çiz testine ait sorulara verilen cevaplar bu şekilde düzenlendikten sonra her bir soruya ait cevaplar SPSS 13 programında bir sayı değeri ile tanımlanıp sonrasında da bu tanımlamaya bağlı kalarak veri girişi yapılmıştır. Veri girişleri sırasında bir çocuğa ait veriler girildikten sonra diğer çocuğa geçilmiş ve bu şekilde bütün çocuklara ait veri girişleri tamamlandıktan sonra istatistiksel analiz işlemi yapılmıştır.

3.4. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada öncelikle veri toplama sürecinde, çalışma kapsamındaki ailelere ve çocuklara uygulanacak bilgi formları geliştirilmiştir. Araştırma kapsamında yapılacak resimler ve doldurulacak bilgi formlarının aileleri boşanma sürecinde olan çocuklara uygulanabilmesi konusunda Adalet Bakanlığı’nın ilgili yazısında yapılacak çalışmaların uygulanması ile ilgili izin durumunu Aile Mahkemesi hâkimlerinin takdirine bırakmıştır. Bunun üzerine Ankara 9. Aile Mahkemesi’ne başvurulmuş ve başvuru neticesinde verilerin toplanması ile ilgili resmi izinler alınmıştır.

Araştırma kapsamında geliştirilen formlar ve uygulanacak testler mahkemede görevli psikolog ve sosyal hizmet uzmanının da yardımı ile halen boşanma davası devam eden ve mahkeme uzmanlarına yönlendirilen, araştırmaya katılmayı kabul eden aileler ve onların ilköğretim düzeyinde olan çocukları içinden seçilmiştir. Aileleri ile birlikte yaşayan çocuklar ise aileleri boşanma sürecinde olan çocukların yaşadığı Ankara ili Altındağ, Çankaya, Keçiören, Mamak ve Yenimahalle ilçelerinden seçilmiştir. Araştırma kapsamında birlikte yaşayan aileler ve onların ilköğretim düzeyindeki çocukları rastgele seçilmiştir. Boşanma sürecindeki ailelerin 45 ve birlikte yaşayan ailelerin 45 olmak üzere ilköğretim düzeyinde bulunan toplam 90 çocuk ve bu

çocukların aileleri gönüllülük esası doğrultusunda araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmanın veri toplama sürecinde seksen beş aileye ulaşılmış, beş ailede ilköğretim düzeyinde bulunan iki çocuktan her biri araştırmaya ayrı ayrı dahil edilmiştir.

Veri toplama sürecine 01.03.2010 tarihinde başlanmış, verilerin toplanması sırasında Çocuk Bilgi Formu ve Aile Bilgi Formu araştırmacı tarafından aileler ve onların çocuklarından alınan cevaplar doğrultusunda doldurulmuştur. Araştırmaya katılan çocuklara yapılacak resimler ile ilgili açıklayıcı bilgiler ve gerekli yönergeler verildikten sonra aile ve insan resimlerini yapmaları sağlanmıştır. Bir insan çiz testi ile ilgili soruları cevaplamaları için çocuklara sorular yöneltmiş ve alınan cevaplar not edilmiştir. Testlerin uygulanma süresi çocuklar arasında farklılık göstermekle birlikte yirmi beş dakikayı aşmamıştır.

Çocuk Bilgi Formu ve Aile Bilgi Formu çocukların yaşadıkları yerlerde onlarla yapılan birebir görüşmeler sırasında yapılmıştır. Bir İnsan Çiz Testi, Bir İnsan Çiz Testine Ait Sorular ve Aile Çiz Testide uzmanların sosyal inceleme kapsamında yaptıkları ev ziyaretlerinde, çocukların yaşadıkları yerde yaptırılmıştır. Veri toplama süreci planlanan zaman doğrultusunda 15.07.2010 tarihinde sona erdirilmiştir.

3.5. Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

Araştırmaya dahil edilen ailesi boşanma sürecinde olan çocuklara Çocuk Bilgi Formu kapsamında yöneltilen “*Annen ile babanın ayrılacağını nasıl öğrendin?*” sorusu annemden, babamdan, birlikte söyledikler ve diğer seçenekleri ile ve “*Annen ile babanın ayrılacağını öğrendiğinde ne yaptın?*” sorusu açık uçlu olarak sorulmuş ve çocuklardan gelen cevaplar çok “üzüldüm/ağladım, hiçbir şey yapmadım/ ne yapacağımı bilemedim, tekrar birleşeceklerini düşündüm, saygı duydum/tepki vermedim, sevindim/mutlu oldum ve diğer” şeklinde sınıflandırılmıştır. “*Annenle istediğin zaman görüşebiliyor musun?*” sorusu evet ve hayır cevap seçenekleri ile, “*Baban ile istediğin zaman görüşebiliyor musun?*” sorusu evet ve hayır seçenekleri şeklinde gruplandırılmış ve alınan cevaplar yüzdelik dağılımlar esas alınarak betimsel olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırmaya dahil edilen ailesi boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan çocuklara Çocuk Bilgi Formu kapsamında olumlu ve olumsuz durumlara verdikleri tepkileri anlamak amacı ile sorular yöneltilmiştir. Çocukların olumlu durumlara verdikleri tepkileri belirlemek amacı ile yöneltilen “*Seni mutlu eden olayı kime söylersin?*” sorusu anneme, babama, kardeşime, arkadaşşıma ve diğer seçenekleri ile birlikte, “*En mutlu olduğun olay nedir?*” sorusu açık uçlu olarak sorulmuş ve alınan cevaplar “okul ile ilgili, aile ile ilgili, maddi konular ile ilgili, oyun ile ilgili ve başka” şeklinde gruplanmıştır.” *Seni en çok ne mutlu eder?*” sorusu; arkadaşlarımla benimle oynaması, okuldan iyi not almam, annemin benle ilgilenmesi, babamla vakit geçirmek, anne ve babanın kavga etmemesi, kardeşlerimle birlikte olmak, bana hediye alınması ve diğer seçenekleri ile birlikte verilmiştir. “*Mutlu olduğunda ne yaparsın?*” sorusu; ailemle kutlarım, kendi başıma eğlenirim, annemle paylaşıyorum, babamla paylaşıyorum, arkadaşşımla paylaşıyorum, heyecandan konuşamam, kimseye belli etmeden içimden sevinirim ve diğer seçenekleri ile birlikte verilmiş ve alınan cevaplar yüzdelik dağılımlar esas alınarak betimsel olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Çocukların olumsuz durumlara verdikleri tepkileri belirlemek amacı ile yöneltilen “*Problemini ilk kime söylersin?*” sorusu; anne, baba ve arkadaş cevap seçenekleri ile birlikte verilmiştir. Çok üzüldüğün olay sorusu açık uçlu olarak sorulmuş ve alınan cevaplar okul ile ilgili, aile ile ilgili, diğer ve yok şeklinde gruplanmıştır. “*Seni en çok ne üzer?*” sorusu; kimsenin benimle ilgilenmemesi, okul başarısızlığı, arkadaşların dışlaması, evde tartışma olması, aileden birini görememek, istediğim şeylerin alınmaması ve diğer seçenekler ile birlikte ve “*Üzüldüğünde ne yaparsın?*” sorusu ağlarım, sessiz kalırım, birine anlatırım, o gece uyuyamam, hiçbir şey olmamış gibi davranırım ve diğer seçenekler ile birlikte verilmiş ve alınan cevaplar yüzdelik dağılımlar esas alınarak betimsel olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Verilerin toplanması tamamlandıktan sonra Bir İnsan Çiz Testi ve Aile Çiz Testleri’nin değerlendirme aşamaları esas alınarak her bir kriter ayrı ayrı değerlendirilmiş, Bir İnsan Çiz Testi sorularına verilen cevaplar da anlamlı gruplar halinde sınıflandırılmıştır. Çocukların yaptıkları resimler ve bunlara ait sorulara verilen cevaplar ayrı ayrı değerlendirildikten sonra tüm veriler istatistiksel analizlerin yapılması amacıyla

bilgisayara girilmiştir. Araştırma verileri SPSS 13 istatistik programı ile analiz edilmiştir.

Araştırmada annelerin, babaların ve çocukların demografik özellikleri ile araştırmaya katılan çocukların ebeveynlerinin evlilik durumuna ilişkin bilgilere ait sonuçlar betimsel veriler olmaları nedeniyle; betimsel istatistikler kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel istatistiklerden aritmetik ortalama, ortanca, standart sapma vb. parametrik ölçümlere ait istatistikler hesaplanmamış, anketten elde edilen verilerin süreksiz veri olması nedeniyle frekans, yüzdelikler gibi betimleyici istatistikler kullanılmıştır (Baykul 1997, Büyüköztürk 2008).

Araştırmaya katılan ailesi boşanma sürecinde olan çocuklar ile ailesi ile birlikte yaşayan çocuklara ait Bir İnsan Çiz Testi, Bir İnsan Çiz Testi Soruları ile Aile Çiz Testine ilişkin dağılımların boşanma sürecinde olup olmama durumundan etkilenip etkilenmediğini saptamak amacıyla “İki Değişken İçin Ki-Kare Testi” kullanılmıştır. Bu test; iki sınıflamalı (kategorik) değişken arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek için yapılmaktadır (Büyüköztürk 2008).

Serbestlik derecesinin 1 olduğu($sd=1$) tabloda gözeneklerden birinde beklenen değerin 5’ten küçük olması durumunda Fisher’in Tam Olasılık Testi(Exact Test) kullanılmaktadır. Serbestlik derecesinin birden büyük olduğu($sd>1$) durumda ise beklenen değerin 5’ten küçük olması durumunda gözenek sayısı % 20’yi aşıyorsa mantıklı birleştirmeler ya da satır/sütunun ilgili bölümü yok sayılarak çözüm aranmakta, olmadığı takdirde yorumlar çapraz tablo üzerinden sadece frekans ve yüzdeler kullanılarak yapılmaktadır (Büyüköztürk 2008).

Bunlardan dolayı tablolarda beklenen değer 5’ten küçük olmasına rağmen gözenek sayısı % 20’yi aştığı için bazı satırlarda anlamlı birleştirmeler yapılmıştır. Serbestlik derecesinin 1 olduğu tablolarda ise Fisher’in Tam Olasılık Testi(Exact Test)’i kullanılarak ki-kare analizi yapılmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmada, boşanma sürecinde olan ailelerdeki çocukların aile algılarının ve sorunlarının resimler aracılığı ile incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada veriler değerlendirilerek analiz edilmiş ve bulgular çizelgeler halinde verilmiştir.

Ailesi boşanma sürecinde olan çocuklara Çocuk Bilgi Formu kapsamında sorulan boşanma süreci ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar Çizelge 4.1’de verilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen ailesi boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan çocuklara Çocuk Bilgi Formu kapsamında yöneltilen ve çocukların olumlu durumlara verdikleri cevaplara ait dağılımlar Çizelge 4.2’de ve olumsuz durumlara verdikleri cevaplara ait dağılımlar ise Çizelge 4.3’de verilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların Bir İnsan Çiz Testi kapsamında yaptıkları insan resminin değerlendirme boyutlarından; insan resmini çizme şekline, resmin sayfadaki yerine, çizgilerin durumuna, resimdeki insanın yaşına ve cinsiyetine ait dağılımlar Çizelge 4.4’de; insan resminde eksik bırakılan organlara, resmin hareket durumuna, resimde gövde, kol ve bacakların durumuna ait dağılımlar Çizelge 4.5’te, çocukların çizdikleri insan resminde baş ve baştaki organlara ait dağılımlar Çizelge 4.6’da, çocukların çizdikleri insan resminde el, ayak ve parmakların durumuna ait dağılımlar

Çizelge 4.7’de, çocukların çizdikleri insan resminde elbise ve düğmelerin durumu ile resimdeki ayrıntılara ait dağılımlar Çizelge 4.8’de verilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların Bir İnsan Çiz Testine ait sorulara verdikleri cevapların değerlendirme boyutlarından; çizdikleri insan resminin işi, yaşı, kiminle yaşadığı, en çok birlikte olmaktan hoşlandığı kişi, kardeş sayısı ve anne-babası ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar Çizelge 4.9’da, çocukların çizdikleri insanın istekleri, sağlığı, en güzel ve en çirkin yeri, çizilen insana benzerlik isteği ve resimdeki en çok istediği şeyin ne olduğuna ilişkin sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar Çizelge 4.10’da, çocukların çizdikleri insanın neye kızdığı, aklında ne olduğu ve nelerden korktuğuna ilişkin sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar Çizelge 4.11’de, çocukların çizdikleri insanın en iyi ve en kötü özelliğinin ne olduğu ve başka insanların onun hakkında ne düşündüğü sorularına verdikleri cevaplara ait dağılımlar Çizelge 4.12’de verilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların Aile Çiz Testi kapsamında yaptıkları aile resminin değerlendirme boyutları olan çizilen bireylerin dizilimi, yakın ve uzak çizilen kişiler, ilk ve son çizilen kişiler, mırıldanmalar, kişilerin nasıl çizildiği, çizilmeyen kişi ve resimdeki belirgin renk durumlarına ait dağılımlar Çizelge 4.13’de verilmiştir.

Ailesi boşanma sürecinde olan çocukların boşanma olayını nasıl öğrendiği, boşanmayı öğrendiğinde ne yaptığı, anne ve babası ile görüşme durumuna ait dağılımlar Çizelge 4.1’de verilmiştir.

Çizelge 4.1 Ailesi boşanma sürecinde olan çocukların boşanma olayını nasıl öğrendiği, boşanmayı öğrendiğinde ne yaptığı, anne ve babası ile görüşme durumuna ait dağılımlar

ABSC sorulan boşanma süreci ile ilgili sorular	Kız (26)		Erkek(19)		Toplam(n=45)	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Annen ile babanın ayrılacağını nasıl öğrendin?						
Annemden	9	34	8	42	17	38
Babamdan	1	4	2	10	3	7
Birlikte söylediler	8	31	3	16	11	24
Başka(ben anlamıştım, zaten biliyordum, belli oluyordu)	8	31	6	32	14	31
Annen ile babanın ayrılacağını öğrendiğinde ne yaptın?						
Çok üzuldüm, ağladım						

Hiçbir şey, ne yapacağımı bilemedim	15	58	9	47	24	53
Tekrar birleşeceklerini düşündüm	3	11	6	31	9	20
Saygı duydum, tepki vermedim	1	4	0	0	1	2
Sevindim, mutlu oldum	2	8	2	11	4	9
Diğer(Şaşırmadım, normal karşıladım, Annemle evden ayrıldık)	4	15	1	5	5	11
	1	4	1	5	2	5
Annenle istediğin zaman görüşebiliyor musun?						
Evet	24	93	15	79	39	87
Hayır	2	7	4	21	6	13
Babanla istediğin zaman görüşebiliyor musun?						
Evet	18	69	7	37	25	56
Hayır	8	31	12	63	20	44

Çizelge 4.1 incelendiğinde araştırmaya dahil edilen çocukların % 38'inin boşanma olayını anneden öğrendiği, % 31'inin ise boşanma olayını kendisinin fark ettiği belirlenmiştir. Çocukların % 53'ü anne ve babasının ayrılacağını öğrendiğinde üzüldüğünü söylerken, % 20'si ise hiçbir şey yapamadığını ya da ne yapacağını bilemediğini ifade ettiği tespit edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen ailesi boşanma sürecinde olan çocukların anneleri ile görüşebilme oranın(% 87) babaları ile görüşebilme oranından (% 56) yüksek olduğu saptanmıştır. Sonuçlar genel olarak incelendiğinde kız ve erkek çocukların boşanma sürecinde babaları ile daha az görüştikleri, boşanma olayının daha çok anneler tarafından söylendiği ya da bu durumu

çocukların kendi kendine fark ettikleri ve boşanmayı öğrenen çocukların çok ağladıkları ve üzüldükleri görülmektedir. Boşanma süreci ile birlikte çocuk, her an yanında olan ebeveynlerinden bir tanesinden ayrılmak zorunda kalmakta, onun gelişiminde önemli bir yer tutan aile kavramının farklı bir yapıya dönüştüğü gözlenmektedir. Bu durum genel olarak çocuğu olumsuz yönde etkilemektedir. Baran ve Bütün-Ayhan (2004) tam ailelerden gelen çocukların parçalanmış ailelerden gelen çocuklara göre daha bağımlı olduklarını belirlemişlerdir. Parçalanmış ailelerden gelen çocukların, tam aile çocuklarına göre benlik saygısı düzeylerinin düşük olduğu, ayrıca kaygı düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir (Öztürk 2006). Ebeveyni boşanmış olan çocukların depresyon düzeylerinin, ebeveynleri boşanmamış olan çocuklara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır (Aral ve Gürsoy 2000). Araştırma sonuçlarından da anlaşıldığı gibi boşanma ya da boşanma sürecinde çocukların olumsuz yönde etkilendikleri, bu durumun çocukları çok fazla üzdüğü görülmektedir.

Ailesi boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan çocukların mutlu olduğunda yaptığı davranışlara ait dağılımlar Çizelge 4.2’de verilmiştir.

Çizelge 4.2 Ailesi boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan çocukların mutlu olduğunda yaptığı davranışlara ait dağılımlar

Çocuğun olumlu durumlara verdiği cevaplar	ABSC (n=45)		ABYÇ (n=45)	
	SAYI	%	SAYI	%
En mutlu olduğun olay nedir?				
Okul ile ilgi	8	17,8	21	46,7
Aile ile ilgili	22	48,9	3	6,7
Maddi konularla ilgili	3	6,7	5	11,1
Oyun ile ilgili	6	13,3	9	20,0
Başka	6	13,3	7	15,6
Seni en çok ne mutlu eder?				
Okuldan iyi not almam	10	22,2	28	62,2
Annemin benle ilgilenmesi	17	37,8	2	4,4
Babamla vakit geçirmek	4	8,9	4	8,9
Anne-baba kavga etmemesi	10	22,2	1	2,2
Başka(kardeşlerimle olmak, tatile gitmek, hediye almak)	4	8,9	10	22,2
Mutlu olduğunda ne yaparsın?				
Ailemle kutlarım	13	28,9	24	53,3
Kendi başıma eğlenirim	5	11,1	5	11,1
Annemle paylaşırım	18	40,0	9	20,0
Babamla paylaşırım				

Başka(arkadaşıma anlatırım, heyecandan konuşamam)	4	8,9	1	2,2
	5	11,1	6	13,3
Seni mutlu eden olayı kime söylersin?				
Anne	29	64,4	31	68,9
Baba	9	20,0	6	13,3
Kardeş	3	6,7	3	6,7
Başka	4	8,9	5	11,1

Çizelge 4.2 incelendiğinde ABSÇ'nin % 48,9'u en mutlu olduğu olayın ailesi ile ilgili olduğunu belirtirken, ABYÇ'nin % 46,7'sinin okul ile ilgili olayın kendisini mutlu ettiğini belirttikleri saptanmıştır. Çocuklara yöneltilen seni en çok ne mutlu eder sorusuna ABSÇ'nin % 37,8'i annemin benimle vakit geçirmesi şeklinde cevap verirken ABYÇ'nin % 62,2'si bu soruya okuldaki iyi not almam şeklinde cevapladıkları tespit edilmiştir. Mutlu olduğunda ne yaparsın sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde ABSÇ'nin % 40'ının annemle paylaşırım şeklinde cevap verdiği, ABYÇ'nin ise % 53,3'ünün ailemle kutlarım cevabını verdiği belirlenmiştir. Araştırmaya dahil edilen çocukların genelde(ABSÇ: % 64,4; ABYÇ: % 68,9) kendilerini mutlu eden olayı ilk olarak annelerine söyledikleri belirlenmiştir.

Bu sonuçlar dikkate alındığında çocuk-anne ilişkisinin boşanma sürecinde de yüksek oranda korunduğu görülmektedir. Ailesi boşanma sürecinde olan çocukların bu olayı kendi içlerinde ciddi bir şekilde yaşadıkları ve önceliklerini bu çerçevede belirledikleri, ailesi ile birlikte yaşayan çocukların ise aile ile ilgili konularda ABSÇ'dan nispeten daha az sorun yaşadıkları ve bu sebeple eğitim ile ilgili konulara daha fazla yöneldikleri görülmektedir. Boşanma sürecinin çocuklarda önemli etkiler yarattığı sorulan sorulara verilen cevaplarda da açık bir şekilde görülmektedir.

Ailesi boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan çocukların mutsuz olduğunda yaptığı davranışlara ait dağılımlar Çizelge 4.3’de verilmiştir.

Çizelge 4.3 Ailesi boşanma sürecinde olan ve ailesi ile birlikte yaşayan çocukların mutsuz olduğunda yaptığı davranışlara ait dağılımlar

Çocuğun olumsuz durumlara verdiği cevaplar	ABSC (n=45)		ABYÇ (n=45)	
	SAYI	%	SAYI	%
Çok üzüldüğün olay nedir?				

Okul ile ilgi	8	17,8	20	44,4
Aile ile ilgili	30	66,7	6	13,3
Başka	4	8,9	14	31,1
Yok	3	6,7	5	11,1
Seni en çok ne üzer?				
Kimsenin benimle ilgilenmemesi	13	28,9	6	13,3
Okul başarısızlığı	7	15,6	19	42,2
Arkadaşların dışlaması	5	11,1	6	13,3
Evde tartışma olması	6	13,3	3	6,7
Aileden birini görememek	11	24,4	11	24,4
Başka(maddi ve oyunla ilgili)	3	6,7	0	0
Üzüldüğünde ne yaparsın?				
Ağlarım	10	22,2	7	15,6
Sessiz kalırım	10	22,2	11	24,4
Birine anlatırım	19	42,2	17	37,8
O gece uyuyamam	2	4,4	5	11,1
Başka(bir şey olmamış gibi davranırım, bilmem)	4	8,9	5	11,1
Problemini ilk kime söylersin?				
Anne	32	71,1	35	77,8
Baba	7	15,6	6	13,3
Arkadaş	6	13,3	4	8,9

Çizelge 4.3 incelendiğinde ABSÇ'nın % 66,7'si ailesi ile ilgili olaya çok üzüldüğünü söylerken ABYÇ'nın % 44,4'ünün ise okul ile ilgili olaya çok üzüldüğünü belirttikleri görülmektedir. Çocuklara yöneltilen seni en çok ne üzer sorusuna ABSÇ'nın % 28,9'u kimsenin benimle ilgilenmemesi beni çok üzer şeklinde cevap verirken, ABYÇ'nın % 42,2'si bu soruya okul başarısızlığı beni çok üzer şeklinde cevap verdikleri tespit edilmiştir. Üzüldüğünde ne yaparsın sorusuna her iki gruptan da benzer oranda (ABSÇ: % 42,2; ABYÇ: % 37,8) birine anlatmaya çalışırım şeklinde cevap verdikleri saptanmıştır. Araştırmaya dahil edilen çocukların genelde (ABSÇ: % 71,1; ABYÇ: % 77,8) problemlerini ilk olarak annelerine söyledikleri belirlenmiştir.

Sonuçlar genel olarak incelendiğinde Çizelge 4.2 ile Çizelge 4.3'ün bir biri ile örtüştüğü ve çıkan sonuçların birbirini tamamladığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar dikkate alındığında çocukların genel olarak günlük yaşamlarında meydana gelen değişikliklerden doğrudan etkilendikleri, sürecin zorluk derecesi değişmesine rağmen anne-çocuk ilişkisinin korunduğu, aile ile birlikte yaşayan çocukların eğitim konusuna daha fazla yöneledikleri görülmektedir. Boşanma sürecinde olan çocukların genellikle aile odaklı cevaplar verdikleri, ailesi ile birlikte yaşayan çocukların ise okul odaklı cevaplar verdikleri belirlenmiştir. Bu durumun beklenen bir durum olduğu söylenebilir. Boşanma süreci çocukları benlik saygısı, kaygı düzeyi, kişilik gelişimi gibi farklı alanlarda olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Yapılan çalışmalarda Emery ve arkadaşları ebeveynlerin evlilik durumlarının ve aile yapılarının çocukların davranışları üzerinde önemli etken olduğunu bildirmişlerdir (Akt. Aydın 2009). Anne-babası boşanmış ve tam ailelerde yaşayan ergenlerin yaşadıkları sorunlar karşılaştırmış, anne-babası ile birlikte yaşayan ergenlerin, parçalanma nedeniyle tek ebeveyniyle yaşayan ergenlere göre nevroitik eğilimlerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kuyucu 1999). Aral ve Başar (1998), aile parçalanma durumunun kaygı düzeyi açısından önemli bir fark yarattığını tespit etmiştir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmini çizme şekline, resmin sayfadaki yerine, çizgilerin durumuna, resimdeki insanın yaşına ve cinsiyetine ait dağılımlar Çizelge 4.4'de verilmiştir.

Çizelge 4.4 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmini çizme şekline, resmin sayfadaki yerine, çizgilerin durumuna, resimdeki insanın yaşına ve cinsiyetine ait dağılımlar

Bir insan çiz testi değerlendirme boyutları	ABSC (n=45)		ABYÇ (n=45)		X ² Sonuçları
	SAYI	%	SAYI	%	
Resim öğelerinin çizimi					X ² :3,103
Yukarıdan aşağı	42	93,3	45	100	Sd:1
Aşağıdan yukarı	3	6,7	0	0	P:0,242
Resmin sayfadaki yeri					
Sayfanın sağında	5	11,1	3	6,7	X ² :4,750 Sd:4 P:0,314
Sayfanın solunda	3	6,7	9	20,0	
Sayfanın üstünde	11	24,4	7	15,6	
Sayfanın altında	9	20,0	7	15,6	
Sayfanın ortasında	17	37,8	19	42,2	
Çizgilerin durumu					
İnce çizgiler	8	17,8	10	22,2	X ² :1,622

Kalın çizgiler	8	17,8	4	8,9	Sd:2
Normal çizgiler	29	64,4	31	68,9	P:0,444
Resmin cinsiyeti					X ² :6,049
Kendi cinsiyetinde	44	97,8	37	82,2	Sd:1
Karşı cinsiyette	1	2,2	8	17,8	P:0,014
Çizimin yaşı					
Kendisi ile aynı yaşta	25	55,6	20	44,4	X ² :5,717
Kendisinden farklı yaşta çocuk					Sd:2
Yetişkin	8	17,8	18	40,0	P:0,057
	12	26,7	7	15,6	

Çizelge 4.4 incelendiğinde hem boşanma sürecinde olan ailelerin çocuklarının hem de ailesi ile birlikte yaşayan çocukların insan resmi çizerken çoğunlukla resmi yukarıdan aşağıya (ABSÇ: % 93,3; ABYÇ: % 100) çizdiği saptanmıştır. Resmin sayfadaki yeri açısından resimler incelendiğinde ABSÇ'nin % 37,8'inin, ABYÇ'nin ise % 42,2'sinin resmi sayfanın ortasında, ABSÇ'nin % 6,7'sinin, ABYÇ'nin ise % 20,0'ının resmi sayfanın solunda çizdiği tespit edilmiştir. Resmin sayfanın soluna yakın çizilmesinin, içe dönük bir yapıyı işaret ettiği belirtilmektedir (Altınköprü 2003).

İki gruptaki çocukların çizdikleri resimlerde çizgilerin durumu incelendiğinde, iki grup arasında benzerlik görülmüş ABSÇ'nin % 64,4'ü, ABYÇ'nin ise % 68,9'unun normal çizgiler kullandığı saptanmıştır. Yapılan ki-kare testi sonucunda da çocukların yukarıda biçimlenen çizimlerinin ailesi boşanma sürecinde olup olmamaya göre değişmediği belirlenmiştir. Sayfanın tümünü kaplayan büyük resimlerin çoğu kez iç kontrolü zayıf saldırgan çocuklar tarafından çizildiği belirtilmektedir. Hiperaktif çocukların sayfanın tümünü kontrolsüz bir biçimde kullandıkları vurgulanmaktadır. Ender olarak çekingen çocuklar geniş figürlere yer vermekte, daha güçlü olabilme arzularını bu yolla dile getirmektedirler. Zayıf ve dağınık çizgilerin çocuğun iç dünyasındaki sarsıntıların ve üzüntülerin ifadesi olduğu belirtilmektedir (Dülger 2008). Çizilen resmin cinsiyeti

incelendiğinde her iki gruptaki çocukların büyük oranda kendi cinsiyetinde insan çizdiği (ABSC; % 97,8: ABYÇ; % 82,2) sonuçlar karşılaştırıldığında elde edilen verilerin istatistiksel olarak da anlamlı olduğu belirlenmiştir [$\chi^2_{(1)}=6,049$, $p<.05$]. Çocukların resimlerinde genellikle kendi cinsiyetinde insanlar çizdiği bilinmektedir. Çocukların çizdikleri kendi cinsiyetinde insan çizmesi özdeşimin bir belirtisi olabilir. Çizilen resimdeki insanın cinsiyeti çocuğun cinsel olarak özdeşleştiği cinsi belirtmektedir. Çocuğun kendi cinsi yerine karşı cinsiyette birini çizmesi, anneye veya babaya karşı bir saplantının olabileceğini, karşı cinse ait bir yaşıtı çizmesinin ise cinsel ilgiyi, karşı cinse benzeme isteğini, karşı cinsten biriyle özdeşleşmeyi işaret ettiği belirtilmektedir (Dülger 2008). Bu bağlamda çocukların çoğunluğunun özdeşleşme ile ilgili sorunu olmadığı söylenebilir.

Çocukların çizdikleri resimlerin yaşı incelendiğinde ABSC'nin % 55,6'sının, ABYÇ'nin ise % 44,4'ünün kendisi ile aynı yaşta bir çizim yaptığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılan iki grup çocukta da çizilen resimdeki bireyin kendisi ile aynı yaşta olması çocukların kendilerini yansıtmaya çalıştıkları şeklinde yorumlanabilir.

Çizelgedeki sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde aileleri boşanma sürecinde olan çocuklardan farklı olarak ailesi ile birlikte yaşayan çocukların % 17,8'inin karşı cinsiyette olan insan resmi çizdiği, % 20'sinin resmi sayfanın solunda çizdiği, % 22,2'sinin ise ince çizgiler kullandığı % 40'ının farklı yaşta bir insan çizdiği görülmektedir. Bu sonuçlar dikkate alındığında ailesi ile birlikte yaşayan çocuklarda da sorunların olabileceğini düşündürmektedir. Boşanmanın çocuklarda kaygı durumu, benlik saygısı, nevrotik belirtiler ve depresyon düzeyleri gibi farklı alanlarda olumsuz etkilere neden olduğu belirlenmiştir (Aral ve Başar 1998, Kuyucu 1999, Aral ve Gürsoy 2000, Baran ve Bütün-Ayhan 2004).

Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki eksik bırakılan organlara, resimde çizilen gövdeye, resmin hareket durumuna, kol ve bacakların durumuna ait dağılımlar Çizelge 4.5'de verilmiştir.

Çizelge 4.5 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki eksik bırakılan organlara, resimde çizilen gövdeye, resmin hareket durumuna, kol ve bacakların durumuna ait dağılımlar

Bir insan çiz testi değerlendirme boyutları	ABŞÇ (n=45)		ABYÇ (n=45)		X ² Sonuçları
	SAYI	%	SAYI	%	
Eksik bırakılan kısım					
Kollar eksik	5	11,1	7	15,6	X ² :1,633
Bacaklar eksik	5	11,1	2	4,4	Sd:2
Resim tam	35	77,8	36	80,0	P:0,442
Gövdenin durumu					X ² :1,668
Paralel iki çizgiden oluşan	33	73,3	38	84,4	Sd:1
Köşeli çizilmiş	12	26,7	7	15,6	P:0,197
Resmin hareket durumu					X ² :0,385
Hareketsiz resim	40	88,9	38	84,4	Sd:1
Hareketli resim	5	11,1	7	15,6	P:0,535
Bacakların durumu					
Zayıf çizilmiş	14	31,1	13	28,9	X ² :0,479
Normal/orantılı	22	48,9	25	55,6	Sd:2
Başka(oturur gibi, kısa pantolonlu)	9	20,0	7	15,6	P:0,787
Kolların durumu					
İki yana açık	27	60,0	33	73,3	X ² :3,136
Çok uzun	11	24,4	5	11,1	Sd:3
Kalın geniş omuzlu	4	8,9	3	6,7	P:0,371
Başka(kısa, bağlı)	3	6,7	4	8,9	

Çizelge 4.5 incelendiğinde ABSÇ'nin % 77,8'i, ABYÇ'nin ise % 80'inin insan resmini eksiksiz bir şekilde çizdiği saptanmıştır. Hem boşanma sürecinde olan ailelerin çocuklarının hem de ailesi ile birlikte yaşayan çocukların insan resmi çizerken çoğunlukla resmin gövdesini paralel iki çizgi şeklinde(ABSÇ: % 73,3; ABYÇ: % 84,4) çizdiği saptanmıştır. Dört altı yaş üstü çocuk resimlerinde, birbirine paralel iki çizgiden oluşan gövdenin görülmesi, çocuğun bir evreden diğerine geçememesi, bir önceki dönemde duraklaması veya önceki yaşama biçimine dönmesi olarak kabul edilebilir. Köşeli çizilen gövde resimleri, saldırgan dürtülerin; yuvarlak çizgilere sahip gövdelerse yumuşak, insancıl duyguların varlığını belirtir (Saydam Bahçıvan 2004). Araştırmaya katılan çocukların genelde hareketsiz bir insan resmi çizdiği(ABSÇ: % 88,9; ABYÇ: % 84,4) belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan her iki çocuk grubunun da genelde normal ve orantılı(ABSÇ: % 48,6; ABYÇ: % 55,9) insan bacağı çizdiği, ancak her iki grupta da önemli sayıda çocuğun(ABSÇ: % 31,1; ABYÇ: % 28,9) zayıf bacaklı insan çizdiği belirlenmiştir. Çocuklar tarafından yapılan resimlerde kolların durumu incelendiğinde büyük çoğunluğun(ABSÇ: % 60,0; ABYÇ: % 73,3) iki yana açık kollar çizdiği belirlenmiştir.

Çizelgedeki sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde hem ailesi boşanma sürecinde olan çocukların hem de ailesi ile birlikte yaşayan çocukların çizdikleri insan resminde gövdenin durumu, resmin hareket durumu, eksik bırakılan kısım ve bacakların durumu boyutlarında büyük oranda benzerlik olduğu, ki kare sonuçları doğrultusunda çocukların çizimlerinin boşanma sürecinde olup olmamaya göre değişmediği belirlenmiştir. Ancak ABSÇ'nin %24,4'ünün çok uzun kol çizdiği saptanmıştır. Bu sonuçlar ABSÇ'nin ABYÇ'a oranla sosyalleşme ve bu yöndeki arzuları konusunda daha fazla sorun yaşadıklarını düşündürmektedir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki baş ve baştaki organlara ait dağılımlar Çizelge 4.6'da verilmiştir.

Çizelge 4.6 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki baş ve baştaki organlara ait dağılımlar

Bir insan çiz testi değerlendirme boyutları	ABSÇ (n=45)		ABYÇ (n=45)		X ² Sonuçları
	SAYI	%	SAYI	%	
Başın durumu					
Normal büyüklükte	25	55,6	32	71,1	X ² :3,666
Normalden küçük	2	4,4	0	0	Sd:2
Normalden büyük	18	40,0	13	28,9	P:0,16
Gözlerin durumu					
Belirgin iri gözler	20	44,4	19	42,2	X ² :0,168
Nokta veya içi boş gözler	22	48,9	22	48,9	Sd:2
Başka(sade çizim, küçük)	3	6,7	4	8,9	P:0,919
Resimde kulakların durumu					
Normal/orantılı	2	4,4	5	11,1	X ² :1,394
Çizilmemiş	43	95,6	40	88,9	Sd:1
					P:0,434

Ağzın durumu					
Konuşuyor gibi açık ağız	14	31,1	11	24,4	$X^2:15,086$
Kapalı, sıkı ağız	16	35,6	4	8,9	Sd:3
Abartılı çizilmiş ağız	7	15,6	3	6,7	P:0,02
Normal/orantılı ağız	8	17,8	27	60,0	
Burnun durumu					
Sivri burun	7	15,6	7	15,6	$X^2:15,086$
Çizilmemiş burun	12	26,7	8	17,8	Sd:3
Normal/orantılı burun	6	13,3	22	48,9	P:0,02
Küçük burun	20	44,4	8	17,8	
Boynun durumu					
Normal/orantılı	25	55,6	31	68,9	$X^2:1,729$
Çizilmeyen	8	17,8	6	13,3	Sd:2
Abartılı çizim	12	26,7	8	17,8	P:0,421
Çenenin durumu					$X^2:4,186$
Normal çizilmiş	41	91,1	45	100	Sd:1
Köşeli çizilmiş	4	8,9	0	0	P:0,041

Çizelge 4.6 incelendiğinde araştırmaya katılan çocukların çoğunlukla normal büyüklükte bir baş çizdiği (ABSÇ: % 55,6; ABYÇ: % 71,1) genellikle nokta veya içi boş gözler çizdikleri, (ABSÇ: % 48,9; ABYÇ: % 48,9) çocukların çoğunluğunun kulak çizmedikleri, (ABSÇ: % 95,6; ABYÇ: % 88,9) ABSÇ'nin % 35,6'sının kapalı ve sıkı bir ağız çizdiği, ABYÇ'nin ise % 60,0'nin normal ve orantılı ağız çizdiği belirlenmiştir. Kızgınlığını küfür, kötü söz ile ifade etme eğiliminde olan çocukların, açık içi siyah boyanmış ağız çizdikleri, insanlarla konuşmaktan kaçınan çocukların ise genellikle düz bir ağız çizdikleri belirtilmektedir (Saydam Bahçıvan 2004). Kalın çizgilerle büyük bir

ağzın genellikle, konuşma ve dil sorunu olan çocuklar tarafından çizildiği ifade edilmektedir (Yavuzer 2007). Çocukların çizdikleri insan resimlerindeki burunlar incelendiğinde ABSÇ'nın % 44,4'ünün normalden küçük burun, ABYÇ'nın % 48,9'u normal ve orantılı bir burun çizdiği saptanmıştır. Astımlı çocuklar çoğunlukla bu solunun güçlüğünden kaynaklanan sorunları nedeniyle burun çizgilerini vurgulayarak ya da çok belirgin biçimde çizerler. Burunun çizilmemesi ise çocuğun güçsüzlüğünü göstermektedir. Burun seksüel bir sembol olup, çocukların burnu dikkat çekici şekilde tuhaf veya büyük çizmesi, klinik gözlemde daha çok merak ettikleri cinsel konuları konuşabileceği bir yetişkin bulamaması ile ilişkili bulunmuştur (Saydam Bahçıvan 2004).

Araştırmaya katılan çocukların resimlerde çoğunlukla (ABSÇ: % 55,6; ABYÇ: % 68,9) normal ve orantılı bir boyun çizdiği belirlenmiştir. Boyun, özellikle dürtü kontrolü konusunda önemli ipuçları verebilmektedir. Resimde boynun çizilmemesi, duygusal geriliği, tinsel olgunlukta önemli kayıpların bulunduğunu yansıtabilirken, boynu çizilmeyen bireyin öfke kontrolünde ciddi problemler yaşadığı görülebilmektedir (Altinköprü 2003). Çizilen resimler incelendiğinde ABSÇ'nın % 91,1'inin ABYÇ'nın ise % 100'ünün normal yapıda bir çene çizdiği belirlenmiştir.

Çocukların çizdikleri insan resmindeki ağzın durumu [$\chi^2_{(3)}=15,086$, $p<.05$], burnun durumu [$\chi^2_{(3)}=15,086$, $p<.05$] ve çenenin durumu [$\chi^2_{(1)}=4,186$, $p<.05$] değerlendirme boyutlarında ailesi boşanma sürecinde olup olmama durumunun istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Çizelgedeki sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde ailesi boşanma sürecinde olan çocukların % 35,6'sının kapalı sıkı ağız, % 44,5'inin boyun çizmediği ya da abartılı çizdiği, % 40'ının normalden büyük baş çizdiği ve % 71,1'inin küçük burun çizdiği ya da hiç burun çizmediği saptanmıştır. Bu sonuçlar dikkate alındığında ABSÇ'nın iletişim sorunu yaşadıklarını, duygusal açıdan rahat olmadıklarını ve cinsel konularda kafalarının karışık olduğunu düşündürmektedir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki el, ayak ve parmakların durumuna ait dağılımlar Çizelge 4.7'de verilmiştir.

Çizelge 4.7 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki el, ayak ve parmakların durumuna ait dağılımlar

Bir insan çiz testi değerlendirme boyutları	ABSÇ (n=45)		ABYÇ (n=45)		X ² Sonuçları
	SAYI	%	SAYI	%	
Ellerin durumu					
Çizilmemiş el	10	22,2	7	15,6	X ² :1,131
Büyük el	6	13,3	6	13,3	Sd:3
Küçük el	17	37,8	16	35,6	P:0,772
Normal/orantılı el	12	26,7	16	35,6	
Ayakların durumu					
Normal/orantılı	13	28,9	23	51,1	
Normalden küçük	6	13,3	3	6,7	X ² :7,231
Sivri ve burnu kalkık	4	8,9	3	6,7	Sd:4
Çizilmemiş	11	24,4	4	8,9	P:0,124
Normalden büyük	11	24,4	12	26,7	
Parmakların durumu					
Normal/orantılı	2	4,4	7	15,6	X ² :4,281
İnce ayrıntılı	10	22,2	6	13,3	Sd:3
Eksik parmak	28	62,2	25	55,6	P:0,233
Başka(fazla, büyük)	5	11,1	7	15,6	

Çizelge 4.7 incelendiğinde ABSÇ'nin % 37,8'inin normalden küçük el çizdiği ABYÇ'nin ise % 35,6'sının normal ve orantılı el çizdiği saptanmıştır. Sonuçlar karşılaştırıldığında

elde edilen verilerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir [$\chi^2_{(3)}=1,131$, $p>.05$]. Ellerin ihmali güvensizliği, çevreye uyumda zorluk çekmeyi simgelerken, yumruk halinde çizilmiş eller saldırganlığın belirtisi olabilmektedir (Kılıç 2002). Büyük eller, bir eksikliğin, güçsüzlüğün; büyük ayakların çizilmesi, güvensizliğin bir yansıması olabilir (Yavuzer 2007). Aşırı büyük çizilen kol ve eller güç ve kontrolün ifadesi olurken, unutulmuş eller sosyal ilişkilerde güvensizlik, saldırganlık veya mastürbasyon yapmaktan duyulan rahatsızlık ile ilişkili olabilmektedir (Saydam Bahçıvan 2004). ABSÇ'nin % 28,9'unun ABYÇ'nin ise % 51,1'inin normal ve orantılı ayak çizdiği belirlenmiştir. Sonuçlar karşılaştırıldığında elde edilen verilerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir [$\chi^2_{(4)}=7,231$, $p>.05$]. Hem ailesi boşanma sürecinde olan çocukların hem de ailesi ile birlikte yaşayan çocukların çoğunlukla (ABSÇ: % 62,2; ABYÇ: % 55,6) eksik parmak çizdiği tespit edilmiş, sonuçlar karşılaştırıldığında ise elde edilen verilerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir [$\chi^2_{(3)}=4,281$, $p>.05$].

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde ABSÇ ile ABYÇ'nin eller ve parmakların çizimi konusunda benzerlik gösterdikleri belirlenmiştir. Ailesi ile birlikte yaşayan çocukların % 51,1'inin normal ve orantılı ayak çizmesine karşın bu oranın ABYÇ'de % 28,9 olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar dikkate alındığında ABSÇ'nin kendi içinde bir çatışma halinde oldukları ve iki güç arasında gel-git yaşadıkları şeklinde değerlendirilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki elbise ve düğmelerin durumu ile resimdeki ayrıntılara ait dağılımlar Çizelge 4.8'de verilmiştir.

Çizelge 4.8 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resmindeki elbise ve düğmelerin durumu ile resimdeki ayrıntılara ait dağılımlar

Bir insan çiz testi değerlendirme boyutları	ABŞÇ (n=45)		ABYÇ (n=45)		X ² Sonuçları
	SAYI	%	SAYI	%	
Elbisenin durumu					
Elbise yok	21	46,7	27	60,0	X ² :3,462
Detaylı çizilmiş elbise	7	15,6	9	20,0	Sd:2
Önemsenmeden çizilmiş	17	37,8	9	20,0	P:0,172
Düğmelerin durumu					X ² :1,353
Yukarıdan aşağı	9	22,2	5	11,1	Sd:1
Düğme yok	36	77,8	40	88,9	P:0,384
Ayrıntıların durumu					
Resmin çevresinde ev, eşya olması	6	13,3	7	15,6	X ² :0,09 Sd:1

Ayrıntı yok	39	86,7	38	84,4	P:0,764
-------------	----	------	----	------	---------

Çizelge 4.8 incelendiğinde ABSÇ'nin % 46,7'sinin ABYÇ'nin ise % 60,0'ının resimde elbise çizmediği saptanmıştır [$\chi^2_{(2)}=3,462$, $p>.05$]. Araştırmaya dahil edilen her iki gruptaki çocuğun da benzer oranda (ABSÇ: % 77,8; ABYÇ: % 88,9) düğme çizmediği belirlenmiştir. Elde edilen veriler analiz edildiğinde ortaya çıkan sonucun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir [$\chi^2_{(1)}=1,353$, $p>.05$]. Araştırmaya katılan çocukların çizimlerindeki ayrıntılar incelendiğinde ise ABSÇ'nin % 86,7'sinin ABYÇ'nin ise % 84,4'ünün ayrıntı çizmediği belirlenmiştir [$\chi^2_{(1)}=0,09$, $p>.05$]. Sonuçlar karşılaştırıldığında elde edilen verilerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde her iki çocuk grubunun da düğmelerin ve ayrıntıların durumu boyutlarında benzerlik gösterdiği saptanmıştır. ABYÇ'nin çocukların % 80 oranda elbise çizmediği ya da önemsemeyen elbise çizdiği belirlenmiş ve bu durum ailesi ile birlikte yaşayan çocukların bedensel niteliklere verdikleri önem şeklinde değerlendirilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resminin işinin ne olduğu, kaç yaşında olduğu, kiminle yaşadığı, en çok kimle birlikte olmaktan hoşlandığı, kardeşinin olup olmadığı ve anne-baba ilişkisinin nasıl olduğu ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlara ait dağılımlar Çizelge 4.9'da verilmiştir.

Çizelge 4.9 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insan resminin işinin ne olduğu, kaç yaşında olduğu, kiminle yaşadığı, en çok kimle birlikte olmaktan hoşlandığı, kardeşinin olup olmadığı ve anne-baba ilişkisinin nasıl olduğu ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlara ait dağılımlar

Bir insan çiz testi ile ilgili sorular	ABSÇ (n=45)		ABYÇ (n=45)		X ² Sonuçları
	SAYI	%	SAYI	%	
İnsan ne yapıyor					

Bir şey yapmıyor	16	35,6	10	22,2	$X^2:10,705$
Oyun oynuyor	3	6,7	7	15,6	Sd:3
Gülüyor	14	31,1	5	11,1	P:0,013
Başka(birini bekliyor, hayal, kuruyor, çiçek topluyor)	12	26,7	23	51,1	
Kaç yaşında					
Kendisi ile aynı yaşta	24	53,3	20	44,4	$X^2:4,679$
Kendisinden farklı yaşta çocuk	9	20,0	18	40,0	Sd:2
Yetişkin	12	26,7	7	15,6	P:0,096
Kiminle yaşıyor					
Ailesiyle	22	48,9	39	86,7	$X^2:14,968$
Annesi ile	11	24,4	2	4,4	Sd:3
Babası ile	3	6,7	1	2,2	P:0,02
Başka(akraba, yalnız)	9	20,0	3	6,7	
En çok birlikte olmaktan hoşlandığı kişi					
Annesi	24	53,3	28	62,2	$X^2:9,174$
Babası	3	6,7	3	6,7	Sd:5
Kardeşi	3	6,7	2	4,4	P:0,102
Çocuğu	5	11,1	1	2,2	
Başka(akraba, arkadaş)	10	22,2	11	24,5	
Kardeşi					$X^2:0,047$
Var	28	62,2	27	60,0	Sd:1

Yok	17	37,8	18	40,0	P:0,829
Resimdeki işi					
Öğrenci	28	62,2	35	77,8	X ² :2,593
Başka(öğretmen, doktor, polis, işsiz)	17	37,8	10	22,2	Sd:1 P:0,107
Anne-baba ilişkisi nasıl					X ² :10,497
İyi	28	62,2	41	91,1	Sd:1
Kötü	17	37,8	4	8,9	P:0,002

Çizelge 4.9 araştırmaya katılan çocukların bir insan çiz testinde çizdikleri resim ile ilgili sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde ABSÇ'nin % 35,6'sı resimdeki insanın bir şey yapmadığını, ABYÇ'nin ise % 51,1'inin diğer seçeneği altında birini bekliyor, hayal kuruyor, çiçek topluyor gibi cevaplar verdiği saptanmış ve iki gruptan elde edilen veriler karşılaştırıldığında sonucun istatistiksel olarak da anlamlı olduğu belirlenmiştir [$\chi^2_{(3)}=10,705$, $p<.05$].

Araştırmaya katılan çocuklar çizdikleri insanın çoğunlukla (ABSÇ: % 53,3; ABYÇ: % 44,4) kendileri ile aynı yaşta olduğunu, çizilen insanın ABSÇ'nin % 48,9'unun ABYÇ'nin ise % 86,7'sinin ailesiyle birlikte yaşadığını söyledikleri saptanmış ve çocukların cevapları karşılaştırıldığında elde edilen sonuçların istatistiksel olarak da anlamlı olduğu bulunmuştur [$\chi^2_{(3)}=14,968$, $p<.05$].

Çizilen insanın ABSÇ'nin % 53,3'ünün ABYÇ'nin ise % 62,2'sinin annesi ile birlikte olmaktan hoşlandığını, çizilen insanın (ABSÇ: % 62,2; ABYÇ: % 60,0) kardeşinin olduğunu, çizilen insanın çoğunlukla (ABSÇ: % 62,2; ABYÇ: % 77,8) öğrenci olduğunu belirttikleri saptanmıştır ve analiz edilen verilerden elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. [$\chi^2_{(5)}=9,174$, $p>.05$], [$\chi^2_{(1)}=0,047$, $p>.05$], [$\chi^2_{(1)}=2,593$, $p>.05$]. Çocuklar çizdikleri kişinin anne-babasının ilişkisinin ABSÇ'nin % 62,2'sinin ABYÇ'nin ise % 91,1'inin iyi olduğunu belirttikleri saptanmış ve

verilerin karşılaştırılması ile elde edilen sonuçların istatistiksel olarak da anlamlı olduğu bulunmuştur [$\chi^2_{(1)}=10,497$, $p<.05$].

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde ABSÇ'nin % 53,3'ünün kendisi ile aynı yaşta bir insan çizdiği, % 48,9'unun çizdiği insanın ailesi ile yaşadığını ifade ettiği, % 37,8'inin de anne-baba ilişkisini kötü olarak tanımladığı saptanırken ABYÇ'nin % 44,4'ünün kendisi ile aynı yaşta bir insan çizdiği, % 86,7'sinin çizdiği insanın ailesi ile yaşadığını ifade ettiği ve % 91,1'inin de anne-baba ilişkisini iyi olarak tanımladığı saptanmıştır. Bu sonuçlar dikkate alındığında çocukların genel olarak kendilerine ait özellikleri resme yansıtıkları şeklinde değerlendirilmiş ve araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insanın kardeşi olup olmadığına verdikleri cevapların Çizelge 3.1'deki kendi kardeş durumları ile de paralellik göstermesi de bu düşüncüyü destekleyici nitelikte değerlendirilmektedir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insanın istekleri, sağlığı, en güzel ve en çirkin yerinin ne olduğu, çizilen insana benzeyip benzemediği, en çok ne istediği ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar Çizelge 4.10'da verilmiştir.

Çizelge 4.10 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insanın istekleri, sağlığı, en güzel ve en çirkin yerinin ne olduğu, çizilen insana benzeyip benzemediği, en çok ne istediği ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar

Bir insan çiz testine ait soruların değerlendirme boyutları	ABŞÇ (n=45)		ABYÇ (n=45)		X ² Sonuçları
	SAYI	%	SAYI	%	
Resimdeki istekleri					
İsteği yok	3	6,7	4	8,9	X ² :8,291 Sd:4 P:0,081
Oyuncak	3	6,7	11	24,4	
Okul başarısı	9	20,0	10	22,2	
Aile mutluluğu	11	24,4	4	8,9	
Başka(tatile gitmek, parka gitmek)	19	42,2	16	35,6	
Resimdeki sağlığı					X ² :1,394
Evet	40	88,9	43	95,6	Sd:1

Hayır	5	11,1	2	4,4	P:0,434
Resimdeki en güzel yeri					
Gözler	7	15,6	7	15,6	$X^2:0,226$
Saç	13	28,9	15	33,3	Sd:2
Başka(eller, baş, ayaklar, ağız,)	25	55,6	23	51,1	P:0,893
Resimdeki en çirkin yeri					
Saç	3	6,7	4	8,9	
El	2	4,4	9	20,0	$X^2:6,233$
Başka(gözler, ayaklar, baş, elbisesi, evi)	30	66,7	21	46,7	Sd:3
Yok	10	22,2	11	24,4	P:0,101
Ona benzemek ister misin?					
Evet	19	42,2	32	71,1	$X^2:13,624$
Hayır	16	35,6	13	28,9	Sd:2
Zaten benim	10	22,2	0	0	P:0,001
Resimdeki en çok istediği					
Oyuncak	4	8,9	8	17,8	$X^2:13,389$
Aile birliği	10	22,2	1	2,2	Sd:5
Meslek sahibi olmak	14	31,1	12	26,7	P:0,02
Okul başarısı	4	8,9	9	20,0	
Başka(maddiyatla ilgili, sağlıkla ilgili)	13	28,8	15	33,3	

--	--	--	--	--	--

Çizelge 4.10 araştırmaya katılan çocukların bir insan çiz testinde çizdikleri resim ile ilgili sorulan sorulara verdikleri cevaplar incelenmiş ve ABSÇ'nin % 24,4'ü resimdeki insanın aile mutluluğu istediği, ABYÇ'nin % 24,4'ünün ise oyuncak istediği tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan çocukların çizdikleri insanın çoğunlukla (ABSÇ: % 88,9; ABYÇ: % 95,6) sağlıklı olduğunu, ABSÇ'nin % 55,6'sının ABYÇ'nin ise % 51,1'inin diğer seçeneği altında en güzel yerlerinin elleri, ayakları, başı, ağzı olduğunu, en çirkin yerinin ise çoğunlukla (ABSÇ: % 66,7; ABYÇ: % 46,7) gözleri, ayakları, başı, elbisesi, evi olduğunu belirttikleri saptanmıştır. Elde edilen ki kare sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur [$\chi^2_{(1)}=1,314$, $p>.05$], [$\chi^2_{(2)}=0,226$, $p>.05$] ve [$\chi^2_{(3)}=6,233$, $p>.05$].

Çocukların çoğunluğunun çizdikleri insana (ABSÇ: % 66,4; ABYÇ: % 71,1) benzemek istedikleri belirttikleri saptanmıştır. Çocukların çizdikleri insana benzeme isteklerinin analizinde elde edilen ki kare sonucunun istatistiksel olarak da anlamlı olduğu bulunmuştur [$\chi^2_{(2)}=13,624$, $p<.05$]. ABSÇ'nin % 31,1'inin ABYÇ'nin ise % 26,7'sinin çizdikleri insanın en çok bir meslek sahibi olmak istediğini belirttikleri ve elde edilen verilerin analizinde sonucun istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir [$\chi^2_{(5)}=13,389$, $p<.05$].

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde ABSÇ'nin % 24,4'ünün çizilen insanın aile mutluluğu istediğini ve % 22,2'sinin de en çok istediği şeyin aile birliğinin korunması şeklinde olduğu belirlenmiş ve alınan bu cevaplar analiz edildiğinde elde edilen sonucun istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir [$\chi^2_{(5)}=13,389$, $p<.05$]. ABYÇ'nin ise % 24,4'ü çizilen insanın oyuncak istediğini ve % 20'sinin de en çok istediği şey sorusuna okul başarısı şeklinde cevap verdikleri saptanmıştır. Bu sonuçlar dikkate alındığında ailesi boşanma sürecinde olan çocuklarda aile ile ilgili konuların çocukların öncelikleri arasında yer aldığı, buna karşın ailesi ile birlikte yaşayan çocuklarda ise bu

önceliğin eğitim ile ilgili konulara kaydığı çocukların kendi öncelik ve beklentilerini yaptıkları resimlere yansıtabildiklerini göstermektedir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insanın neye kızdığı, aklında ne olduğu ve nelerden korktuğu ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar Çizelge 4.11’de verilmiştir.

Çizelge 4.11 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insanın neye kızdığı, aklında ne olduğu ve nelerden korktuğu ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar

Bir insan çiz testine ait soruların değerlendirme boyutları	ABŞÇ (n=45)		ABYÇ (n=45)		X ² Sonuçları
	SAYI	%	SAYI	%	
Resimdeki neye kızar					
Eşyaların izinsiz alınmasına	6	13,3	2	4,4	X ² :3,343 Sd:3 P:0,370
Alay edilmesine	7	15,6	8	17,8	
Yalan	4	8,9	2	4,4	
Başka(küfür, eve geç gelmek, ders yapmamak...)	28	62,2	33	73,3	
Resimdeki ne düşünüyor?					
Bilmiyorum	10	22,2	2	4,4	X ² :18,835 Sd:5 P:0,02
Eğitimle ilgili	2	4,4	12	26,7	
Ailesi	10	22,2	5	11,1	
Bir amacı gerçekleştirmek	6	13,3	3	6,7	
Oyunla ilgili	8	17,8	5	11,1	
Başka(tatil, arkadaş)	9	20,0	18	40,0	

Resimdeki korktuğu şey					
Korkmaz	17	37,8	10	22,2	
Hayvanlardan	10	22,2	19	42,2	$X^2:5,952$
Aile ile ilgili	10	22,2	7	15,6	Sd:4
Başka(arkadaşla ilgili, maddi konularla ilgili)	8	17,8	9	20,0	P:0,203

Çizelge 4.11 incelendiğinde araştırmaya katılan çocukların çizdikleri insanın çoğunlukla (ABSÇ: % 62,2; ABYÇ: % 73,3) küfür etmemeye, eve geç gelmeye, ders yapmamaya kızdıkları belirlenmiştir. Alınan bu cevaplar karşılaştırıldığında sonucun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir [$\chi^2_{(3)}=3,343$, $p>.05$].

ABSÇ'nin % 22,2'sinin çizdikleri insanın ailesini düşündüğünü, ABYÇ'nin ise % 26,7'sinin eğitim ile ilgili konuları düşündüğünü belirttikleri saptanmıştır. Alınan cevapların karşılaştırılması ile elde edilen ki kare sonucunun istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir [$\chi^2_{(5)}=18,835$, $p<.05$].

ABSÇ'nin % 37,8'inin çizdikleri insanın hiç bir şeyden korkmadığını ABYÇ'nin % 42,2'sinin ise hayvanlardan korktuğunu belirttikleri görülmektedir. Alınan bu cevaplar karşılaştırıldığında sonucun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir [$\chi^2_{(4)}=5,952$, $p>.05$].

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde ailesi boşanma sürecinde olan ve aile ile birlikte yaşayan çocukların her ikisinin de resimdeki insanın neye kızdığı ve nelerden korktuğu sorusuna verdikleri cevapların paralellik gösterdiği belirlenmiştir. Aklında ne var sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde ABSÇ'nin % 22,2'si ailesi, ABYÇ'nin ise % 26,7'sinin ise eğitim ile ilgili konuların olduğuna yönelik cevaplar verdikleri saptanmıştır.

Bu sonuçlar dikkate alındığında çocukların genelde anlık olaylara benzer tepkiler verdikleri şeklinde değerlendirilirken, gerçek yaşamda karşı karşıya oldukları ve zihinlerini meşgul eden olayları resimlere yansıtabildikleri şeklinde değerlendirilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insanın en iyi ve en kötü özelliğinin ne olduğu ve başka insanların onun hakkında ne düşündüğü ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar Çizelge 4.12’de verilmiştir.

Çizelge 4.12 Araştırmaya dahil edilen çocukların çizdikleri insanın en iyi ve en kötü özelliğinin ne olduğu ve başka insanların onun hakkında ne düşündüğü ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara ait dağılımlar

Bir insan çiz testine ait soruların değerlendirme	ABSC	ABYÇ	X ²
---	------	------	----------------

boyutları	(n=45)		(n=45)		Sonuçları
	SAYI	%	SAYI	%	
Resimdeki en iyi özelliği					
Eğitim ile ilgili	5	11,1	10	22,2	$X^2:13,244$ Sd:4 P:0,01
Dürüstlikle ilgili	2	4,4	9	20,0	
Bazı yetenekleri	21	46,7	7	15,6	
Başka(eşyalarını iyi kullanmak, yemek yeme..)	17	37,8	19	42,2	
Resimdeki en kötü özelliği					
Saygısız olma	4	8,9	8	17,8	$X^2:16,499$ Sd:3 P:0,001
Bazı yeteneksizliği	17	37,8	7	15,6	
Başka(eşyalarını iyi kullanmama, yalan, yemek yememek..)	7	15,6	22	48,9	
Yok	17	37,8	8	17,8	
Başka insanlar onun hakkında ne düşünüyor					
İyi biri olduğunu	23	51,1	19	42,2	$X^2:10,2$ Sd:5 P:0,07
Güzel/yakışıklı olduğunu	3	6,7	5	11,1	
Bilmiyorum	8	17,8	2	4,4	
Kötü şeyler	2	4,4	4	8,9	
Saygılı olduğunu	0	0	5	11,1	
Başka(akıllı, yaramaz, çalışkan...)	9	20,0	10	22,2	

Çizelge 4.12 incelendiğinde araştırmaya katılan çocukların çizdikleri insanın en iyi özelliği sorusuna ABSÇ'nin % 46,7'sinin bazı konulardaki yetenekleri şeklinde cevap verdikleri, ABYÇ'nin ise % 22,2'si eğitim ile ilgili cevaplar verdiği belirlenmiş ve iki gruptan alınan cevaplar karşılaştırıldığında sonucun istatistiksel olarak da anlamlı olduğu tespit edilmiştir [$\chi^2_{(4)}=13,244$, $p<.05$].

ABSÇ'nin % 37,8'i çizilen insanın kötü özelliğinin olmadığını ABYÇ'nin % 17,8'inin ise saygısız olma cevabını verdiği saptanmıştır. Alınan bu cevaplar karşılaştırıldığında sonucun istatistiksel olarak da anlamlı olduğu tespit edilmiştir [$\chi^2_{(3)}=16,499$, $p<.05$].

Başka insanlar onun hakkında ne düşünüyor sorusuna çoğunlukla (ABSÇ: % 51,1; ABYÇ: % 42,2) iyi biri olduğu yönünde cevap verildiği belirlenmiştir. Alınan bu cevaplar karşılaştırıldığında sonucun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir [$\chi^2_{(5)}=10,2$, $p>.05$].

Sonuçlara genel olarak bakıldığında ABSÇ'nin % 46,7'sinin en iyi özellik sorusunu bazı konulardaki yetenekleri, %37,8'inin ise en kötü özelliği sorusuna bazı konulardaki yeteneksizliği şeklinde cevapladıkları belirlenmiştir. Bu sonuçlar ailesi boşanma sürecinde olan çocukların diğer çocuklara oranla kendilerini daha fazla sorguladıklarını göstermektedir.

Aile çiz testinde çizilen bireylerin dizilişi, yakın ve uzak çizilen kişiler, ilk ve son çizilen kişiler, mırıldanmalar, kişilerin nasıl çizildiği, çizilmeyen kişi ve resimdeki belirgin olarak kullanılan renklere ait dağılımlar Çizelge 4.13'de verilmiştir.

Çizelge 4.13 Aile çiz testinde çizilen bireylerin dizilişı, yakın ve uzak çizilen kişiler, ilk ve son çizilen kişiler, mırıldanmalar, kişilerin nasıl çizildiğı, çizilmeyen kişi ve resimdeki belirgin olarak kullanılan renklere ait dağılımlar

Aile çiz testine ait soruların değerlendirme boyutları	ABŞÇ (n=45)		ABYÇ (n=45)		X ² Sonuçları
	SAYI	%	SAYI	%	
Çizilen kişilerin dizilimi					X ² :0,09
Tek sıra	39	86,7	38	84,4	Sd:1
İki sıra	6	13,3	7	15,6	P:0,764
Kendine en yakın çizdiği					
Anne	22	48,9	9	20,0	X ² :23,113 Sd:4 P:0,0
Baba	2	4,4	9	20,0	
Kardeş	10	22,2	25	55,6	
Anne ve baba	7	15,6	2	4,4	
Başka(akraba, arkadaş)	4	8,9	0	0	
Kendine en uzak çizdiği					
Anne	7	15,6	9	20,0	X ² :5,514
Baba	19	42,2	23	51,1	

Kardeş	6	13,3	8	17,8	Sd:4
Yok	9	20,0	2	4,4	P:0,238
Başka(akraba, arkadaş)	4	8,9	3	6,7	
İlk çizilen kişi					
Anne	13	28,9	8	17,8	
Baba	13	28,9	22	48,9	$X^2:6,371$
Kardeş	7	15,6	4	8,9	Sd:4
Kendisi	10	22,2	11	24,4	P:0,173
Başka(akraba, arkadaş)	2	4,4	0	0	
Son çizilen kişi					
Anne	7	15,6	8	17,8	
Baba	13	28,9	10	22,2	$X^2:2,125$
Kardeş	10	22,2	14	31,1	Sd:4
Kendisi	12	26,7	12	26,7	P:0,713
Başka(akraba, arkadaş)	3	6,7	1	2,2	
Çizerken mırıldanma					
Yok	41	91,1	35	77,8	$X^2:3,324$
Olumlu ifade	3	6,7	6	13,3	Sd:2
Diğer	1	2,2	4	8,9	P:0,195
Kişilerin çizimi					
Tüm bireyler normal	40	89,9	41	91,1	$X^2:1,161$
Başka	5	11,1	4	8,9	Sd:2
					P:0,560
Çizilmeyen kişi					
Aile tam	29	64,4	45	100	$X^2:19,459$

Anne eksik	2	4,4	0	0	Sd:3
Baba eksik	12	26,7	0	0	P:0,0
Kendisi eksik	2	4,4	0	0	
Belirgin renk					
Siyah	16	35,6	7	15,6	X ² :12,895
Mavi	4	8,9	4	8,9	Sd:3
Karışık	25	55,6	34	75,6	P:0,005

Çizelge 4.13’de araştırmaya katılan çocukların resimleri incelendiğinde çocukların çoğunluğunun (ABSÇ: % 86,7; ABYÇ: % 84,4) aile bireylerini tek sıra halinde çizdiği belirlenmiştir. Uyumlu, mutlu aile resimlerinde üyeler ya toplu halde iş yapıyor ya da el ele tutuşmuş olarak gösterilmektedirler(Saydam Bahçıvan 2004).

Çocukların kendilerine en yakın çizdiği aile bireyi incelendiğinde ABSÇ’nın % 48,9’unun anneyi, ABYÇ’nın ise % 55,6’sının kardeşi kendine en yakın çizdiği, ailesi boşanma sürecinde olup olmamanın çocukların çizdikleri aile resminde kendilerine en yakın çizdikleri kişi üzerinde belirleyici olduğu ve bu durumun istatistiksel olarak da anlamlı olduğu saptanmıştır[$\chi^2_{(4)}=23,113$, $p<.05$]. Çocukların kendine en yakın çizdiği kişi değerlendirme boyutunda oluşan bu farklılığın nedeninin boşanma sürecindeki ailelerde olan çocukların bu süreçte ebeveynlerden birine özellikle de birlikte yaşadığı ebeveyne yönelmesinin etkisi olarak yorumlanabilir. Ailede az önem verilen kişi veya kişiler en sağa veya arkaya küçük şekilde çizilebilmekte ya da resme hiç dahil edilmemektedir(Altınköprü 2003). Kendisine en uzak çizilen aile bireyi incelendiğinde ABSÇ’nın % 42,2’sinin ABYÇ’nın ise % 51,1’inin babayı çizdiği tespit edilmiştir. Her iki çocuk grubunda da baba figürünün uzak çizilmesi genel olarak çocukların aile içinde baba ile daha az iletişim içinde olmaları nedeniyle daha uzağa çizdikler söylenebilir.

Çocukların çizdikleri resim ilk ve son çizilen kişiler açısından incelendiğinde ABSÇ’nın % 28,9’unun ilk olarak anneyi, ABYÇ’nın ise % 48,9’unun ilk olarak babayı çizdiği belirlenmiş, ancak iki grubun verdiği cevaplar karşılaştırıldığında çıkan sonuç istatistiksel olarak anlamlı bulunmasa da ABSÇ’da annenin daha fazla öne çıkması ve ailedeki genel hiyerarşinin bozulmasına karşın ABYÇ’da bu hiyerarşinin korunması

dikkat çekici bulunmuştur. Bu durum ABSÇ'da birlikte olunan ebeveyne olan ilginin kendini göstermesi olarak yorumlanabilir. Aile içindeki iletişimi sağlıklı olmayan çocukların, kiminle sorun yaşadığını, neler hissettiklerini gösterecek kadar net çizimler gerçekleştirdikleri, bu çocukların genelinde aile içinde bir sorunla karşı karşıya olduklarını çizdikleri resimlere ilk bakıldığında hissedilebildiği yapılan çalışma sonucunda elde edilmiştir (Dülger 2008). ABSÇ'nın % 28,9'unun son olarak babayı çizmesine karşın, ABYÇ'nın % 31,1'i resimde en son kardeşini çizdiği saptanmıştır. ABSÇ'da son olarak çizilen bireyin baba olması genelde ayrı yaşanan ebeveynin baba olması ile ilişkilendirilebilir. Buna karşın ABYÇ'da çocukların kardeşleri en son çizmesi aile içindeki hiyerarşinin etkisi olabileceği gibi kardeşler arasındaki çatışmaların etkisi ile aile bireylerinin önem sırası içinde çizilmesinin sonucu olarak da yorumlanabilir.

Çizimlerin genelinde çizim sırasında mırıldanma olmadığı ve çocukların aile bireylerini genelde normal çizdiği, aile bireylerini genellikle aynı boyda çizdikleri belirlenmiştir. Figürlerin hepsinin aynı boyda çizilmesi, demokratik bir aile yapısına işaret etmektedir (Altınköprü 2003).

Aile resminde yer almayan aile bireyi açısından çizimler incelendiğinde ABSÇ'nın % 64,4'ünün bütün bireyleri eksiksiz çizmelerine karşın ABYÇ'nın % 100'ünün bütün bireyleri tam çizdiği belirlenmiş ve alınan cevaplar karşılaştırıldığında elde edilen sonuçların istatistiksel olarak da anlamlı olduğu tespit edilmiştir [$\chi^2_{(3)}=19,459$, $p<.05$]. ABSÇ'daki bu farklılığın parçalanmış aile yapısının etkisini göstermesi açısından önemli görülmektedir. Resim çocuğun düşünce şeklini, duygularını çevresiyle olan ilişkilerini ve yaşantılarını, özellikle de çocukların aile yaşantılarını anlamada yardımcı olabilmektedir (Dülger 2008). Resim çocuğun evde, okulda veya diğer yaşantılarındaki problemlerini ve isteklerini yansıtabilmektedir. Problemlili çocukların resimlerindeki renk, figür ve kompozisyon özellikleri, problemlili olmayan çocukların resimlerinden farklı olabilmektedir (Öztürk 1994). Cinsel istismara uğramış çocukların resimlerinde baba figürünü çizmeme eğiliminin bulunduğu; kendilerini, annelerini, babalarını ve kardeşlerini daha küçük çizdikleri belirtilmektedir (Yılmaz 2009).

Son olarak çocukların aile resimlerinde belirgin olan renk incelenmiş ve ABSÇ'nin % 35,6'sının resimlerinde belirgin rengin siyah olduğu, ABYÇ'nin resimlerinde ise % 75,6 oranında karışık rengin kullanıldığı belirlenmiş ve ailesi boşanma sürecinde olup olmamanın çocukların aile resminde kullandıkları renkler üzerinde belirleyici olup sonuçların istatistiksel olarak da anlamlı olduğu bulunmuştur [$\chi^2_{(3)}=12,895$, $p<.05$]. Aileleri boşanma sürecinde olan çocukların aileleri ile birlikte yaşayan çocuklara oranla resimlerinde kullandıkları renkler doğrultusunda genelde daha mutsuz ve sıkıntılı bir süreç içinde oldukları söylenebilir. ABSÇ'da siyah rengin baskın olması bu çocuklardaki karamsar yapının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Aileleri ile uyumlu ve rahat çocukların ise aile resmi olarak genellikle anne babalarının, kardeşlerinin ve kendilerinin özgün niteliklerini ve aile yaşamlarının ayrıntılarını göstererek hoş ve yaratıcı resimler çizdikleri belirtilmektedir. Ayrıca aileleri ile sağlıklı paylaşımlar içinde olan çocukların yaptıkları resimlerde figürler düz veya iki sıra halinde sıraladıkları, resimlerinin derli toplu olduğu, kullanılan renklerin ise canlı renkler olduğu ifade edilmektedir (Dülger 2008).

Sonuçlar genel olarak incelendiğinde ABSÇ'nin % 48,9 oranında kendine en yakın anneyi çizdiği, % 42,2 oranında kendine en uzak babayı çizdiği, % 26,7 oranında resimde babaya yer vermediği ve % 28,9 oranında resimde en son babayı çizdiği belirlemiştir. Bu sonuçlar dikkate alındığında ailesi boşanma süreci içinde olan çocukların bu süreçte babalarından uzaklaştıkları düşüncesi oluşmuştur.

ABSÇ'nin % 64,4'ü ailesini tam çizerken ABYÇ da bu oranın % 100 olduğu ve ABSÇ'nin % 35,6'sı ABYÇ'nin ise % 15,6'sının resimlerinde siyah rengi kullandığı saptanmıştır. Bu sonuçlara bakıldığında ABSÇ'nin içinde bulundukları karamsar durumu resimlerindeki figürlere ve bu figürlerin renklerine yansıttıkları düşünülmektedir.

Ayrıca bir insan çiz testinde şapkanın ve kravatın durumu ile aile çiz testinde anormal çizilen birey ve özenle çizilen kişi değerlendirmelerinde iki grup arasında % 100 benzerlik tespit edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma ile boşanma sürecinde olan ailelerdeki çocukların aile algılarının ve sorunlarının resimler aracılığı ile incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında ailesi boşanma sürecinde olan kırk beş ve ailesi ile birlikte yaşayan kırk beş çocuk olmak üzere toplamda doksan çocuk ile çalışılmıştır.

Çalışma sonucunda ailesi boşanma sürecinde olan çocukların annelerine göre babaları ile daha az görüştükleri, boşanma olayını anneden öğrendikleri ya da süreç içinde kendilerinin fark ettiği ve boşanmanın çocuklar üzerinde genelde üzüntü ve ağlamaya neden olduğu belirlenmiştir.

Çocukların kendilerini mutlu eden bir olayı ilk olarak anneleri ile paylaştıkları, ailesi boşanma sürecinde olan çocuklarda en mutlu oldukları olay ve kendilerini mutlu edecek olayın aile ile ilgili olduğu, ailesi ile birlikte yaşayan çocuklarda en mutlu oldukları olay ve kendilerini mutlu edecek olayın okul durumu ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Çocukların üzüldükleri bir olayı ilk olarak annelerine anlattıkları, ailesi boşanma sürecinde olan çocuklarda kendilerini en çok üzen olayın aile ile ilgili olduğu, ailesi ile birlikte yaşayan çocuklarda en çok üzüldükleri olay ve kendilerini üzecek olayın okul ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

“Bir insan çiz testi” açısından değerlendirildiğinde ailesi boşanma sürecinde olan çocuklar ile ailesiyle birlikte yaşayan çocuklar arasında; çizilen resmin cinsiyeti, çizilen resimde burun, ağız ve çenenin durumları değerlendirme boyutlarında karşılaştırıldığında ailesi boşanma sürecinde olup olmamanın belirleyici olduğu, bu değerlendirme boyutlarında alınan cevaplar karşılaştırıldığında elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı($p<0.05$) olduğu tespit edilmiştir.

“Bir insan çiz testine ait sorular” incelendiğinde çalışma sonucunda ailesiyle birlikte yaşayan ve ailesi boşanma sürecinde olan çocuklar açısından; resimdeki kişi ne yapıyor?, resimdeki kişi kiminle yaşıyor?, resimdeki kişi ne düşünüyor?, resimdeki kişinin en iyi özelliği, resimdeki kişinin en kötü özelliği, resimdeki kişinin en çok istediği şey, resimdeki kişinin anne-baba ilişkisi nasıl?, resimdeki kişiye benzemek ister misin? soruları karşılaştırıldığında ailesi boşanma sürecinde olup olmamanın belirleyici olduğu, bu değerlendirme boyutlarında alınan cevaplar karşılaştırıldığında elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı($p<0.05$) olduğu belirlenmiştir.

“Aile çiz testi” açısından analiz edildiğinde iki grup arasında; kendine en yakın çizdiği kişi, çizilmeyen kişi ve çizilen resimdeki belirgin renk açısından elde edilen farkın istatistiksel olarak anlamlı($p<0.05$) olduğu saptanmıştır.

Elde edilen bu sonuçlar ışığında şu öneriler getirilebilir:

Boşanma sürecinin çocuklar açısından oldukça zor ve örseleyici bir süreç olduğu unutulmadan bu dönemde ebeveyn-çocuk ilişkisi kontrol altında tutulabilir. Uygun destek mekanizmalarının işletilebilmesi için çocukların içinde bulunduğu psikolojik durum doğru ve uygun bir şekilde belirlenebilir. Sürecin önemi dikkate alınarak çocuklarla farklı yöntemlerle iletişim kurulabilir.

Çocukların yaptıkları resimlerin bir boyama işleminden daha derin anlamlar taşıyabileceği düşünülerek çocukların psikolojisinin doğru şekilde anlaşılabilmesi açısından çocuklarla sözel iletişim dışında resimler aracılığı ile de iletişim kurulabilir.

Çocuğu tanıma tekniği açısından resmin önemli bir araç olduğu dikkate alınarak ve çocuğun içinde bulunduğu durumun daha doğru anlaşılabilmesi amacıyla kullanılabilir. Ancak çocuğu tanıma açısından resmin tek başına bir anlam taşımayacağı bu sebeple

çocuğun arkadaş ilişkileri, genel durumu, davranışları, aile içindeki konumu, okuldaki ilişkileri dikkate alınıp gerektiğinde aile bireyleri, arkadaşları ve öğretmenleri ile de görüşmeler yapılarak bu yöndeki çalışmalar desteklenebilir.

Anne-baba ve eğitimciler üzerinde daha fazla farkındalık yaratılarak çocukların yaptığı resimler üzerinde dikkatli gözlemler yapabilmeleri sağlanabilir. Evde anne-baba, okulda ise öğretmenler, çocuğu rahat ve özgün bir resim ortaya koyabilmesi için rahatlatabilir, not kaygısından arındırabilir ve ona kendisini ifade edebileceği en doğal ortamı sağlayabilir.

Çocuklar ile resim üzerinden iletişim kurabilmek adına okul öncesinden başlanarak çocuklar resim faaliyetlerine yönlendirilebilir ve bu konuda cesaretlendirilebilir. Çocukların istedikleri resimleri iyi bir şekilde yapabilmeleri için uygun fiziksel şartlar sağlanabilir.

Alanda çalışan uzmanların bu konuda yeterli eğitimlerden geçirilerek resmin, çocuğu tanıma tekniği olarak daha yaygın kullanımı sağlanabilir.

Çocukları tanıma tekniği açısından resim dersleri alanda yetişen meslek elemanlarının lisans düzeyindeki eğitimlerinde yer verilebilir ve yüksek lisans ile doktora çalışmalarında bu yönde çalışmalar arttırılabilir.

Özellikle boşanma, taciz, şiddet gibi olguları yaşayan çocuklarla birebir karşılaşan meslek elemanlarının bu yönde eğitim alabilmeleri desteklenebilir.

Adalet Bakanlığının, Aile ve Çocuk Mahkemeleri'nde görevlendireceği meslek elemanlarının seçimi ve yeterliliği konusunda seçici davranarak, bu mahkemelerde çalışan meslek elemanlarının çocuğu tanıma tekniği açısından resim ile ilgili eğitim programları almalarını teşvik edebilir.

Aile Mahkemeleri'nde çalışan psikolog, pedagog ve sosyal hizmet uzmanının çocuklarla iletişim açısından resmi bir araç olarak kullanması önerilebilir ve buradaki meslek elemanlarının bu yöndeki çalışmaları yetkililerce de destelenir.

İlerde yapılacak çalışmalarda;

Çocuklara uygun şekilde destek olabilmek için öncelikle onları doğru anlamak gerektiği öngörüsünden yola çıkarak çocuklarla iletişim kurmanın yolları üzerinde çalışmalar arttırılabilir.

İnsanın kendisini ifade etmede sanatın özel bir yeri olduğu düşünülerek sanatsal faaliyetlerin çocuklarla iletişimdeki yeri üzerinde durulabilir.

Çeşitli zorluklar yaşayan ve kendisini iletişime kapatan ya da baskı, tehdit, bir başkasını koruma gibi gerekçelerle kendisini yeterince ifade edemeyen çocuklar için alternatif iletişim yolları bulunması yönünde çalışmalar yapılabilir.

Çocukla iletişim kurmak adına yapılacak bütün çalışmalarının temel amacının çocuğun içinde bulunduğu durumu doğru anlamak olduğu, bu tespitin doğru yapılmasının da dezavantajlı ya da mağdur çocuklar için başlatılacak tedavi, destek gibi mekanizmaların işletilmesinde önemli bir yer tutacağı, bununda sağlıklı nesiller yetiştirilebilmesi adına önemli bir adım olacağı unutulmamalıdır.

6. KAYNAKÇA

- Altınköprü, T. 2003. Çocuğun başarısı nasıl sağlanır?, Hayat Yayıncılık, 277 s., İstanbul.
- Amato, P.R. 1986. Marital Conflict, The parent-child relationship and child self-esteem. National Council on Family Relations, 35, 403-410
- Amato, P. R. and Keith B. 1991. Parental divorce and well-being: a meta-analysis, Journal of Marriage and the Family, 53, 43-58.
- Amato, P.R., Loomis L.S. and Booth A. 1995. Parental divorce, marital conflict and offspring well-being during early adulthood, Social Forces, 73 (3), 895-915.
- Amato, P.R. 2004. The consequences of divorce for adults and children, Journal of Marriage and the Family, 62, (4), 1269-1287.
- Anning, A. and Ring K., 2004. Making sense of children drawing. Young Children Learning to Draw. UK by Bell & Bain Ltd., pp. 135, Glasgow.
- Arnheim, R. 1974. Art and visual perception. University of California Press, pp. 484, Los Angeles.
- Aral, N. ve Başar, F. 1998. Çocukların kaygı düzeylerinin yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey ve ailenin parçalanma durumuna göre incelenmesi. Eğitim ve Bilim, 22 (110), 7-12.

- Aral, N. ve Gürsoy, F. 2000. Boşanmış ve boşanmamış ebeveynlerin çocuklarının depresyon düzeyleri üzerine bir araştırma. Toplum ve Sosyal Hizmet, 1, 18-28.
- Arıkan, Ç.1996. Halkın boşanmaya ilişkin tutumları. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 324 s., Ankara.
- Aslan, D. ve Sayek, İ. 2006. Doktorluk mesleğini çocuklar resimlerine nasıl yansıtıyorlar? 7-12 yaş grubu çocuklar arasında yapılmış bir örnek. Sürekli tıp eğitim dergisi, 15 (11), 181-189.
- Aslıhan, M. N. 1998. Parçalanmış ve tam aileye sahip çocukların öz kavramı depresyon düzeyleri ve akademik başarılarının yaş ve cinsiyet yönünden karşılaştırılması. Yüksek lisans tezi(basılmamış). Çukurova Üniversitesi, 82 s., Adana.
- Aydın, O. 2009. Boşanma sürecinde velayet ile ilgili anlaşmazlık yaşayan ebeveynlerin çocuklarına ilişkin düşünceleri ve çocukların boşanmaya uyum düzeylerinin incelenmesi. Yüksek Lisans tezi(basılmamış), Ankara Üniversitesi, 145 s., Ankara.
- Aydoğmuş, K., Batlaş, A., Batlaş, Z., Davaslıgil, Ü., Güngörmüş, O., Konuk, E., Korkmazlar Ü., Köknel, Ö., Navaro, L., Oktay, A., Razon, N. ve Yavuzer, H. 2004. Ana baba okulu. Remzi kitabevi, 256 s., İstanbul.
- Baktır, S. 2003. Aile mahkemeleri. Yetkin Yayınları, 212 s., İzmir.
- Baran, G. ve Bütün, A. A. 2004. Parçalanmış ve tam ailelerden gelen 9-11 yaş grubundaki çocukların bağımlılık eğilimlerinin incelenmesi. Mesleki Eğitim Dergisi, 6 (12), 85-100.
- Baykul, Y. 1997. İstatistik metodlar ve uygulamalar. Anı Yayıncılık, 441 s., Ankara.
- Bilir, Ş. ve Dabanlı, D. 1990. Ailelerde boşanma vakaları sonucu çocukların geliştirdikleri tepkiler ve bu tepkileri doğuran faktörler. Aile Yazıları 3. Birey, Toplum ve Kişilik, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 143-155 s., Ankara.

- Bulut, I. 1990. Evlilik kurumu ve aile ilişkileri. Aile Yazıları, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 590 s., Ankara
- Burkitt, E., Barret, M. and Davis, A. 2005. Drawings of emotionally characterised figures by children from different educational backgrounds. *International Journal of Art and Design Education*, 21 (1): 71-83.
- Buyurgan, S. ve Buyurgan, U. 2007. Sanat eğitim ve öğretimi. 2. Baskı. Pegem A Yayıncılık, 304 s., Ankara.
- Büyüköztürk, Ş. 2008. Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Pegem A Yayıncılık, 201 s., Ankara.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. 2009. Bilimsel araştırma yöntemleri. PegemA Yayıncılık, 346 s., Ankara.
- Cancian, M., Cassety, J., Cook, S. T. and Meyer, D. R. 2001. Placement outcomes for children of divorce in Wisconsin. *Department of Workforce Reports*: pp. 23, Wisconsin.
- Can Yaşar, M. ve Aral, N. 2009. Sanat ürünü olarak çocuk resimleri. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 34, (365), 24-31.
- Carson, A. D., Madison, T., and Santrock, J. W. 1987. Relationships between possible selves and self-reported problems of divorced and intact family adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 7(2), 191-204.
- Chang, N. 2005. Children's drawings; science inquiry and beyond. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 6 (1) 104-106
- Cherlin, A. S., Kiernan, K. E. and Lindsay, P. C. 1995. Parental divorce in childhood and demographic outcomes in young adulthood. *Journal of Public Policy*, 2, 1-46.
- Cherney, D., Claire S., Tara M. and Judith D. 2006. Children's Drawings: A Mirror to Their Minds. *Educational Psychology*, 26 (1) 127-142

- Collange, C. 1996. Boşanma salgını (Çeviri: S. Akten). Doruk Yayıncılık, 192 s., İstanbul.
- Cooke, G., Griffin D. and Cox M. 2005. Teaching young children to draw. Why Teach Children to Draw?.Falmer Press, pp. 85, London.
- Cooney, T.M. and Kurz J. 1996. Mental health outcomes following recent parental divorce, Journal of Family Issues, 17 (4), 495-513.
- Cüceloğlu, D. 1998. İnsan ve davranış. Remzi Kitapevi, 381 s., İstanbul.
- Cüceloğlu, D. 1996. İçimizdeki çocuk. Remzi Kitapevi, 254 s., İstanbul.
- Çavuşoğlu, F.N. 2007. Evli çiftlerin kendi aile yapı ve işlevselliklerinin aile orjinleri ile karşılaştırılması. Yüksek Lisans tezi(basılmamış), Gazi Üniversitesi, 102 s., Ankara.
- Çelikoğlu, C. 1997. Boşanmanın çocukların benlik saygısına etkisi. Doktora tezi (basılmamış). Hacettepe Üniversitesi, 97 s., Ankara.
- Çakmaklı, K. 1991. Aileler için sosyal hizmet. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 207 s., İstanbul.
- Çiftçi, A. ve Biçici, İ. 2005. Aile rehberi. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Kurumu Yayınları, 96 s., Ankara.
- Demiray, E. 1993. Türk sinemasında 1960-1990 yılları arasında çekilmiş filmlerde kentsel aile. Doktora Tezi(basılmamış), Anadolu Üniversitesi, 95 s., Eskişehir.
- Demirci, İ. 1974. Çocuk resmi. Sanat dünyamız, Yapı Kredi Bankası Yayın, 2 (1), 38-48 İstanbul.
- Doğru, Y. S., Turcan, A., Arslan, E. ve Doğru, S. 2006. Çocukların resimlerindeki aileyi tanılama durumlarının değerlendirilmesi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, 223-237.
- Dülger, N. 2008. Altı-on bir yaş öğrencilerinin ailesel ve bireysel özelliklerinin resimlere yansması. Yüksek lisans tezi(basılmamış), Süleyman Demirel Üniversitesi, 139 s., Isparta.

- Erkal, M. E. 1995. Sosyoloji. Der Yayınları, 92 s., İstanbul.
- Esin, A. 2002. Boşanmış ebeveynlerin duygusal/sosyal uyumu ve psikolojik sıkıntılarının çocuklarla ilgili konularda algılanan güç/kontrol, algılanan sosyal destek ve demografik özelliklerden yordanması. Yüksek lisans tezi(basılmamış), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 165 s., Ankara.
- Fiyakalı, N.C. 2008. Anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sürekli öfke düzeyleri ve öfke ifade tarzlarının bazı değişkenler açısından karşılaştırılması. Yüksek lisans tezi(basılmamış), Pamukkale Üniversitesi, 123 s., Denizli.
- Göktürk, Ü. 2000. Çocuk ve ergen psikiyatrisi. Boşanma, Editör: Özgür Polvan, Nobel Tıp Kitapevleri, 268 s., İstanbul.
- Goleman, D. 1996. Duygusal zeka.Varlık Yayınları, 406 s., İstanbul.
- Hansell, P. 1989. Divorce, family conflict and adolescents' well being. Journal of Health and Social Behavior, 30 (1), 105-116.
- Horn, M. and Giacobbe, E., 2007. Talking drawing writing. Stenhouse Publishers, 251 p., Boston.
- Hortaçsu, N. 1991. Evlilik ve boşanma nedenlerine verilen önemi etkileyen faktörler olarak değerlendirme yaklaşımı, cinsiyet ve medeni durum. Aile ve Toplum Dergisi, 1 (1), 35-40.
- İnan, B. 2006. Ana sınıfı çocuklarının duygu ve düşüncelerini ifade etmelerinde çocuk resimlerinin önemi (6 yaş grubu), Yüksek lisans tezi(basılmamış), Gazi Üniversitesi, 302 s., Ankara
- Jenkins, J.M. 2000. Marital conflict and children's emotions; The development of an anger organization. Journal of Marriage and The Family, 62 (8), 723-736
- Kalmijn, M. and Monden, C. 2006. Are the negative effects of divorce on well-being dependent on marital quality. Journal of Marriage and Family, 68 (1), 1197-1213.

- Kanııcıoğlu, A. 2009. Cinsiyet farklılıklarının çocuk resimlerine yansıması(10 yaş çocuk resimleri üzerine bir araştırma). Yüksek lisans tezi(basılmamış), Gazi Üniversitesi, 98 s., Ankara.
- Karaoğlu, B. 1997. Boşanmanın gencin kişiliğine etkisi. Yüksek lisans tezi(basılmamış). Cumhuriyet Üniversitesi, 97 s., Sivas.
- Kasatura, İ. (2003). Heycansal kontrol: Yaşantımıza yön veren duygularla başa çıkmayı öğrenmek, Altın Kitaplar, 336 s. İstanbul.
- Kayhan, Y. ve Yazıcıoğlu, Ü. 2007. Aile yapısı ve özellikleri. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 335 s., Eskişehir.
- Kehnemuyi, Z. 1997. Çocuğun resim eğitimi. Redhouse Yayınevi, 55 s., İstanbul.
- Kendrick, M. and McKay R. 2004. Drawings as an alternative way of understanding young children's constructions of literacy. Journal of Early Childhood Literacy, 4(1) 109–128
- Keskin, I. 2007. Boşanmanın sosyolojik ve psikolojik nedenleri ve boşanmanın ortaya çıkardığı sonuçlar(Niğde ili örneği). Yüksek Lisans tezi(basılmamış), Niğde Üniversitesi, 85 s., Niğde.
- Kılıç, N. 2002. Projektif bir teknik olarak ilköğretim çocuğu resimleri. Yüksek Lisans tezi(basılmamış), Anadolu Üniversitesi, 154 s., Eskişehir.
- Kırıçoğlu, O. 2002. Sanatta eğitim, görmek, anlamak, yaratmak, Pegem A Yayıncılık, s.83, Ankara.
- Kurtulmuş, Z. ve Temel, Z. F. 2003. Anne eğitim programının dört-altı yaş çocuğu olan alt sosyo-ekonomik düzeydeki annelerin ve babaların aile ilişkilerini algılamasına etkisinin incelenmesi. XII. Eğitim Bilimleri Kongresi, Antalya.
- Kuyucu, Y. 1999. Anne-babası boşanmış ve birlikte yaşayan lise öğrencilerinin uyum sorunlarının karşılaştırılması. Yüksek lisans tezi (basılmamış), Dokuz Eylül Üniversitesi, 159 s., İzmir.

- Lamb, E. M. 2010. The Role of the father in child development. Fathers in fragile families, Wiley & Son, 644 p., New Jersey.
- Lewis, C. 2005. The cambridge encyclopedia of child development. Parenting and the famil, Cambridge University Press, 639 p., New York
- Lodge, C. 2007. Regarding learning: children's drawings of learningin the classroom. Springer science. Learning Environ Res, (10), 145-156
- Malchiodi, C. A. 1998: Çocukların resimlerini anlamak(Çeviri: T. Yurtbay). Epsilon Yayıncılık, 324 s., İstanbul.
- Mangır, M. ve Alisinanoğlu, F. 1993. Boşanmış ailelerden gelen 17 yaş grubu gençlerin kendini kabul düzeylerinin incelenmesi, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, 1310, 723.
- Martha, J. C. 2002. Child development. Parent-child relationships, Edited by N. J. Salkind, Library of Congress Cataloging in Publication Data, 479 p., New York.
- Matthews, J. 2003. Drawing and painting children and visual representation,A SAGE, 220 p., California.
- Meadows, S. 2010. The child as social person. Child and parents, routledge, 390 p., New York.
- Metintaş, S., Akşit, A., Toprak, D., Çelik, M., Ünlüoğlu, İ. ve Tayfur, M. 2007. Aile sağlığı. Aile ve sağlık, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 275 s., Eskişehir.
- Miral, M. 2001. Babalı babasızlık. Çocuk ve aile, 4 (36), 40-42
- Moore, D. and Hotch F. 1982. Parent-adolescent separation: The role of parental divorce. Journal of Youth and Adolescence, 11, 2
- Nazlı, S. 2000. Aile danışması. Nobel Yayın Dağıtım, 250 s., Ankara.
- Oktay, A. 2002. Yaşamın sihirli yılları: Okul öncesi dönem. Epsilon Yayıncılık, 296 s., İstanbul.

- Öngider, N. 2006. Evli ve boşanmış ailelerde algılanan ebeveyn kabul veya reddinin çocuğun psikolojik uyumu üzerindeki etkisi. Doktora tezi(basılmamış), Ege Üniversitesi, 117 s., İzmir.
- Öz, İ. 1997, Çocuk ve aile, Kök Yayıncılık, 2. Basım, 140 s., Ankara
- Özbaş, H., 2007. Ulusal ve uluslar arası düzenlenen çocuk resim yarışmalarının sanat eğitimindeki yeri ve önemi. Yüksek Lisans tezi(basılmamış), Gazi Üniversitesi, 88 s., Ankara.
- Özdal, F. 2003. İlköğretim dört ve beşinci sınıfa devam eden anne-babası ile yaşayan ve baba yoksunu olan çocukların kaygı düzeylerinin incelenmesi. Yüksek Lisans tezi(basılmamış). Ankara Üniversitesi, 144 s., Ankara.
- Özdemir, U., Laçın, A., Yiğit, T., Saruç, S. ve Kılıç, A. K. 2006a. Boşanmış bireylerin, boşanmaya uyum düzeylerinin değerlendirilmesi. Küreselleşen dünyada, sosyal hizmetlerin, konumu, hedefleri ve geleceği sempozyumu sunum kitabı, Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Yayınları, 524 s., Antalya.
- Özdemir, u., Laçın, A., Yiğit, T., Saruç, S. ve Kılıç, A. K. 2006b. Boşanmış aileden gelen çocuklar üzerine bir araştırma. Küreselleşen dünyada, sosyal hizmetlerin, konumu, hedefleri ve geleceği sempozyumu sunum kitabı, Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Yayınları, 524 s., Antalya.
- Özen, D. 1998. Eşler arası çatışma ve boşanmanın farklı yaş ve cinsiyetteki çocukların davranış ve uyum problemleri ile algıladıkları sosyal destek üzerindeki rolü. Hacettepe Üniversitesi, 194 s., Ankara.
- Özgüven, İ. E. 1999. Psikolojik Testler. PDREM Yayınları, 430 s., Ankara.
- Özgüven, İ.E. 2000. Evlilik ve aile terapisi, PDREM Yayınları, 344 s., Ankara.
- Özmen, S.K. 2004. Aile içinde öfke ve saldırganlığın yansımaları, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37 (2), 27–39

- Öztürk, Ş. 1994. Duyuşsal alanın bir objektivasyon olarak çocuk resimlerine yansması. Yüksek Lisans tezi(basılmamış), Gazi Üniversitesi, 102., Ankara.
- Öztürk, S. 2006. Anne-babası boşanmış 9-13 yaşlarındaki çocuklar ile aynı yaş grubundaki anne-babası boşanmamış çocukların benlik saygısı ve kaygı düzeyleri ilişkisi. , Yüksek Lisans tezi (basılmamış), Dokuz Eylül Üniversitesi, 82 s., İzmir.
- Özyürek, A. 2004. Kırsal bölge ve şehir merkezinde yaşayan beş-altı yaş grubu çocuğa sahip anne-babaların çocuk yetiştirme tutumlarının incelenmesi. Yüksek Lisans tezi (basılmamış), Gazi Üniversitesi, 102 s., Ankara.
- Rankin, R.P. and Maneker, J.S. 1985. The duration of marriage in a divorcing population. the impact of children, Journal of marriage and the Family, 47 (1): 43-51.
- Read, H. 1981. Sanat ve Toplum(Çeviri: S. Mülayim). Ümran Yayınları, 185 s., Ankara.
- Richter, H.E. 1997. Hasta aile. Mert Yayınları, 286s., İstanbul.
- Russ, W.S., 2004. Play in child development and psychotherapy. The role of play in the development of adaptive abilities, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, pp. 180, London.
- Sadıkoglu, G., Gökdağ, R., Alper, Z., Özçakır, A., Özdemir H. ve Uncu, Y. 2007. Aile psikolojisi ve eğitimi. Aile tutumlarının çocuklar ve ergenler üzerindeki etkileri, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 253 s., Eskişehir.
- Samurçay, N., 2006. Çocuk ve resim, Artist, (6) 22-27.
- San, İ. 1980. Sanatsal yaratma ve çocukta yaratıcılık. Ütopya Yayınevi, 176 s., Ankara.
- San, İ. 1985. Sanat ve eğitim. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 91 s., Ankara.
- Saydam Bahçıvan, R. 2004. Çocuk çizimlerinin klinik değerlendirmedeki yeri. Yansıtma- Psikopatoloji ve Projektif Testler Dergisi, 1(1-2) 111-124.

- Tansug, S. 1998. Sanatın Görsel Dil. Remzi Kitapevi, 148 s., İstanbul.
- Tekin, Z. 1995. Çocuk resimleri ve oyun, Yüksek Lisans tezi(basılmamış) Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tepecik, A. ve Oğuzoğlu, D. 2002. Erken çocukluk eğitiminde resim eğitiminin yeri ve önemi. Erken çocukluk eğitimi ve gelişimi sempozyumu, Kök Yayıncılık, Ankara.
- Thayer, S.E. and Zimmerman, J. 2003. Ayrılanlar için çocuk bakımı. Arkadaş Yayınevi, 213 s., Ankara.
- Timur, S. 1972. Türkiye’de aile yapısı. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 234 s., Ankara.
- Turan, Z., Doğan, M., Uzuner, K., İftar, G., İftar, E., Kapçı, A., Uzuner, Y., Tanrıdiler, A., Karasu, G., Karasu, P. ve Kaya, P. 2008. Çocuk ruh sağlığı ve kişilerarası iletişim becerileri. Çocuğun ruhsal gelişimini etkileyen ruhsal yaşam olayları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 301 s., Eskişehir.
- Türkaslan, N. 2007. Boşanmanın çocuklar üzerine olumsuz etkileri ve bunlarla baş etme yolları. Aile ve Toplum Dergisi, 3 (11), 99-107.
- Türkdoğan, G. 1984 Sanat eğitimi yöntemleri, Kadioğlu Matbaası, 158 s., Ankara.
- Yalvaç, G. 2004. Türk medeni kanunu. Adalet Yayınevi, 453 s., Ankara.
- Yavuzer, H. 1993. Anne-baba ve çocuk. Remzi kitapevi, 262 s., İstanbul.
- Yavuzer, H. 2003. Çocuk psikolojisi, 25. baskı, Remzi Kitapevi, 344 s., İstanbul.
- Yavuzer, H. 2007. Resimleriyle çocuk, 12. baskı, Remzi Kitapevi, 185 s., İstanbul.
- Yılmaz, G. 2009. Cinsel istismara uğramış ve uğramamış 6-12 yaş grubundaki çocukların aile resmi çizimleri, davranış sorunları ve ailelerin işlevsel özelliklerinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi(basılmamış), Hacettepe Üniversitesi, 118 s., Ankara.

- Yolcu, E. 2004. Sanat eğitim kuramları ve yöntemleri, Nobel Yayın dağıtım, 244 s., İstanbul.
- Yolcu, E. 2001. Sol yanlı Çocuklarda Sanatsal Yaratıcılık(12–15 yaş grubu çocuklar üzerinde bir inceleme). Doktora tezi(basılmamış), Marmara Üniversitesi, 126 s., İstanbul.
- Yörükoğlu, A. 2003. Çocuk ruh sağlığı: Çocuğun kişilik gelişimi, eğitimi ve ruhsal sorunları, Özgür Yayınları, 421 s., İstanbul.
- Walczak, Y. and Burns, S. 2004. Boşanma ve çocuk üzerine etkileri (Çeviri: İ. Ersevim). Özgür Yayınları, 231 s., İstanbul.
- Walker, K., Karen S. and Judith A. 2003. Understanding war, Visualizing peace: children draw what they know. Journal of the American Art Therapy Association, 20(4) 191-200
- Wilson, D. and Ratekin, C. 1990. An introduction to using children's drawings as an assessment tool. Nurse Prac, 15(3), 23-4
- Wolf, E. A. 2000. Boşanmanız şart mıydı?, Sistem Yayıncılık, 202 s., Ankara.

Ek 1: Aile Bilgi Formu

AİLE BİLGİ FORMU

1- Anne Yaşı

2- Baba Yaşı

3- Anne Öğrenim Düzeyi

- ☐ Okur-yazar değil
- ☐ İlkokul mezunu
- ☐ Ortaokul mezunu
- ☐ Lise mezunu
- ☐ Üniversite mezunu
- ☐ Master/Doktora

4- Baba Öğrenim Düzeyi

- ☐ Okur-yazar değil
- ☐ İlkokul mezunu
- ☐ Ortaokul mezunu
- ☐ Lise mezunu
- ☐ Üniversite mezunu
- ☐ Master/Doktora

5- En uzun yaşadığınız yer?

Anne

() Köy

() İlçe

() İl

Baba

() Köy

() İlçe

() İl

6- Kaç yıldır evlisiniz?

7- Kaçınıcı evliliğiniz?

Anne; () İlk () İkinci () Üç ve sonrası

Baba; () İlk () İkinci () Üç ve sonrası

8- Nasıl evlendiniz?

() Görücü usulü ile tanışarak evlendik

() Tanışıp anlaşılarak evlendik

() Kaçarak evlendik

() Diğer

9- Aranızda akrabalık var mı?

☐ Evet

☐ Hayır

10- Çalışıyor musunuz?

Anne;

☐ Evet

☐ Hayır

Baba;

☐ Evet

☐ Hayır

11- Gelir düzeyiniz nedir?

☐ 600 TL ve altı

☐ 601-1000 TL

☐ 1001-1500 TL

☐ 1501-2000 TL

☐ 2001- 2500 TL

☐ 2501-3000 TL

☐ 3001 TL ve üzeri

Ek 2a: Çocuk Bilgi Formu(ABSC)

ÇOCUK BİLGİ FORMU

1. Cinsiyetin

() Kız () Erkek

2. Kaç yaşındasın?.....

3. Sen dahil kaç kardeşsiniz?

- () Tek çocuk,
() 2-3 kardeş,
() 4 ve daha fazla kardeş,

4. Kaçınca çocuksun?

- () İlk çocuk,
() Ortanca ya da ortancalardan biri,
() Son çocuk,

5. Senin bakımın ile kim ilgileniyor?

- () Annem () Babam () Bakıcım ()
Başka.....

6. Annen ile babanın ayrılacağını nasıl öğrendin?

- () Annemden () Babamdan () Kardeşlerimden () Birlikte
söylediler

- ()
Başka.....
...

7. Annen ile babanın ayrılacağı öğrendiğinde ne yaptın?.....

.....
.....
.....

8. Annenle istediğin zaman görüşebiliyor musun?

Evet ()

Hayır ()

9. Babanla istediğin zaman görüşebiliyor musun?

Evet ()

Hayır ()

10. Seni çok mutlu eden bir olayı kısaca anlatır mısın?

.....
.....
.....
.....

11. Seni en çok ne mutlu eder?

() Arkadaşlarımın benimle oynaması

() Okulda iyi not almam

() Annemin benimle ilgilenmesi

() Öğretmenimin beni sevmesi

() Babamla vakit geçirmek

() Kardeşlerimle birlikte olmam

() Bana hediye alınması

() Annemle babamın kavga etmemesi

() Paramızın olması

()

Başka.....

12. Seni mutlu eden bir davranış karşısında ne yaparsın?

() Ailemle birlikte bunu kutlarım

() Kendi başıma eğlenirim

() Annemle paylaşırım

() Arkadaşlarıma anlatırım

() Heyecandan konuşamam

() Dışarıya belli etmeden içimden sevinirim

() Babama anlatırım

() Kardeşlerimle birlikte bunu kutlarım

()

Başka.....

13. Seni çok mutlu eden bir olayı ilk kime söylersin?

() Anneme () Babama () Kardeşime () Arkadaşıma

() Başka.....

14. Seni çok üzen bir olayı kısaca anlatır mısın?

.....
.....
.....
.....

15. Seni en çok ne üzer?

- () Kimsenin benimle ilgilenmemesi,
- () Okulda başarısız olmam,
- () Arkadaşlarımın beni dışlaması,
- () Evde tartışma olması,
- () Ailemden birini görememek,
- () İstedğim şeylerin alınmaması,

()

Başka.....

16. Seni çok üzen bir davranış karşısında neler yaparsın?

- () Ağlarım,
- () Bir köşeye çekilip susarım,
- () Birine anlatıp paylaşmaya çalışırım,
- () Hiçbir şey olmamış gibi davranırım,

() O gece uyuyamam,

()

Başka.....

17. Bir problemin olduğunda ilk kime anlatırsın?

() Anneme () Babama () Kardeşime () Arkadaşıma

() Başka.....

Ek 2b: Çocuk Bilgi Formu(ABYÇ)

ÇOCUK BİLGİ FORMU

1. Cinsiyetin

() Kız () Erkek

2. Kaç yaşındasın?.....

3. Sen dahil kaç kardeşsiniz?

() Tek çocuk,

() 2-3 kardeş,

() 4 ve daha fazla kardeş,

4. Kaçınıcı çocuksun?

() İlk çocuk,

() Ortanca ya da ortancalardan biri,

() Son çocuk,

5. Senin bakımın ile kim ilgileniyor?

() Annem () Babam () Bakıcım ()

Başka.....

6. Seni çok mutlu eden bir olayı kısaca anlatır mısın?

.....
.....
.....
.....

7. Seni en çok ne mutlu eder?

() Arkadaşlarımın benimle oynaması

() Okulda iyi not almam

() Annemin benimle ilgilenmesi

() Öğretmenimin beni sevmesi

() Babamla vakit geçirmek

() Kardeşlerimle birlikte olmam

() Bana hediye alınması

() Annemle babamın kavga etmemesi

() Paramızın olması

()

Başka.....

8. Seni mutlu eden bir davranış karşısında ne yaparsın?

() Ailemle birlikte bunu kutlarım

() Kendi başıma eğlenirim

() Annemle paylaşıyorum

() Arkadaşlarıma anlatırım

() Heyecandan konuşamam

() Dışarıya belli etmeden içimden sevinirim

() Babama anlatırım

() Kardeşlerimle birlikte bunu kutlarım

()

Başka.....

9. Seni çok mutlu eden bir olayı ilk kime söylersin?

- () Anneme () Babama () Kardeşime () Arkadaşıma
() Başka.....

10. Seni çok üzen bir olayı kısaca anlatır mısın?

.....
.....
.....
.....

11. Seni en çok ne üzer?

- () Kimsenin benimle ilgilenmemesi,
() Okulda başarısız olmam,
() Arkadaşlarımın beni dışlaması,
() Evde tartışma olması,
() Ailemden birini görememek,
() İstedğim şeylerin alınmaması,
()
Başka.....

12. Seni çok üzen bir davranış karşısında neler yaparsın?

- () Ağlarım,
() Bir köşeye çekilip susarım,
() Birine anlatıp paylaşmaya çalışırım,
() Hiçbir şey olmamış gibi davranırım,
() O gece uyuyamam,
()
Başka.....

13. Bir problemin olduğuunda ilk kime anlatırsın?

- () Anneme () Babama () Kardeşime () Arkadaşıma
() Başka.....

Ek 3: Resim Kontrol Formu

BİR İNSAN ÇİZ TESTİ

Test uygulanacak kişiye “bir kâğıt, bir kurşun kalem ve bir silgi” verilir. Sadece **bir insan çiz yönergesi** verilir.

UYARI: Resmin çizilişi sırasında dikkat edilmesi gerekenler;

- Resim yukarıdan aşağıya mı? Yoksa aşağıdan yukarı mı çiziliyor?
- Çizim sırasında “baş, gövde, kollar, bacaklar ve ayakların” çizim sırası not edilmeli.

Sorulacak sorular;

1. Resimdeki kişi ne yapıyor?
2. Kaç yaşında?
3. Kiminle yaşıyor?
4. En çok bağılı olduğu kişi kim?
5. Erkek ya da kız kardeşi var mı?
6. Ne iş yapıyor?

7. Ne gibi istekleri var?
8. Sağlıklı mı?
9. En güzel yeri neresi?
10. En çirkin yeri neresi?
11. Aklında ne var? Ne düşünüyor?
12. Bazı şeylerden korkar mı?
13. Nelere kızar?
14. Resimdeki kişinin en iyi ve en kötü özelliği nedir?
15. En çok istediği şey nedir?
16. Başka insanlar onun hakkında ne düşünüyor?
17. Annesi ve babasının ilişkisi nasıl?
18. Ona benzemek ister misin?

AİLE ÇİZ TESTİ

Çocuğa “kâğıt ve boya kalemleri” verilir ve **bize ailenin resmini çiz** yönergesi verilir.

Resim çizilirken dikkat edilecek hususlar;

- Aile bireylerinin kâğıda çiziliş sırasına dikkat edilmeli,
- Çizim sırasında varsa mırıldanmalar not edilmeli,
- Çizimin bitiminde çocuktan resimdeki kişileri adlandırması istenir,

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Mehmet SAĞLAM

Doğum Yeri : Malatya

Doğum Tarihi : 19.11.1981

Medeni Hali : Evli ve bir çocuk sahibi

Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lise : Malatya Hacı Ahmet Akıncı Lisesi (1995-1998)

Lisans	:İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Biyoloji Öğretmenliği Bölümü(1999-2004)
Yüksek Lisans	:Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Ev Ekonomisi (Çocuk Gelişimi ve Eğitimi) Anabilim Dalı (2008-2010)
Çalıştığı Kurum	:Adalet Bakanlığı Bursa 2. Aile Mahkemesi (2005-2007) Ankara 9. Aile Mahkemesi(2007-)